سوپاس و پێزانین

سوپاس‌و ستایشی پەروەردگارم دەكەم كە توانای بەكارخستنی بیر و پێنووسی پێبەخشیم تا ئەم لێكۆڵینەوە سەرەتاییە ئامادە بكەم.

سوپاس بۆ سەرپەرشتیاری بەڕێزی توێژینەوەكەم د.صەلاح كانەبی كە لە سەرەتاوە دڵسۆزانە یارمەتی دام.

سوپاس بۆ ئەندامانی لیژنەی گفتگۆو هەڵسەنگاندنی ئەم توێژینەوەیە بەڕێزان د.عطا عبدالرحمن و دكتۆر شوان عوسمان.

سوپاسی هەموو مامۆستایانی بەڕێزم دەكەم، كە هەر هەوڵێكی زانستیمان بەرهەمی ڕەنجی ئەوانە.

سوپاس بۆ هاوڕێیانی بەڕێزم، هەموو ئەوانەی بە وشەیەك یان بزەیەكیش بێت یارمەتیدەر و هاندەرم بون.

پێشکەشە

* بە دایکی ئازیزو دڵسۆزم کە بەرزترین هیواو ئامانجم گەشتنە بە ژێرپێکانی.

* بە باوکی خۆشەویستم کە بە ئارەقەی نێوچاوانی ئەم نەمامەی ئاودا، خوا بەهەشت بکاتە شوێنی حەسانەوەی.

* بە هەموو ئەوانەی لە کاروانی زانستدا خۆیان ناونووس کردووە.

* بەو کەسانەی تامەزرۆی مەیدانی توێژینەوەی مێژوویین تا لەمرۆی ژیانیاندا داهاتووی پێببینن.

* بە هەموو مامۆستایانی بەرێزم کە لە سەرەتای ژیانمەوە لە بەخشینی پیتێکەوە تا ئەم ساتەش دەستبەردارم نەبون.

* بەوانەی تامەزرۆی دیداریانمو لێیان دوورم.

هێما و کورتکردنەوەکان

س.پ	سەرچاوەی پێشوو
ص	صحیفە
ل	لاپەڕە
هـ.س	هەمان سەرچاوە
ت	توفی
ك	کۆچی
ز	زاینی
ط	الطبعة
مج	مجلد
ج	جزء
چ	چاپ

پێشەکی

سوپاس و ستایشی بێپایان بۆ خودای گەورە، صەلات و سەلامی خوای بالادەست لە پێغەمبەری پێشەوامان موحەممەدو ئالوبەیت و یارانی.

کەسە کاراکانی ناو مێژووی مرۆڤایەتی ئەگەر تاکە هۆکاری ڕێکردەی مێژوویی نەبن، ئەوا هۆکاری یەکەمی ئەو گۆڕانە ڕیشەییانەن کە مێژوو بەخۆیەوە دیون، مێژووی ئیسلامیش پڕ لە گۆڕانی جۆراوجۆر بووە، پشکێکی گەورەی ئەو گۆڕانەش بۆ زانایانی ناو جیهانی ئیسلامی دەگەڕێتەوە.

ئیبن تەیمیەش یەکێکە لەو کەسانەو ئەو گۆڕانەی ئەنجامیدا گشتگیرو درێژخایەن و ڕیشەییش بوو، بەڵکو تا ئەمڕۆش بەشێکی زۆری جیهانی ئیسلامی سەرقاڵی هزری ئەم کەسایەتیەن، ئەمە وێڕای گرنگی تێڕامان لە هزری ئیبن تەیمیە لەلایەن جیهانی ڕۆژئاواوە، بۆیە بە باشمان زانی توێژینوەیەك لەسەر ئەم زانایە بنووسین بە ناونیشانی (ئیبن تەیمیە ڕەچەڵەك و ڕۆڵی لە مێژووی ئیسلامیدا)، تا هەوڵێکی سەرەتایی بێت بۆ کاری باشتر لەم بوارەدا.

ئیبن تەیمیە یەکێکە لەو کەسایەتی و زانایانەی ناو مێژووی شارستانیەتی ئیسلامی کە بوو بە بنەڕەتێك تا خوێندنگەیەکی گەورە لە جیهانی ئیسلامیدا دروست بێت کە بە خوێندنگەی ئیبن تەیمیە ناسراوە، ئەمەش وایکردووە هەر گەلەو بیدەنەوە پاڵ خۆیان، لە کاتێکدا چەندین بەڵگە هەن ئەوە دەسەلمێنن ئیبن تەیمیە کوردە، کەچی تا ئێستا ئیش لەسەر ئەوە نەکراوە، بەو هیوایەی ئەم توێژینەوەیە هەوڵێکی سەرەتایی بێت لەو بوارەدا، لەم توێژینەوەیەشماندا ڕێبازێکی مێژوویی هزریی شیکاریی گیراوەتە بەر.

قسەکردنی ئێمە لەسەر کەسایەتیەکە کە لەنیوەی دووەمی سەدەی حەوتەمو نیوەی یەکەمی سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوەو لەچەند لایەنێکی ئایینیو سیاسیو نووسینو هزریەوە ڕۆڵی دیاری خۆی بینیوە، بۆیە هەوڵ دەدەین بە کورتی قسە لەسەر گرنگترین لایەنەکانی ڕەوشی ئەو سەردەمە بکەین تا بتوانین لەوێوە لەکارو بڕیارو هەنگاوەکانی ئیبن تەیمیە بکۆڵینەوە، چونکە تا لە کاریگەری شاڵاوی سەربازی خاچیو جەنگی هزریی جیهانی مەسیحی تێنەگەین، ناتوانین لە لایەنە پاڵنەرو کارتێکەرەکانی نووسینی وەك (الجواب الصحيح لمن بدل دين المسيح) تێبگەین، یان کاریگەری شیعەو دەستەی ئیسماعیلیەو ڕۆڵی مەزهەبە شیعیەکان وای لێدەکات پەرچەکرداری هەبێتو کتێبی وەك (منهاج السنة النبوية) بنووسێت، کارابوونی ڕۆڵی فەلسەفەو بڵاوبوونەوەی مەنتیقو کەلامیش وا لە ئیبن تەیمیە دەکات نووسینی وەك (الرد على المنطقيين)ی هەبێت، هاوکات نووسینی وەك (العقيدة الواسطية) لە بواری بیروباوەڕداو لەناوبردنی چەند دیاردەیەکی ناو کۆمەڵگە لەگەڵ خوێندکارەکانیدا لە کاریگەری شلۆقبوونی باری بیروباوەڕی ئەو سەردەمەوە بووە، ئەمانە وامان لێدەکات هەوڵبدەین پێشتر شارەزاییەك لەڕەوشی سەردەمەکەی پەیدا بکەین.

ناوەڕۆکی لێکۆڵینەوەکەش لە سێ بەش پێکهاتووە:

لە بەشی یەکەمدا ڕەوشی جیهانی ئیسلامی لە سەدەی حەوتەمو هەشتەمدا باسکراوە، چونکە بەدڵنیاییەوە ڕەوشی سەردەمەکەی خۆی کاریگەری هەبووە لەسەر دروستبوونو کارابوونی فرەلایەنەی ئەو کەسایەتیە، چونکە ئیبن تەیمیە ویستوویەتی گۆران لەو بارودۆخەی خۆیدا بکات، خودی ئەو کەسایەتیەش

زادەی بارودۆخی ئەو سەردەمەیەو خوێندنەوەی وردیشی بۆ سەردەمەکەی یاریدەدەرو ڕێخۆشکەر بوو بۆ دروستکردنی گۆڕانێکی لەو جۆرە.

لە باسی یەکەمدا ڕەوشی سیاسیو سەربازیمان باسکردووە، باسی دووەم تایبەتە بە بارووردۆخی ئایینیەوە، لە باسی سێیەمدا قسە کراوە لەسەر لایەنی ژیاریو زانستی، لە باسی چوارەمیشدا ڕەوشی ئابووریو کۆمەڵایەتیمان خستووەتەڕوو.

بەشی دووەمیش باس لە ڕەچەڵەکی ئیبن تەیمیەو ژیانی تا مردنیو بەرهەمەکانی دەکات:

لە باسی یەکەمدا قسە لەسەر لەدایکبوونیو ڕەچەڵەکیو بنەماڵەکەی کراوە، باسی دووەم لە سەر ژیانی زانستخوازی ئیبن تەیمیە چووە، باسی سێیەم تایبەتە بە گرتنەکانیو بەندکردنەکانی، باسی چوارەمیش مردنو وتەی ناودارانی لەسەر دێنین، باسی پێنجەمیش بەرهەمەکانیو تایبەتمەندییان دەخەینە بەرچاو.

بەشی سێیەم قسەکردنە لەسەر ڕۆڵو کاریگەری ئیبن تەیمیە لە مێژووی ئیسلامیدا، لە باسی یەکەمدا ڕۆڵە جیهادییەکەی دەخەینەڕوو، لە باسی دووەمدا ڕۆڵی چاکسازی چەند لایەنەی ئیبن تەیمیە هێنراوە، باسی سێیەم قسەکردنە لەسەر کاریگەری هزری ئیبن تەیمیە لەدوای خۆی، باسی چوارەمیش دیدی ئیبن تەیمیە بۆ مێژوو دەخاتەڕوو، باسی پێنجەمیش ڕوانگەی هەواداریو نەیاریی لەڕووی ئیبن تەیمیەدا دەخاتە بەر باسو لێکۆڵینەوە.

لەم توێژینەوەدا چەندین سەرچاوە بە زمانەکانی عەرەبیو کوردیو فارسی بەکارهێنراوە، لە دیارترینیشیان بریتین لە: (ابن عبدالوهاب: العقود الدرية فی مناقب شيخ الأسلام ابن تيمية، إسلام بن عيسى الحسامی: سيرة شيخ الإسلام ابن تيمية وحكاياته مع أبناء زمانه، محمد أبوزهره: ابن تيميه، أبوالحسن الندوی: رجال الفكر والدعوه) و چەندین سەرچاوەی دیکە.

ئەوەی لەم کارەدا گرفتی بەرچاو بوو، بیریتی بوو لە بەرفراوانی سنووری هزری ئیبن تەیمیەو زۆری بەرهەمە هزریەکانی، هەروەها پەرش وبڵاوی زانیاریەکان لە سەرچاوەکاندا، وێرای ڕاجیاییەکی زۆر لەسەر خودی ئیبن تەیمیە.

شتێکی ڕوونە هیچ کارێك بەبێ کەموکورتی نابێت ،چونکە مرۆڤەکان شیاوی هەڵەن، بە تایبەت نووسین لەسەر کەسایەتیەکی وەك ئیبن تەیمیە کە تا ئەمرۆش ڕاجیاییەکی پەرگیری توندی لەسەرە.

بەو هیوایەی ئەم هەوڵە نەوازشیە توانیبێتی کونجێکی ئەو ڕووبەرە فراوانە بگرێتەوەو سەرەتایەکیش بێت بۆ هەوڵی دواتر.

نهاد جلال حبيب الله
nihad.jalal@gmail.com

بەشی یەکەم

بارووددۆخی جیهانی ئیسلامی

لەسەددەی حەوتەمو هەشتەمی کۆچیدا

باسی یەکەم

(بارووDۆخی سیاسیو سەربازی)

سەدەی حەوتەم دەکەوێتە کۆتاییەکانی ماوەی خیلافەتی عەبباسییەوە، سەردەمێ کە تیایدا خیلافەتی عەبباسی خەریك بوو لە دەسەڵاتی سەلجووقی خۆی دەرباز دەکرد و بەرەو گێڕانەوەی دەسەڵاتی سیاسی و کرداری خۆی هەنگاوی دەنا.[1]

جیهانی ئیسلامیش لە دابەشبوونێکی زۆر و پەرتەوازەییەکی پێشتردا خۆی دەبینیەوە، لە ڕۆژهەڵاتی دەوڵەتی خیلافەتی ئیسلامیش گرنگترین دەسەڵاتێ هەبوو بریتیبوو لە دەوڵەتی خوارزمی[2] کە وەك پارێزەرێکی دەوڵەتی ئیسلامی لەڕووی جیهانی ڕۆژهەڵاتدا خۆی دەنواند، ئەم دەوڵەتە سنوورێکی بەرفراوانی هەبوو و خواستەکانی گەیشتە ئاستێك کە خوارزمشاه[*] دەیویست دەوڵەتی خیلافەتی عەبباسی لە بەغداد بگرێت.[3]

---

[1] – محمد سهیل طقوش: الدولة العباسیة، ط5، دار النفائس، (بیروت/2005م)، ص242–244.

[2] – ابن کثیر: البدایة والنهایة، ط1، دار الفجر، (القاهرة/2003م) مج7، ج13، ص109؛ فؤاد عبدالمعطی الصیاد: مەغۆل لە مێژوودا، و: نهادجلال، چ1، چاپخانەی روون، (سلێمانی/2008)، ل70.

[*] ناوی سوڵتان عەلائەدین موحەممەد خوارزمشاهە کە لە ساڵی 596 ك.دادەسەڵاتی دەوڵەتی خوارزمی گرتەدەستو لە سەردەمی خەلیفە ناسر لیدینیلاهی عەبباسیدا ویستی بەغداد بگرێت، دواتر لەساڵی 617ك.و لەبارێکی نائاساییدا مرد. (بروانە: الصیاد، س.پ، ل70، 78،142).

[3] – أبوشامة: الذیل علی الروضتین، ط1، دار الکتب العلمیة، (بیروت/2002م)، مج3، ج5، ص153–155.

هـەروەها مەغۆلـەکانیش* بـە سـەرکردایەتی جـەنگیزخان یـەکرپزییان بەدەسـتهێناو کەوتنـە فراوانخـوازی و ناوچـەکانی چـینیان گـرتو دەسـەلأتە لاوەکیـەکانی دەوروبـەریان دامـاڵین، ئینجـا ڕوویـانکردە جیهـانی ئیسـلامیو توانییـان دەسـەلأتی خوارزمیـەکان بـڕووخێنن،[1] کوشـتن و بـڕین وبـەدیلگرتنو فرۆشتنی وەك کۆیلەیان لەڕوودا بەکارهێنان، تەنانەت موزەفەر قوتز* کـە دواتـر بوویە سەرکردەی هێزی رووخانیان، دیلی ئەمان بوو و بەکۆیلە فرۆشـرا و دواتـر بڕیاری تۆڵە سەندنەوەی دا.[2]

بەغداد پایتەختی خیلافەتی عەبباسی بوو، دەسەلأتی عەبباسی دوای هاتنی تورکـەکان لەسـەردەمی موعتەسـەمەوە (218ك-227ك/833 ز-841 ن) و دواتـر هـاتنی بوەیهیـەکان (334ك-447 ك/945 ز-1055ن) و پاشـانیش سـەلجووقیەکان لـە سـاڵی (447ك-656 ك/1055ز-1258ن) دەسـەلأتی سیاسی خۆی لەدەست دابوو و لە سەرەتاکانی سەدەی حەوتەمەوە بەرەو ئەوە

---

* مەغۆلەکان دووهۆزبوون لە هۆزە تەتەرە تورکەکان کە لەبیابانی جوبی دەژیانو خێڵێکیو کۆچەریو فرەئاییینو بەهێزبوونو لەسەر دەستی جەنگیزخان یەکیانگرتو هێرشیان بردەسەر چینو دەوروبەریانو جیهانی ئیسلامیو لەماوەیەکی کەمدا ئیمپراتۆریەتێکیان دامەزراند. (بڕوانە: حسن أبراهیم حسن: تأریخ الأسلام، ط15، دارالجیل، (بیروت/2001م)، ج4، ص125، 127، 128، 131، 140).

[1] – أبی الفداء: المختصر فی أخبار البشر، ط1، دارالکتب العلمیة، (بیروت،1997م)، ج2،ص280؛ السیوطی: تاریخ الخلفاء، دارالکتاب العربی، (بیروت/2006)، ص359.

* قوتزی کوڕی عەبدوڵلا سەرکردەی مەملووکیەکان بوو و توانی لە ساڵی 656ك/ لە جەنگی عەین جالووتدا مەغۆلەکان بشکێنێت، دواتر لەسەر دەستی زاهیر بیبرسی هاوڕێی لە شانزەی ذیلقەعدەی هەمان ساڵدا کوژرا. (الصفدی: فوات الوفیات، دار أحیاو التراپ، (بیروت/2000م)، ج24، ص189-190).

[2] – أحمد مختار العبادی: فی تأریخ الأیوبیین والممالیك، دار النهضة العربیة، (بیروت/1995)، ص132.

دەچوو ئەو سەربەخۆییەی دەستکەوێتەوە،[1] هاوکات سەلجووقیەکانی ڕۆم لە ئاسیای بچووك بەرەو لاوازی و داڕمان دەچوون.[2]

لە میصرو شامیشدا ئەییووبیەکان دەسەلأتیان لەدەست دابوو، بەلأم بەهۆی ناکۆکی نێوان خۆیان و دواتر بەرەو لاوازی چوونیان، دەسەلأتی خۆیان لە میصر لەدەستداو مەمالیکەکان شوێنیان گرتنەوە،[3] ئینجا مەمالیکەکان هەوڵیاندا شەرعیەت بە دەسەلأتی خۆیان بدەنو چەند ڕێگەیەکیان گرتەبەر، لەگەڵ ئەوەشدا کەوتنە ململانێیەکی سەختی دژ بە بنەماڵەی ئەییووبی لە شامداو دژبەیەك چەند جەنگێکیان ئەنجامدا تا دواتر خەلیفە موستەعسەمی* عەبباسی ڕێککەوتنی لە نێوانیاندا بەست.[4]

لە ڕۆژئاوای ئیسلامیشدا، ململانێی موسڵمانانو خاچیەکانی ئەورووپا لەلایەكو ململانێی ناوخۆیی خۆیان لەلایەکی ترەوە هەبوو،[5] هەتا دەوڵەتی موەحیدین خیلافەتی نوێی ڕاگەیاندو دواتر حەفسیەکان هاتن.[6]

---

[1]– طقوش: س.پ،ل 246.

[2]– طقوش: تأريخ سلاجقة الروم فى اسيا الصغرى، ط1، دار النفائس، (بيروت/2002م)، ص275–306.

[3] أبوالفداء: س.پ، ج2، ل287، 288.

* ناوی عەبدوڵلای کوڕی مەنسوورەو لە ساڵی609ك. لەدایکبووەو لە ساڵی 632ك. بووە بە خەلیفەی عەبباسیو ماوەی دەسەڵاتەکەی زۆر شلۆق بووەو خۆیشی وەك باوکی وریاو بەهێز نەبووە، لە ساڵی 656ك. دا بەدەستی مەغۆلەکان کوژراوە. (الصفدی: س.پ، ج17، ل343).

[4] هـ.س، ج2، ل 293.

[5] على محمد الصلابى: تأريخ دولتى المرابطين و الموحدين، ط2، دارالمعرفة، (بيروت/2005م)، ص91–119، 235 ، 524–525.

[6] أبوالفداء: س.پ، ج2، ل294–295؛ الصلابى، س.پ، ل507، 512–513.

لەناو جیهانی ئیسلامیشدا دەستەی ئیسماعیلی باتینی [*] ڕۆڵێکی کاراو دیاریان هەبوو، ئەمانە بووبوونە مایەی لاوازکردنی دەسەڵاتی ئیسلامی و هەر لە سەردەمی بوەیهیەکانەوە دەرکەوتن تا ئەوەی لەسەر دەستی هۆلاکۆی مەغۆلی گورزێکی توندیان ئاڕاستەکرا.[1]

لەم ماوەیەدا جیهانی ئیسلامی ئەم گرفتانەی بە خۆیەوە دەبینی، شاڵاوی خاچیو مەغۆلیو ململانێی ناوخۆیی:[2]

1- شاڵاوی خاچی: خاچیەکان لە سەدەی حەوتەمی کۆچیدا گرنگی خۆیان بە شاڵاوەکانیان دەدا بۆ سەر جیهانی ئیسلامی،[3] شاڵاوی مەسیحیەتیش لە سێ لاوە بوو:

1- ڕۆژئاوای ئیسلامی: جەنگی درێژخایەنی پێشووی ئەندەلوس و باکووری ئەفریقیای دەگرتەوە.[4]

2- شام: ئەمە پێشینەیەکی دێرینی هەبوو، هەر لە هەوڵەکانی ئولب ئەرسەلان(455ك-465ك/1063ز-1073ز) دژ بە مەسیحیە هێرشبەرەکان لە

---

[*] – ئیسماعیلیەکان دەستەیەکی ناو شیعەکانن کە بڕوایان بە پێشەوایەتی ئیسماعیلی کوڕی جەعفەری صادق هەبوو، دیارترین نازناویشیان باتینیە بوو، باتینیەکانیش بە خۆیان دەوت ئیسماعیلیو لە ژێر کاریگەری فەلسەفەدا بوون. (الشهرستاني: الملل و النحل، ط8، دار المعرفة، (بيروت:2001م). ج1، ل226-230.

[1] الصياد: س.پ.، ل268-286.

[2] محمدأبوزهرة: ابن تيمية، دارالفكر العربي، (القاهرة:2000م)، ص103.

[3] أبوشامة: س.پ، مج3ج5، ص281،261؛ طقوش: تأريخ المماليك في مصر و بلادالشام، ط2، دارالنفائس، (بيروت/1999م)، ص28، 29، 37.

[4]– الصلابی: س.پ،89، 92، 374، 460 ،488،463؛ محمد خضری بك: چەند وانەیەك لەمێژووی ئیسلامی، و: نهادجلال حبيب الله، چاپی یەکەم، کتێبخانەی نارین(هەولێر/2008م)، ص89-94.

شام[1] تا جەنگی حتین(583ك.) بە سەرکردایەتی سەلاحەدینی ئەییووبی(567ك–589ك/1171ز–1193ز)[2]، بەڵام ئەم ململانێو جەنگە کۆتایی نەهات، چونکە چەند میرنشینێکی خاچی مابوونەوە(روها، ئەنتاکیە، بەیتولمەقدیس)و لەنێوان جەنگو ڕێککەوتندا پەیوەندی خۆیان لەگەڵ جیهانی ئیسلامیدا دەبردەسەر[3].

3– میصر: ئەم هەڵمەتە بە سەرکردایەتی لویسی نۆیەم ئەنجامدرا کە دواجار لەسەر دەستی مەمالیکەکان شکستیان خواردو قۆناغێکی هەڵمەتە خاچییەکان لەو ماوەیەدا سەرکەوتنی بەدەستنەهێناو شکا[4].

سوڵتان بیبرس* بەرامبەر بە میرنشینە خاچیەکان توندی نواندو توانی ڕیشەی چەندین ساڵەیان بخاتە بەر ئەگەری نەمانی یەکجارەکی، بەڵکو خاچییەکان زۆر لێی دەترسانو ڕۆژی مردنی ئەویشیان بە ئاهەنگ گێڕا.[5]

---

[1] الذهبی: تأريخ الأسلام، ط1، دار الكتاب العربي، بيروت –1987م)، ج31، ل11–13؛ ابن كثير: س.پ، مج6، ج12،ل115

[2] أبوشامة: س.پ ، ج 3، ل177؛ ابن الأثير: الكامل فی التأريخ، دارالكتاب العربی، (بيروت/2006م)، ج10ص 101 ، 102؛ أبو الفداء: س.پ، ج2، ل158–161؛ ابن كثير: س.پ، ج12، ل359–360.

[3] – طقوش: تأريخ المماليك، ل116–129.

[4] أبوشامة: س.پ، مج3، ج5، ل283؛ أبو الفداء: س.پ، ج2، ل287؛ طقوش: تأريخ المماليك، ل37–39؛ عادل زيتون:تاريخ المماليك ط5، جامعة دمشق، دمشق، ص3–7.

* بیبرسی کوڕی عەبدوڵلا لە ساڵی 525ك. لە قبجاق لەدایکبووە، پاش بەدیلگیرانیو کردنی بە مەملوك لە میصردا ناووناوبانگی دەرکرد، لە جەنگی عەین جالەتدا ڕۆڵێکی دیاری بینی، دوای سوڵتان قوتز بوو بە سەرکردەی مەمالیکەکانو جیهانی ئیسلامیش، توانی جیهانی ئیسلامی بەروە بەهێزی بباتەوە، لە ساڵی676ك.دا مرد. (الصفدی: ج10، ص207–211.)

[5] – أستيون رانسيمان: تأريخ جنگهای صليبي، ترجمه: منوچهر كاشف، چ6، انتشارات علمي و فرهنگی، (تهران:2007م)، ج3، ص377–390، 462.

2- شاڵاوی مەغۆلی:

مەغۆلەکان کە بەسەرکردایەتی جەنگیزخان کۆبوونەوە لەگەڵ چینیەکاندا لە جەنگدا بوون، بەڵام بەهێزبوونیانو هاندەری دەرەکیو هەڵەی خوارزمیەکان وای لێکردن ڕووبکەنە جیهانی ئیسلامیو درێژەیان بە شاڵاوی خۆیاندا تا گەیشتنە بەغداد، لە ڕێگەشیاندا کوشتوبڕو وێرانیەکی زۆریان ئەنجامدەدا.[1]

لە ساڵی (656ك/1258ن) دا مەغۆلەکان بە سەرکردایەتی هۆلاگۆ بە هۆی زۆریو یەکدەنگیو بەهێزی سوپاکەیانو یارمەتی ئیبنولعەلقەمیو لاوازی خەلیفەو خیلافەتو دووبەرەکی موسڵمانانەوە، توانییان بەغداد داگیربکەنو کوشتارێکی زۆریان تیادا ئەنجامداو گورزێکی سەختیان لە زانستو ژیاری ئیسلامی وەشاند.[2]

ئینجا ڕوویانکردە شامو زۆرێکیان لێ داگیرکرد،[3] بەڵام لەجەنگی عەین جالووتدا(658ك/1260ن) مەغۆلەکان لەبەردەم مەمالیکەکاندا شکستیان خوارد، بەمە ئەو ئەندێشەو تێڕوانینە نەما کە پێی وابوو مەغۆلەکان شکست ناخۆن.[4]

---

[1] السیوطی: س.پ، 358-361؛ الصیاد: س.پ، ل126-156.

[2] ابن کثیر: س.پ، ج13، ل207-213؛ السیوطی: س.پ، ل360؛ حسن ابراهیم حسن: س.پ، ج4، ل147-155.

[3] أبوشامة: س.پ، مج3، ج5، ل311؛ المقریزی: السلوك لمعرفة دول الملوك، ط1، دار الکتب العلمیة، (بیروت:1997م)، ج1، ص509.

[4] أبوشامة: س.پ، مج3، ج5، ل 317؛ الذهبي: س.پ، ج48، ل61؛ ابن کثیر: س.پ، مج7، ج13، ل 227-230؛ السیوطی: س.پ، ل363؛ الحنبلی: شذرات الذهب، ط1، دارالکتب العلمیة، بیروت، 1998، ج5ص425.

مەغۆلەکان پێشتر لەنێو خۆیاندا دابەش بووبوون، چونکە ئەوان کە هاتن خاوەنی ژیارو ئاینێکی سەرەکی خۆیان نەبوون، بۆیە لەبەردەم ململانێی ژیارو ئایینی ئیسلامیو هەولّی بەمەسیحیکردنیان لەلایەن جیهانی مەسیحیەوە بارەکەیان گۆڕاو لە کۆتاییدا هەندێکیان موسلّمان بوون،[1] بەم هۆیەوە بوون بە دۆستی مەمالیکەکان دژ بەو مەغۆلانەی تر کە موسلّمان نەبووبوون،[2] هەرچەندە موسلّمانبوونی ئەوانیش لەسەر بنەمایەکی مەغۆلی بوو نەوەك لەسەر بنەڕەتەکانی شەریعەتی ئیسلام، بۆیە دواتر زانایانی ئیسلام لەدژیان وەستانەوەو لەگەلّ مەمالیکەکانیشدا پێکیاندادا.[3]

3- ململانێی ناو جیهانی ئیسلامی:

لەسەدەی شەشەمدا ململانێی قورسی نێوان ئەییووبیو مەمالیکەکان لەلایەك‌و نێوان خوارزمو خیلافەتو سەلجووقی لەلایەکی ترو ململانێی ئیسماعیلیەکانو دەسەلاّتە سوننیەکان یان ململانێی دەسەلاّتە سیاسیەکانی شیعەو سوننەو ململانێی موسلّمانان لە ڕۆژئاوای ئیسلامیدا دیارترین خەسلّەتە سیاسیەکانی ناو جیهانی ئیسلامی بوون.[4]

---

[1] - الصیاد: س.پ، ل391؛ محمود شاکر: التأریخ الأسلامی، ط5، المکتب الأسلامی، بیروت-دمشق-عمان، 2000، ج7ص53،48؛ طقوش: تأریخ الممالیك، ل111.

[2] - شاکر: س.پ، ج7، ل48؛ طقوش: تأریخ المالیك، ل111.

[3] - شاکر: س.پ، ج7، ل55؛ اسلام بن عیسی الحسامی: سیرة شیخ الأسلام ابن تیمیة، ط1، دار ابن کثیر، (عمان/2006م)، ص190.

[4] - محمد خضری بك: س.پ، ل 89، 93، 96، 98، 101، 186-188.

بەڵام لەئەنجامی شاڵاوی مەغۆلیدا هەریەك لە خوارزمیو ئیسماعیلیەکانو خیلافەتی عەبباسی نەمان[1] و سەلجووقیەکانیش بەرەو نەمان دەچوون،[2] لە ئەنجامی ململانێی مەمالیكو ئەیووبیشدا ئەیوبیەکان نەمان، بەمە سەرکردایەتی ڕۆژهەڵاتی ئیسلامی لە دەست مەمالیکەکاندا مایەوە،[3] لە ڕۆژئاوای ئیسلامیش دەوڵەتی موەحیدین و دوای ئەوانیش حەفسیەکان سەرکردایەتی ڕێڕەوی ئیسلامییان گرتبووەدەست.[4]

ململانێی سیاسی ناو مەمالیکەکانیش خۆی لە پاشماوەی ئەیوبیەکانو شۆڕشی عەرەبەکاندا دەبینیەوە تا ئەوەی مەمالیکەکان بەسەر ئەو گرفتانەدا زاڵبوونو دەسەڵاتی خۆیان بە تەواوەتی چەسپاند،[5] ئینجا ململانێی سیاسی نێوان خۆیان بە زەقی خۆی نواند، هاوکات لەکاتی هەڕەشەی دەرەکیدا یەکیان دەگرتەوە،[6] هەتا لە سەردەمی ناسری سێیەمدا (693-741ك/1294ز-1340ز) کە هاوسەردەمی ئیبن تەیمیەیە جۆرە سەقامگیریەکی بەخۆیەوەدی، بەڵام ئەمەش لە جاری سێیەمی دەسەڵات وەرگرتنەکەیدا بوو.[7]

---

1 - الصياد: س.پ، ل126-158، 271-295،286-314،

2- أبوالفداء: س.پ، ج2، ل27؛ طقوش: سلاجقة الروم فی اسيا الصغرى، ط1، دار النفائس، (بيروت/2002م)، ص 283-288.

3- زيتون: س.پ، ل23؛ طقوش: تأريخ الماليك، ل81، 82.

4- شاكر: س.پ، ج7، ل46" الصلابی: س.پ، ل248، 508.

5- طقوش: تأريخ المماليك، ل106،92.

6- العبادی: س.پ، ل137.

7- ابن كثير: س.پ، مج7، ج14، ل 53-191.

باسی دووەم
(ڕەوشی ئایینی)

سەردەمی ژیانی ئیبن تەیمیە، سەردەمی دەوڵەتی مەملووکیەکانە لە میصرو شامدا، هاوکات بە شێوەیەکی ڕەمزیش خیلافەتی عەبباسی بووژێنرایەوە،[1] لەم دەوڵەتەدا ئایینی ئیسلام ئایینی ڕەسمی بووو دەوڵەتەکەش دەوڵەتێکی ئیسلامی سوننە مەزهەب بوو[2].

لەگەڵ ئەمەشدا بیروباوەڕی تر بەدیدەکرا کە پەرستگای خۆیان هەبوو، تیایدا ڕێوڕەسمەکانی ئەو ئایینانە ئەنجامدەدران،[3] مەزهەبەکانی ناو ئیسلامیش جگە لە ئەهلی سوننەوجەماعە هەبوون وەك شیعەو سۆفیو ...هتد.[4]

ئایینەکانیش بریتی بوون لە ئیسلامو مەسیحیەتو جوولەکە،[5] هەرچی مەسیحیەتە لەو کاتەدا جەنگی سەختی دژ بە ئیسلام و موسڵمانانی ئەنجامدەدا، ئەو جەنگەش لە دوو بواری گرنگی سەربازیو بیروباوەڕیدا بوو.

---

[1]- أبوشامة: س.پ، مج3، ج5، ل326،325؛ أبوالفداء: س.پ، ج2، ل323؛ ابن كثير: س.پ، مج7، ج13، ل239" السيوطی: س.پ، ل365؛ الحنبلی: س.پ، ج5، ل433؛ زيتون: س.پ، ل29.

[2]- أدواردبروی: تأريخ الحضارات العام(القرون الوسطی)، اشراف: موريس كروزيه، عويدات، بيروت، ج3، ص552.

[3]- قاسم عبده قاسم: عصر سلاطين المماليك، ط1، دارالشروق، (القاهرة/1994م)، ص120-125.

[4]- أبو الحسن الندوی: رجال الفكروالدعوة، ط3، دار ابن كثير، (بيروت/2007م)، ج2ص 425-432؛ زيتون: س.پ، ص163.

[5]- قاسم عبده قاسم: س.پ، ل120-123

سەبارەت بە لایەنی هزریو بیروباوەڕی، مەسیحیەکان دەیانویست لەلایەکەوە بکەونە هەڵمەتی بەمەسیحیکردنو گومان دروستکردن لەسەر ڕاستیو ناڕاستی ئیسلام، لەلایەکی تریشەوە بە بوارە فەلسەفیەکان بەرامبەر بە ئیسلام بوەستن یان هیچ نەبێت شێواویەکی پێ ببەخشن، هەر ئەمەش وای لە ئیبن تەیمیە کرد نووسینو لێدوانی ڕەخنەگرانەو دژایەتی لە ڕوویاندا هەبێت وەك نووسینی کتێبی(الجواب الصحيح لمن بدل دين المسيح).[1]

سەبارەت بە ڕوانگە کرداریەکەیشی خۆی لە جەنگی خاچییدا دەبینیەوە کە ئەو جەنگە لەلایەن پاپاوە بە جەنگێکی پیرۆز دانراو ڕەنگێکی ئایینی بەسەردا سەپێنراو سەربازانیش بە زۆری بە هاندەری ئایینی و پاشان مەرامی ئابووریو سیاسیش بەشدارییان تێدا دەکرد.[2]

جوولەکەکانیش لە لایەنی سەربازیدا بەشدارییان نەدەکرد، بەڵکو وەك کەمینەیەك لەناو جیهانی ئیسلامیدا دەژیان، جوولەکەکان لە ڕۆژئاوای مەسیحیشدا کەمینە بوون، بەڵکو مەسیحیەت فشاری لەسەر جوولەکەکان دانا و ناچاری کردن کۆچ بکەن بۆ جیهانی ئیسلامی.[3]

ئەوان زیاتر بەشداری ژیانی ئابوورییان دەکردو ئایینی خۆیشیان دەپاراست، بەو پێیەش مەترسییان بۆ سەر جیهانی ئیسلامی کەمبوو، بۆیە نابینین بە جۆرێکی وا بەرنگاربوونەوەی دیار لەنێوان جوولەکەو موسڵمانان لەو

---

[1] □– أبوزهرة: س.پ، ل410–411.

[2] – محمدرضا القهوجى: حاضر العالم الأسلامى، ط2، دارالكلم الطيب، (دمشق–بيروت/2004م)، ص 70.

[3] علي حسون: تأريخ الدولة العثمانية، ط4، المكتب الاسلامي،(بيروت/2002م)، ص241.

قۆناغەدا هەبێت، بەڵکو ئەوان هەوڵیاندەدا لەڕێگەی دیبلۆماسیەوە هەنگاو بنێن و زیاتر ڕێگەی گفتگۆیان هەڵبژاردبوو، نموونەش بۆ ئەوە مشتومڕی نێوان ئیبن تەیمیەو جوولەکەکان بوو لەسەر دەقێکی بەڵگەنامەیی.[1]

سەبارەت بە بواری ئایینی ناوخۆی موسڵمانانیش، بەسەر چەند مەزهەبێکی وەك سوننەو شیعەو سۆفیو موعتەزیلەو...هتد دا دابەش بووبوو، سوننەکان کە دەسەڵاتیان لەدەستدابووو لەچوار مەزهەب پێکدەهاتن و بریتیبوون لە مەزهەبی مالیکیو حەنەفیو شافیعیو حەنبەلی،[2] ئەمانە بەهۆی ئەزموونی پێشوویانەوە لە ململانێیەکی سەختدابوون،[3] دەسەڵاتیش زیاتر لای حەنەفیو مالیکیەکان بوو، هەرچی حەنبەلیەکانن لە دەسەڵات کەنار خرابوون بەتایبەت لە میصردا، هەتا سوڵتان بیبرس (658-676ك/1260ز-1277ن) هات و بایەخی بە هەرچوار مەزهەبەکەداو هەریەکێکیان دادوەرێکی بە کۆمەڵێك دەسەڵاتەوە هەبوو،[4] هاوکات کۆمەڵە زانایەکیش لەو سەردەمەدا ڕۆڵیان لەوەدا بینی، یەکێك لەوانە ئیبن تەیمیە بوو کە لەگەڵ ئەوەی سەربە مەزهەبی حەنبەلی ئەژمار دەکرا، بەڵام زۆرجار لە سنووری مەزهەبیدا نەدەوەستا.[5]

سوننە مەزهەبەکان دەسەڵاتی وڵاتیان لەدەستدا بوو، کۆمەڵگەش بە گشتی سوننە مەزهەب بوو، بەتایبەت دوای ڕووخانی فاتیمیەکان (297-

---

[1]- الحسامي: س.پ، ل101-102.

[2] - محمد خضرى بك: س.پ، ل192.

[3] - أبوالحسن الندوى: س.پ، ج2، ل432.

[4] - محمد خضري بك: س.پ، ل 192.

5 محمد رشادسالم: مقارنة بين الغزالى و ابن تيمية، دارالقلم، (الكويت/1992م)، ص24.

567ك/910ز–1171ن) لە میصر، مۆرکی شیعەگەری کەمکرایەوەو مەزهەبی سوننە لەسەر دەستی سەلاحەدینی ئەییوبی شوێنی گرتەوە،[1] زانایانی ئەهلی سوننە لە کۆمەڵگەدا ڕۆڵێکی بەرچاویان هەبوو، نموونەش بۆ ئەوە ڕۆڵی عیزەدینی کوڕی عەبدوسەلامە(577ك–660ك/1181ز–1262ن).[2]

هاوکات جارجار ململانێی نێوان سوڵتانو زانایانی سوننە سەریهەڵدەدا وەك ناکۆکی نێوان ئیمامی نەوەوی (631ك –676ك /1233ز–1277ن) و سوڵتان بیبرس (658ك –676ك /1260–1277ن) کە ململانێی دەسەڵاتی سیاسیو ئایینی نیشاندەدا.[3]

دواتر مەزهەبی شیعە بە پلەی دووەم دەهات کە ڕۆڵی بانگەوازییان دەگێڕا و بانگەوازیان بۆ مەزهەبەکەی خۆیان دەکرد، ڕۆڵی سیاسی و سەربازیشیان وەك نەیاری دەسەڵاتی ئیسلامی هەبوو وەك ئیسماعیلیەکان کە چەند جارێك لەگەڵ دەوڵەتی مەملووکیدا کەوتنە جەنگەوە.[4]

مەزهەبی موعتەزیلیش بەربڵاوبوو، هەر ئەمەش وای لە ئیبن تەیمیە کرد کتێبی (درء تعارض العقل والنقل) بنووسێت کە ئیستا 1/3ی ماوەو ئەویتری فەوتاوە.[5]

1– الصلابی: صلاح الدین الأیوبی، ط1، دارالمعرفة، (بیروت/2008م)، ص653–654.

2 – الذهبی: تأریخ الأسلام، ج48، ل45؛ ابن کثیر: س.پ، ج13، ل223.

3 – أبوزهرة: س.پ، ل118.

4– النویری: نهایةالأرب فی فنون الأدب، ط1، دارالکتب العلمیة، (بیروت/2004م)، مج14، ج30ص157.

5– سالم: س.پ، ل23.

جگە لەمە کاریگەری مەنتیق و کەلام و فەلسەفە لەو سەردەمەدا ناڕوونیەکی لای موسڵمانان دروستکردبوو، ئیتر ئایینی ئیسلام تێکەڵ بەوانە کرابوو، ئەوانە بۆ بەرگریکردن لە ئیسلام هێنرانە کایە، بەڵام دواتر لەلایەن زانایانی ئیسلامەوە بەرپەرچ درانەوە،[1] چونکە پێیان وابوو لەجیاتی خزمەتکردن زیان دەبەخشن، لەو زانایانەش کە رۆڵی کارایان لەو بوارەدا هەبووو تا ئەمرۆش ئەو رۆڵەی ماوە، ئیبن تەیمیەیە کە بەم هۆیەوە کتێبی وەك (الرد على المنطقيين)ی نووسی.[2]

هەرکام لەمانە جۆرە هاوارو بانگەشەیەکیان هەبوو، هەرکامیان بە جۆرێك باسیان لە خودا دەکرد، موسڵمانەکانیش لەناو خۆیاندا هەرکامەو بە شێوەیەك باسیان لە ئیسلام دەکرد، ئینجا ئیبن تەیمیە هاتو پەیامێکی نوێگەری ئایینی گرتەبەر و بانگەوازی دەکرد بۆ گەڕانەوە بۆ سەرچاوەکانی ئیسلام کە بریتین لە قورئان و سوننەت و بۆ تێگەیشتن لەوانەش گەڕانەوەیە بۆلای هەڵگرانی یەکەمی ئیسلام.[3]

---

[1]– الندوي: س.پ، ل 426–427؛ خالد عبدالرحمن العك: الأصول الفكرية للمناهج السلفية عند شيخ الأسلام ابن تيمية، ط1، المكتب الأسلامى، (بيروت–دمشق–عمان/1995م)، ص79–81.

2– محمد رشاد سالم: مقارنة بين الغزالي و ابن تيمية، دار القلم، (كويت:1992م)، ل 23.

[3]–أحمدالقطان و محمد الزين: شيخ الأسلام أحمد تقى الدين ابن تيمية،ط2، دارالأيمان، (اسكندرية)، ص110.

باسی سێیەم

(باری ژیاری و زانستی)

سەدەی حەوتەم و هەشتەمی کۆچی سەبارەت بە ژیاری ئیسلامی سەردەمێکی پڕ جموجووڵە، چونکە پێشینەیەکی ئەزموونی ژیاریی خیلافەتی بەغدادیان بۆ مابوویەوە کە هەر لە ئەحمەدی کوڕی تۆلۆنەوە گوازرابوویەوە بۆ میصر تا ئەوەی ئەحمەد هەوڵیدا خیلافەت بگوازێتەوە بۆ میصر،[1] ئەو گورزە توندەش کە شالاوی بەربەری مەغۆلی لە ژیاری ئیسلامی وەشاند،[2] موسڵمانانی ناچارکرد تا بۆ سەرپێخستنەوەی ژیاری ئیسلامی جموجوولیان زیادبکەنەوە.[3]

ئەییووبیەکان هاودەم بە وەلامدانەوەی شالاوە خاچیەکان، لەسەدەی حەوتەمدا رۆڵی بنیادیو ژیاریشیان بە روونی دەگێڕا، ئەو خوێندنگانەش کە بنیادیان ناون یان نووسینەکانی ئەو سەردەمە بەلگەی ئەمەن.[4]

بیناسازیش لەو سەردەمەدا زیاتر خۆی دەبینیەوە لە مزگەوت و خوێندنگەو نەخۆشخانەو شارو بیناو بونیاد و کۆشك و قەلا سەربازیەکان و کتێبخانەی ئیسلامی و دامەزراوەکانی دەوڵەت.[5]

---

[1]– محمد خضری بك: س.پ، ل164.

[2]– الصیاد: س.پ، ل327.

[3] – عمار محمد النهار: العصرالمفتری علیه عصرالممالیك البحریة، ط1، دارالنهضة، (دمشق:2007م)، ص 95.

[4]– النویری: س.پ، ج30ل57؛ عمار محمد النهار: س.پ، ل118–216.

[5]– عادل زیتون: س.پ، ل211.

لە سەردەمی مەملووکیشدا ئەمە هەر لە گەشەسەندندا بوو، هەرچەندە هەندێ لە مێژوونوسان بەو دیدە بۆیان دەڕوانن کە بە پێی سیفەتە جەنگیەکەیان تەنها مێژوویەکی خوێناویان بەرهەم هێناوە، بەڵام دەبێت بزانین ئەوان لەگەڵ پەروەردە جەنگیەکەیاندا پێشتر پەروەردەی ئاینی و زانستی دەکران،[1] بۆیە لەسەردەمی مەملووکیدا دامەزراندنی مزگەوت و خوێندنگەو نەخۆشخانەی زۆر بەدیدەکەین.[2]

خوێندنگە جیاوازە مەزهەبیەکانی شافیعیو مالیکیو...هتد لەو سەردەمەدا دادەمەزران،[3] زاناگەلێکی مەزهەبە جیاوازەکانیش دەرکەوتن، کەسانێکیش کە تا ئەمڕۆش کاریگەرییان لەناو موسڵماناندا ماوە لەو سەردەمەدا ژیاون وەك ئیبن صەلاح[4] و مەولانای ڕۆمی[5] و عەبدولحەلیمی

[1] – ساویرس ابن المقفع: تأریخ البطارکة، ط1، مکتبة مدبولی، (القاهرة/2006م)، ج3، ص706–707.

[2] – النویری: س.پ ، مج15، ج30ل 57؛ عادل زیتون: س.پ ، ل 211–218؛ النهار: س.پ ، ل119–133، 196–198.

[3] – العبادی: س.پ ، ل96–99، 167.

[4] زانای کوردی شارەزووری عوسمانی کوڕی عەبدوڕەحمان ناسراوە بە ئیبن صەلاح کە لەساڵی(577ك) لەدایکبووەو لای زانایانی کوردی ناوچەکەی خۆی زانستی وەرگرتووەو ڕۆڵو کاریگەریەکی دیاری هەبووە لە مێژووی ئیسلامیدا، کۆمەڵێك نووسینیشی بەجێماون، لەساڵی(650ك/1253ز) کۆچی دوایی کردووە. (بڕوانە: ابن خلکان: وفیات الأعیان، دارصادر، بیروت، ج3، ص243–246).

[5] یەکێکە لە چاکسازانی ناو مێژووی ئیسلامی کە لە ساڵی 604کۆچی لە بەڵخ لە ئەفغانستان لەدایکبووەو گۆڕانێکی گەورەی لە کۆمەڵگەی ئەو سەردەمەدا کردووەو تا ئەمڕۆیش ڕۆڵێکی دیاری ماوە، لەساڵی 672ك.دا کۆچی دوایی کردووە. (بڕوانە: الندوی: م.ن.، ج1، ل372–379).

کوڕی کوڕی عەبدوسەلام[1] و پێشەوا نەوەوی[2] و...هتد، یەکێکیش لە دیارترینەکانیان ئیبن تەیمیە بوو.

بنیادنان و بواری ژیاری لە سەردەمی مەملوکیشدا بەردەوام بوو، بەڵکو سەرکردە مەملوکیەکان ململانێیان لەسەر ئەوە دەکرد، سوڵتان بیبرس یەکەم سەرکردەی موسڵمانان بوو کە گۆڕینی بەرگی ساڵانەی کەعبەی داهێنا، دروستکردنی مزگەوت و نەخۆشخانە و خوێندنگە و حەمامەکانو بازاڕو شەقامو چاککردنی ڕێگەوبانو گرنگیدان بە قەڵاکان لە سەردەمی مەملووکیدا بەدیدەکەین کە شوێنەواری هەندێکیان تا ئەمڕۆش ماوەتەوە.[3]

سەبارەت بە لایەنی زانستی لەو سەردەمەدا، دەبێت ئەوە بزانین کە جیهانی ئیسلامی لە بواری زانستیدا ئەزموونێکی پێشینەی هەبوو، تەنانەت کەوتە ململانێی زانستی لەگەڵ جیهاندا و نووسینەکانی دەرەوەی دەهێنایە ناوخۆ و لەناو ژیاری خۆیدا موتربە دەکران، لەم دەرەنجامەوە زانستەکانی فەلسەفە و کەلام و مەنتیق دەرکەوتن و کاریگەری خۆیان نواند.[4]

---

[1] ئەم زانایە باوکی ئیبن تەیمیەیەو لەساڵی(627کۆچی) لەدایکبووەو لەحەڕانەوە چووە بۆ شامو لەساڵی (682کۆچی) کۆچی دوایی کردووە، بڕوانە: (ابن رجب: الذیل علی طبقات الحنابلة، ط1، دارالکتب العلمیة، (بیروت/1997م)، ج2، ص254،253).

[2] یەکێکە لە زاناکانی مەزهەبی شافیعی کەلەساڵی631ك. لەدایکبووەو زانستی وەرگرتووەو خزمەتێکی زۆری بە جیهانی ئیسلامی کردووەو چەندین نووسینی هەیە، لەساڵی 676ك.دا کۆچی دوایی کردووە. (بڕوانە: ابن العماد الحنبلي: س.پ، ج6، ل8).

[3] – العبادی: س.پ، ل166.

[4] – خالد عبدالرحمن العك: س.پ، ل79–81.

موعتەزیلەکانیش بیری عەقڵگەراییان بڵاوکردبوویەوە، گرفتەکانی جیهانی ئیسلامیش زانایانی لەم جەنگە زانستیە سەرقاڵکردبوو، بۆیە موعتەزیلەکان توانییان رۆڵی کارای خۆیان بگێرن، دەبینین ئیبن صەلاح بەرامبەر بە فەلسەفە دەوەستێت،[1] نەوەوی گۆران دروست دەکات، عیززی کوری عەبدوسەلامیش لەبەردەم شەریعەتدا چۆك بە دەسەلاّتداران دادەدات، بەوەی لە جەنگی عەین جالووتدا مەرجیان لەسەر دادەنێت لە دانانی سامانیاندا بۆ جەنگەکە خۆیان پێش جەماوەر بکەون.[2]

چەقبەستوویەکی مەزهەبی لەو سەردەمەدا روویکردبووە جیهانی ئیسلامی کە راستی زانستی لە موسڵمانان شێواندبوو، دەبینین زانا مەزهەبیەکان دژ بەوانیتر هەڵوێستیان دەنواند و فەتوایان دەردەکرد،[3] رادەربرین لە دەرەوەی بازنەی مەزهەبی خۆیاندا قبوڵ نەدەکرد.[4]

---

[1] – سالم: س.پ، ل29.

[2] – الذهبی: تأریخ الأسلام، ج48، ص45؛ ابن كثیر: س.پ، مج7، ج13، ل223،

[3] – الشوكانی: البدر الطالع بمحاسن من بعدالقرن السابع، ط1، دارابن كثیر، (دمشق–بیروت/2006م)، ج1، ص96.

[4] – محمدأبوزهرة: س.پ ، ل126.

جیهانی مەسیحیش ئیتر لە سەدەی هەشتەمدا جەنگی سەربازی کەنارخستو جەنگی هزریو زانستی دەستپێکرد،[1] مەغۆلەکانیش گورزێکی توندیان لە کتێبخانەی ئیسلامی وەشاند،[2] هاوکات کتێبخانە لە دەوڵەتی مەملوکیدا لە شارەکاندا هەبوو، کتێبەکانیش یان لە ڕێگەی دیاریەوە بوون یان لە ڕێگەی کڕینەوە یان لەسەر گرتنەوەیان بوون، بوارە جۆربەجۆرەکانی وەك تەفسیر و فەرموودە و زمانەوانی و پزیشکی و جوگرافی و گەردوونی و...هتد یشی لەخۆدەگرت.[3]

---

[1]– علي بن نجيب الزهراني: الأنحرافات العقدية والعلمية، ط2، دار طيبة، (مكة المكرمة:1998م)، ج2، ص247.

[2]– الصياد: س.پ، ل327.

3– النهار: س.پ، ل 224؛ زيتون: س.پ، ل 181،180.

باسی چوارەم
(ڕەوشی ئابووری و کۆمەڵایەتی)

سەبارەت بە بارودۆخی ئابووری لەسەدەی حەوتەم و هەشتەمی کۆچیدا، خۆی لە بەرزو نزمی ئاستی ئابووری جیهانی ئیسلامیدا دەبینیەوە، بەڵام بە شێوەیەکی گشتی ئاستی ئابووری جیهانی ئیسلامی بەرز بوو تا ئاستێك میرنشینە خاچیەکانی شام بۆ نرخدان بە دراوەکانیان شێوە نووسینی ئیسلامییان هەڵدەبژاردو ئایەتیان لەسەر دەنووسی،[1] بەڵام لە کاتە سەختەکانی جەنگدا ئاستی ئابووری ئیسلامی بەرەو تەنگژە دەچوو وەك برسێتیەکەی ساڵی(662ك/1264ن).[2]

سەبارەت بە دراوی دەوڵەت ئەوا دراوەکەیان لە زێڕ و زیو و مس دروست دەکرا،[3] تیایدا جگە لە نووسینی ئایەتی قورئانی ناوی خەلیفە و ناوی سوڵتانی دەسەڵاتدار دەنووسرا، بەڵام لە سەردەمی مەملوکیدا سوڵتان بیبرس لە خەلیفەی دووەمی عەبباسیەوە ناوی خەلیفەکانی لەسەر دراو دانەدەنا.[4]

سەرچاوەکانی دارایی دەوڵەت خۆیان دەبینیەوە لە خەراج و زەکات و سەرانە و گومرگی سەرسنور و لێدانی دراو و بەکارهێنانی سامانی سوڵتان و

---

[1]- العبادی: س.پ، ل103.
[2]- قاسم: س.پ، ل 163.
3- ه.س: ل80.
4- العبادی: س.پ ، ل161.

دەوڵەت لە بازرگانیدا و ئەو کانزایانەی لە زەوی دەردەهێنران، جگە لەو باج و سەپاندنانەی دیکە کە لە شەریعەتی ئیسلامدا نەچەسپابوون و نەهاتبوون.[1]

لەکاتی جەنگدا هەوڵ دەدرا پارە و سامان لە خەڵکی کۆبکرێتەوە، بەڵام فشاری زانایانی ئیسلام لەسەر دەسەڵاتداران زۆر بوو وەك چۆن عیززەدینی کوڕی عەبدولسەلام لە جەنگی "عەین جالوت"دا فشاری لەسەر سوڵتان قوتز دانا،[2] بەڵکو دادوەریی لەدەست زانایاندا بوو.[3]

سەبارەت بە پیشە ئابووریەکانی ئەو سەردەمە خۆی دەبینیەوە لە کشتوکاڵ کە گرنگیەکی زۆری هەبوو و پاڵپشتێکی بەهێزی داهاتی وڵات بوو، خەڵکێکی زۆر بەم پیشەیەوە سەرقاڵبوون، هەروەها پیشەسازی کە خۆی دەبینیەوە لە پیشەسازی سەربازی و پیشەسازی مەدەنی، هەریەك لەو دوو پیشەسازیانە گرنگیەکی زۆریان پێدەدرا، هەرچی پیشەسازی جەنگی بوو بریتی بوو لە کەشتی سازی و چەکسازی و جل و بەرگ و ......هتد، بواری پیشەسازی مەدەنیش خۆی لە زۆر بواردا دەبینیەوە.[4]

ئینجا پیشەی بازرگانی دێت کە ڕێگەی بازرگانی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا و ئەورووپای لەخۆ دەگرت و ڕۆڵێکی دیاری هەبوو، سەرکردەکانیش گرنگیەکی

1- زيتون: س.پ ، ل197-200.
2- الذهبى: تأريخ الأسلام، ج48، ل45؛ ابن كثير: س.پ، مج7، ج13ل223.
3- محمد خضري بك: س.پ، ل 192.
4- زيتون: س.پ، ل182-188.

زۆریان پێدەدا، بەڵکو پاسەوانیان دادەنا بۆ پاراستنی ڕێگەکان و ڕێزی زۆری بازرگانانیان دەگرت بۆ ئەوەی ناوبانگی بازرگانییان هەبێت.[1]

لەبەرئەوەی دەوڵەتی مەملووکی دەستیگرتبوو بەسەر ڕێگە بازرگانیەکانی دەریای سوورو ناوچەکەدا، بۆیە وڵات دارایی بەهێزبووو بازاڕی پڕجموجووڵ بوو.[2]

سەبارەت بە لایەنی کۆمەڵایەتی، ئەوا هەریەکە و دابەشکاریەك بۆ چینە کۆمەڵایەتیەکان دەکات، مقریزی دابەشیان دەکات بۆ حەوت چینی کۆمەڵایەتی،[3] بە گشتی دەتوانین دابەشکاری چینایەتی کۆمەڵایەتی ئەوکات بەمجۆرە بخەینە ڕوو، دەسەڵاتداران، زانایان، خەڵکی گشتی:[4]

یەکەم: چینی دەسەلاَتداران، ئەمە خۆی دەبینیەوە لە سەرکردە سیاسی و سەربازی و کارگێڕیەکانی دەوڵەت کە سوڵتان بەرزترین پلەو پایە و قەڵەمڕەوی هەبوو، ئەم کەسانە لەچەند خاڵێکدا پەیوەندییان هەبوو بە زانایانو کۆمەڵگەوە،[5] بۆ ڕیزبەندی دەسەڵاتەکانیش یەکەم کەس خەلیفە دەهات، پاشان سوڵتان، ئینجا والیەکان.[6]

1- ه.س: ل189-196.

2- ادوارد بروی: س.پ ، ج3، ل551.

3- بە وەرگرتن لە: قاسم: س.پ، ل12 پەراوێزی 13.

4- أبوزهرة: س.پ، ل 124.

5- القطان: س.پ، ل24.

6- القلقشندي: صبح الأعشى في صناعة الإنشا، ط1، دار الفكر، (دمشق/1987م)، ج9، ل251.

دووەم: زانایانی ئیسلام، ئەمانە لای دەسەلأتداران و لای کۆمەلگەش پلە و پایەیەکی بەرزیان هەبوو، بەلْکو زۆرجار ئەلْقەی پەیوەندی نێوانیان بوون،[1] یان لە سەردەمی دواتردا ئیبن تەیمیە چوویە میصر و سولْتانی هاندا تا دژ بە مەغۆلەکان بجەنگن، بەلأم دوایی کە هاتەوە بەسەرکردەکانی وت:"من مولْکی کۆمەلْگەم نەوەك ئێوە".[2]

سێیەم: چینی گشتی کۆمەلْگە، ئەمەش دەتوانین لەچەند روانگەیەکەوە دابەشکاری بۆ بکەین، سەبارەت بە دابەشکاری ئایینی ئەوا موسلْمان و مەسیحی و جولەکەکانی لەخۆ دەگرت کە لە روی ژمارەوە موسلْمانەکان بە پلەی یەکەم و مەسیحیەکان بە پلەی دووەم و جولەکەکانیش بەپلەی سێیەم دەهاتن، پەیوەندی کۆمەلأیەتی لەنێوانیاندا هەبوو تەنانەت لە چەندێك لە جەژنەکاندا بەشداری یەکتریان دەکرد وەك سالْیادی لەدایکبوونی پێغەمبەر عیسا"سەلامی خوای لێبێت".[3]

چینی گشتی موسلْمانەکان لەنێو خۆیاندا خۆشەویستیەکی زۆریان هەبوو، بەلأم ئەمە هەموویانی نەدەگرتەوە، جەژنەکانیشیان بریتی بوون لە جەژنی رەمەزان و قوربان و چەند بۆنەیەکیشیان هەبوو، جەژنی مەسیحیەکایش بریتی بوون لە حەوت جەژنی گەورە و حەوت جەژنی بچوك بۆ نموونە جەژنەکانی "زەیتونە و بەشارە و خەمیس و.....هتد".[4]

1- العبادی: س.پ ، ل138، 156.

2- الحسامي: س.پ ، ل203-206.

3- قاسم: س.پ، ل124.

4- هـ.س: ل122-124.

جەژنی جوولەکەکان بریتیبوو لە جەژنی سەری ساڵ کە بە عیبری کۆن ناسرابوو بە "راش عیشا" و جەژنی کبور و جەژنی "الظلل" و جەژنی "الفطیر" و جەژنی "الأسابیع" و چەند جەژن و بۆنەیەکی داهێنراوی تری نوێ وەك جەژنی بوریم و جەژنی جەنگە.[1]

لە میصردا پێکهاتە جیاوازەکانی وەك تورکو میصریو شامیو عێراقیو فەرەنجو تەتارو ئەرمەنو ئیسرائیلیەکان دەژیان.[2]

1- هـ.س: ل121-122.

2- محمد یوسف موسی: ابن تیمیة، ط2، العصر الحدیث، (بیروت:1988م)، ل29.

بەشی دووەم

ڕەچەڵەك و ژیان و

بەرهەمەکانی ئیبن تەیمیە

باسی یەکەم

(لەدایکبوونی و بنەماڵەکەیو گەورەبوونی)

ئیبن تەیمیە ناوی ئەحمەدی کوڕی عەبدولحەلیمی کوڕی عەبدوسەلامی کوڕی عەبدوڵای کوڕی ئەبولقاسمی کوڕی خضری کوڕی موحەممەدی کوڕی تەیمیەی حەڕانیە،[1] لە سەرچاوەکاندا زیاتر بەمجۆرە ناوی هاتووە: الشیخ الامام الفقیة المفسر الحافظ المحدث الامام الربانی نادرة العصر الاصولی الزاهد المجتهد علم الاعلام الائمة ومفتی الأمة بحر العلوم قریح الدهر علامة الزمان ترجمان القران قامع المبتدعین برکة الأنام فارس المعانی والألفاظ سید الحفاظ مفتی الفرق شیخ الاسلام تقی الدین احمد.[2]

---

[1] – النويري: س.پ، مج15، ج33، ل209–210؛ الجزرى: تأريخ حوادث الزمان و أنبائه و وفيات الأكابر والأعيان من أبنائه، المكتبة العصرية، (بيروت/2006م)، ج2، ص306؛ ابن عبدالوهاب: العقود الدرية فى مناقب شيخ الأسلام ابن تيمية، ط1، دار الكتب العلمية، (بيروت/ 2005م)، ص57؛ صفي الدين البخاري: القول الجلي في ترجمة شيخ الأسلام تقي الدين ابن تيمية الحنبلي، ط1، دار الكتب العلمية، (بيروت/2005م)، ص321؛ الحنبلي: شذرات الذهب في أخبار من ذهب، ط1، دار الكتب العلمية، (بيروت/1998م)، ج6ص241؛ الشوكانى: البدر الطاع بمحاسن من بعد القرن السابع، ط1، دار ابن كثير، (بيروت/2006م)، ج1ص94.

[2] – النويرى: س.پ، مج15، ج33، ل209؛ الجزرى: س.پ، ج2، ل306؛ ابن عبدالوهاب: س.پ، ل57؛ الكتبي: فوات الوفيات، ط1، دارالكتب العلمية، (بيروت/2000م)، ج1ص24؛ ابن كثير: س.پ، مج7، ج14، ل137–138؛ ابن رجب: س.پ، ج2، ل321؛ صفي الدين البخاري: س.پ، ل306؛ الكرمي: الكواكب الدرية في مناقب شيخ الأسلام ابن تيمية، ط1، دارالكتب العلمية، (بيروت/2005م)، ص320؛ اليافعي: مراة الجنان وعبرة اليقظان، دار الكتاب الأسلامي، (القاهرة/1993م)، ج4ص277؛ الصفدى: س.پ، ج7ص11؛ ابن العماد: س.پ، ج6، ل133؛ الشوكاني: س.پ، ج1، ل94؛ ابن مفلح: المقصد الأرشد في ذكر أصحاب الأمام أحمد، ط1، مكتبة الرشد، (الرياض/1990م)، ج1،ص133.

لە ڕۆژی دوو شەممە 10 ی ڕەبیعولئەوەلی ساڵی (661ك /1263ن)ی لە شاری حەڕان لەدایك بووە.[1]

سەبارەت بە شاری حەڕان: دەکەوێتە خاکی جەزیرە لە نێوان دیجلەو فوراتدا کە شوێنی کۆچی پێغەمبەر ئیبراهیم بووە، هارانی برای ئیبراهیم دروستیکردووەو بە ناوی ئەوەوە ناونراوە، دواتر ناوەکە ی کراوە بە حەڕان، لەم شارەدا صابیئەکان ژیاون، لە ڕۆژانی خەلیفە عومەری کوڕی خەططابدا(13ك-23ك/634ز-644ن) فەتحکراوەو لەسەردەستی عیاضی کوڕی غەنەم شاری حەڕان کەوتووەتە ناو دەسەڵاتی ئیسلامەوەو دەسەڵاتی ئومەوی وعەبباسی و سەلجووقیو ئەییوبییەکان بەسەر ئەم شارەدا هەبووە تا شاڵاوی مەغۆلی کە شارەکەیان وێرانکردو کوشت وبڕیان تێدا ئەنجامدا.[2]

باوکی ناوی عەبدولحەلیم بووەو لە سەرچاوەکاندا بە:"شهاب الدین أبوالمحاسن عبدالحلیم" ناوی هاتووە،[3] لە ساڵی (627ك/1230ن) لە حەڕان لەدایکبووە[4] و فەرموودەی لە باوکی بیستووە و زانستی لێوەرگرتووە، دواتر سەرقاڵی وانە وتنەوەو فەتوادان و نووسین بووە، ڕۆڵێکی دیاریشی لەناو

---

1 – الذهبی: تأریخ الأسلام ج49ص92؛ ابن عبدالوهاب: س.پ، ل58، الصفدی: س.پ، ج7، ل11؛ ابن كثير: س.پ، مج7، ج14، ل138؛ ابن رجب: س.پ، ج2، ل321.

2 – صائب عبدالحمید: ابن تیمیة، مطبعة الغدیر، بیروت، ص22–25.

3 – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل 57؛ ابن رجب: س.پ، ج2، ل253" ابن تغري بردي: النجوم الزاهرة في ملوك مصر والقاهرة وزارة الثقافة والأرشاد القومي، مصر، ج6ص34.

4 – ابن تغري بردى: س.پ، ج7، ل359.

کۆمەڵگە و دەوڵەتدا هەبووە،[1] لەبەر ئەوەی کەوتبوویە نێوان باوکی و کوڕەکەی خۆی، بۆیە بە نێوەندی نێوان مانگ و خۆر دادەنرێت،[2] سەر بە مەزهەبی حەنبەلی بووە،[3] لە ساڵی (682ك/1283ز) دا مرد و لە دیمەشق لە گۆڕستانی (الصوفية) ئەسپەردە کرا.[4]

باپیریشی ناوی عەبدوسەلام بوو و لە سەرچاوەکاندا بە:"شيخ الأسلام الأمام المجتهد المحدث المفسر الأصولى مجدالدين أبوالبركات عبدالسلام" ناوی هاتووە،[5] لە ساڵی(590ك/1194ز) لە حەڕان لەدایکبوو و لەوێ هەموو قورئانی لەبەرکرد و زانستی وەرگرت و دواتر لە ساڵی (603ك/1206ز) چوویە بەغداد و لەوێش زانستی وەرگرت و لەنێوان حەڕان و بەغداددا هاتووە و ڕۆشتووە، پرسیاری لێکراوە و چووەتە شام و عێراق و حیجاز و وانەی وتووەتەوە و نووسینی هەبووە،[6] لە ڕۆژی جەژنی ڕەمەزان لە دوای نوێژی هەینی لە جەژنی ڕەمەزانی ساڵی(652ك/1254ز) لە حەڕان مرد، لەوێش ئەسپەردە کرا.[7]

---

1 – ابن رجب: س.پ، چ2، ل253؛ ابن العماد: س.پ، چ6، ل34–35؛ ابن مفلح: س.پ، چ2، ل166.
2 – ابن رجب: س.پ، چ2، ل253.
3 – ابن العماد: س.پ، چ6، ل34؛ اليافعي: س.پ، چ4، ل197.
4 – ابن تغري بردى: س.پ، چ7، ل360.
5 – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل57؛ ابن رجب: س.پ، چ2، ل201؛ ابن العماد: س.پ، چ5، ل387.
6 – ابن العماد: س.پ، چ5، ل387.
7 – ابن كثير: س.پ، چ13، ل193.

دایکی ناوی (ست النعم)ی کچی عەبدورەحمانی کوڕی عەبدوسی حەڕانیە،[1] زیاتر لە 70 ساڵ تەمەنی هەبووەو کچی نەبووە، لە ڕۆژی چوار شەممە شەوالی ساڵی (716ك/1317ز) دا کۆچی دوایی کرد و لە گۆڕستانی (الصوفیە) ئەسپەردە کرا.[2]

ئیبن تەیمیە سێ برای هەبوو:

موحەممەدی کوڕی خالیدی کوڕی ئیبراهیمی حەڕانی کە لە سەری دایکیەوە برای بوو، لەساڵی(650ك/1252ز) لە حەڕان لەدایك بوو و بە زانایەکی دیاری سەردەمی خۆی ئەژمارد دەکرێت، لە ڕۆژی چوارشەممە هەشتی جەمادیلئاخیری ساڵی (717ك/1318ز) کۆچی دوایی کردو لای دایکی لە گۆڕستانی (الصوفية) ئەسپەردە کرا.[3]

عەبدورەحمانی کوڕی عەبدولحەلیم کە بە زەینەدین ناسراوەو لە ساڵی(663ك/1265ز) لە حەڕان لەدایکبووە،[4] ئەمیش دواتر بەندکرا و لە 26ی ذیلقەعدەی ساڵی(728ك/1347ز) ئازادکرا،[5] لە دوای مردنی ئەحمەی برای ژیا و لە ساڵی(747ك/ 1346ز) وەفاتی کرد، لە ژیانیدا سەرقاڵی بازرگانی بوو.[6]

---

[1] – ابن الوردي: تأريخ ابن الوردي، ط1، دار الكتب العلمية، (بيروت/1996م)، ج2ص256.
[2] – الحسامي: س.پ، ل5.
[3] – ابن العماد: س.پ، ج6، ل194.
[4] – هـ.س: ج6، ل332.
[5] – ابن الجزری: س.پ، ج2، ل273.
[6] – ابن العماد: س.پ، ج6، ل332.

عەبدولای کوڕی عەبدولحەلیم لە ڕۆژی عاشورای ساڵی (666ك/1267ز) لە شاری حەڕان لەدایکبووە، بە شەرەفەددین ناودەبرێت،[1] بەمجۆرە وەسفکراوە "الشيخ الأمام العالم العامل العلامة الزاهد العابد الورع الخاشع الناسك الصالح االعارف بقية السلف تراض الخلف القدوة المفتي شرف الدين أبو محمد"،[2] زانایەکی گەورە بووەو لەگەڵ ئەحمەدی برای پێنج ساڵ تەمەنیان نێوانە،[3] لە ڕۆژی چوارشەممە 14ی جەمادیلئولای ساڵی(728 ك/1347ز) دا کۆچی دوایی کردو ئەحمەدو عەبدوڕەحمانی برای و خەڵکێکی زۆر نوێژیان لەسەرکردو مراسیمێکی کەموێنەی بۆ گێڕدراو لای دایك وباوکی لە گۆڕستانی (الصوفية) ئەسپەردە کرا.[4]

بنەماڵەی ئیبن تەیمیە زۆبەیان زانستخوازو زانا بون و بە پێشەوا ناوبراون و سەر بە مەزهەبی حەنبەلی ئەژمارد کراون[5] و بە درێژایی مێژوو لە حەران بون تا ئەوەی شالاوی مەغۆلی لە حەڕان بەرەو حەلەب و دیمەشق دووری خستنەوە.[6]

---

[1] الذهبى: تاريخ الأسلام، ج49، ل232.

[2] – الجزرى: س.پ، ج2ص214؛ الذهبي: معجم المحدثين، ط1، دار الكتب العلمية، (بيروت/1993م)، ج1ص121–122؛ ابن مفلح: س.پ، ج2، ل42.

[3] – ابن الجزرى: س.پ، ج2، ل216.

[4] – ابن مفلح: س.پ، ج2، ل42؛ ابن الجزرى: س.پ، ج2، ل214.

3– القنوجي:الحطة فى ذكر الصحاح الستة، ط1، دار الكتب التعليمية، (بيروت/1985م)، ص151

[6] – الصفدى: س.پ، ج7ص11؛ محمد يوسف: س.پ، ل71؛ الندوى: س.پ، ج2، ل448.

سەبارەت بە ناونانی ئەم بنەماڵەیە بە تەیمیە، ئەم ناوە لە موحەممەدی کوڕی خضرەوە دەستپێدەکات،[1] لەسەر ئەو ناونانەش چەند ڕایەك هەیە:

ڕایەك دەڵێت محمدی باپیری کە لە ڕێگەی حەجدا بووە کچێکی لە ڕێگەی تیمائدا بینیوە، کە گەڕاوەتەوە دەبینێت ژنەکەی کچێکی بووە، ئەویش دەڵێت (یا تیمیە، یا تیمیە) لەمەوە ئەم ناوەیان لێنراوە.[2]

ڕایەکەی دەڵێت چونکە دایکی موحەممەدی باپیری بە تەیمیە ناسرابوو، بۆیە ئەو ناوەیان بەسەردا بڕا.[3]

ڕەچەڵەکی ئیبن تەیمیە و بنەماڵەکەی:

هیچ سەرچاوەیەك لە هەواداران و نەیارانی ئیبن تەیمیە باسی ڕەچەڵەکیان نەکردووەو هیچیان لەسەر نەهێناوە، بەڵام کەسایەتی و ناوبانگەکەی وایکردووە ڕای جیاوازی لەسەر دروستبێت و هەرکامو بیدەنەوە پاڵ خۆیان،[4] هەندێك پێیان وایە عەرەبە چونکە نووسین و قسەکردن و شارەزایی لە عەرەبیدا بووە،[5] بەڵام ڕای زیاتر لەسەر ئەوەیە کە ئیبن تەیمیە کوردە، چونکە شاری حەڕان شارێکی

---

[1] – الندوی: س.پ، ج2، ل448.

[2] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل58؛ الكرمي: س.پ، ل321؛ الأربلي: تاريخ اربل، وزارة الثقافة والإعلام، (العراق/1980م)، ص97.

[3] – الغصن، عبدالله بن صالح: دعاوى المناوئين لإبن تيمية، ط1، دار ابن الجوزي، (الرياض:1424هـ).ص22" الحسامي: س.پ، ل4.

[4] – أبوزهرة: س.پ، ل18.

[5] – شلش، عدنان بن محمد بن عبدالله: شيخ الإسلام ابن تيمية محدثا، ط1، دارالنفائس، (عمان:2005م)، ص39.

کوردیە و ئەو بنەماڵەش هەر لەوێ ژیاونو دواتر کۆچیانکردووە بۆ دیمەشق بۆ ناو عەرەبەکان.[1]

ئەبولحەسەنی نەدەوی شاری حەڕان دەداتەوە پاڵ ناوچەی جەزیرە لە نێوان دیجلەو فوراتو تێکەڵ بە شارە کوردیەکانی وەك دیاربەکر، ئەمەش ئاماژەیە بە کوردبوونی ئیبن تەیمیە.[2]

موحەممەد ئەبووزەهرەش پێی وایە ئیبن تەیمیە کوردە، بۆ ئەمەش چەند بەڵگەیەك دێنێتەوە:

چونکە ئیبن تەیمیە تەنها دراوەتەوە پاڵ شاری حەڕان و بنەماڵەکەی لەوێ بون، نەدراوەتەوە پاڵ هیچ هۆزێکی عەرەبی، ئەمەش ئاماژەیە بەوەی کە عەرەب نەبووە.

چونکە کورد گەلێکی بە ورەو توندو لێهاتوونو بە هێزی لە ڕەوشتیاندا هەیەو ئەم سیفەتانەش بە ڕوونی لە کەسایەتی ئیبن تەیمیەدا بەدیدەکرێن.

کوردەکان لە سەدەکانی شەشەم و حەوتەمی کۆچیدا ڕۆڵێکی گەورەیان هەبووە لە خزمەتکردنی جیهانی ئیسلامیدا و دژی شیعەی دەوڵەتی فاطیمی و دواتر هەڵمەتی خاچپەرستان وەستاونەتەوەو موسڵمانانیان ڕزگار کردون.[3]

هەروەها لە (الموسوعة الميسرة) ی (الندوة العالمية للشباب الإسلامی) دا کە مەوسووعەیەکی ناسراوە، کاتێ باسی کورد دەکات ئیبن تیمیە بە زانای کوردی

---

[1] – أبو زهرة: س.پ، ل18.
[2] – الندوي: س.پ، ج2، ل447.
[3] – أبوزهرة: س.پ، ل 18–19.

دادەنێت و دەڵێت:(دخل الإسلام إلى كردستان على يد عياض بن غنم رضي الله عنه واستمر الأكراد منذ ذلك التأريخ حماة الإسلام و حملته، فكان منهم صلاح الدين الأيوبي هاز الصليبيين، و منهم العلماء والمصلحون أمثال ابن تيمية و ابن حجر و ابن الصلاح و غيرهم كثير) واتە (ئیسلام لەسەردەستی عیاضی کوڕی غەنەم ڕەزای خوای لێ بێت گەیشتە کوردستان و لەو کاتەوە بەردەوام کوردان پارێزەرو هەڵگری ئیسلامن، لەنێویاندا صەلاحەدینی ئەیووبی ڕووخێنەری خاچپەرستان هەبوو، کەسانی زاناو چاکسازیشیان هەبون وەك ئیبن تەیمیە و ئیبن حەجەر و ئیبن صەلاح و چەندینی تر).[1]

[1] 31 الموسوعة الميسرةفي الأديان والمذاهب و الأحزاب المعاصرة، إشراف و مراجعة: د.مانع بن حماد الجهني، ط5، دارالندوة العالمية ، ج ا ص 226

چوونی بۆ دیمەشق:

کاتێك شاڵاوی مەغۆلی مەترسی لای زۆرێك لە موسڵمانان دروستكرد، بنەماڵەی ئیبن تەیمیە لەدەست توندوتیژی و دڕەندەیی ئەو شاڵاوە حەڕانیان بەجێهێشت و چوون بۆ دیمەشق،[1] تەمەنی ئیبن تەیمیە ئەوكات شەشساڵ بوو.[2]

لە بەجێهێشتنی شارەكەشدا شەویان هەڵبژارد، لەبەرئەوەی ئاژەڵیان دەستنەكەوت، كتێبەكانیان لەسەر عەرەبانەیەك باركرد تا نەفەوتێن، ئەمەش بەڵگەی گرنگی و بەهاداری زانست بووە لای ئەو خێزانە.[3]

لەو سەردەمەدا دیمەشق مەڵبەندێكی گەورەی زانست و زانایان بووەو كەسانی وەك نەوەوی و ئیبن دەقیق و موززی و زەمەلكانی وانەیان تێدا وتووەتەوە،[4] مەزهەبەكانیش خوێندنگەی خۆیان هەبووە، هەندێك جار خوێندنگەیەك بۆ یەك زانست یان یەك مەزهەب تایبەت دەكرا.[5]

---

[1]– ابن عبدالوهاب: س.پ، ل 58؛ الكرمي: س.پ، ل 321؛ ابن العماد: س.پ، ج6، ل241؛ أبو زهرة: س.پ، ل 17–18.

[2]– الحسامي: س.پ، ل7.

[3]– ابن عبدالوهاب: س.پ، ل58؛ الكرمي: س.پ، ل321.

[4]– ابوزهرة: س.پ، ل23.

[5]– القطان: س.پ، ل34؛ موسى: س.پ، ل62

لە کاتی کۆچەکەیاندا بۆ دڵنیابوون لە ڕزگاربوونیان، پەنایان بۆ لای خوا بردووەو لێی پاڕاونەتەوە تا ڕزگاریان بێت، ئەمەش بەڵگەی بڕوابوونی زۆری ئەو بنەماڵەیە بە خوا.[1]

شێخ شەهابەدینی باوکی ئیبن تەیمیە هەرکە گەیشتە دیمەشق ناوبانگی دەرکردو کەوتە وانەوتنەوەو ئامۆژگاریکردنی خەڵك لە مزگەوتی گەورەی دیمەشق، دواتر بووبە سەردەستەی(دار الحدیث السکریة) لەوێش دادەنیشت، هەر لەوێ ئەحمەدی کوڕیشی پەروەردە کردو وانە جۆراوجۆرەکانی شەریعەتی فێرکرد.[2]

شەهابەدین لە پێشکەشکردنی وانەکانیدا پێنووس و پەڕەی بەکارنەدەهێنا، چونکە تەواو بەسەر بابەتەکاندا زاڵبوو،[3] بەمجۆرە تواناو حەزە زانستیەکانی شەهابەدین پاڵنەربوون تا ئیبن تەیمیە لەو بارە سەختەدا هەنگاو بەرەو زانست بنێت و لە ماوەیەکی کەمدا ڕۆڵێکی گەورە ببینێت.[4]

ئیبن تەیمیە لە تەمەنی گەنجی و لەساڵی (692ك/1292ز) دا لەگەڵ کاروانێکی حاجیان چوو بۆ حەج، لە ڕێگەدا بەهۆی ڕەشەبایەکی توندەوە هەندێك لە ئەندامانی کاروانەکە مردن، بەڵام ئیبن تەیمیە و زۆرێکی تریان دەربازبوون.[5]

---

[1] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل58؛ الكرمي: س.پ، ل321؛ الحسامی: س.پ، ل7.

[2] – ابن العماد: س.پ، ج6، ل34؛ الندوی: س.پ، ج2، ل451.

[3] – ابوزهرة: س.پ، ل19.

[4] – هـ.س، ل19–20.

[5] – الندوی: س.پ، ج2، ل457.

جلوبەرگی ئیبن تەیمیە:

ئـیبن تەیمیـە جلوبـەرگی کەشـخەو دیـارو تـۆخی نەدەپۆشـی تـا لـە خـەڵك جیانەبێتـەوە، بـەڵکو وەك کەسـانی سـادە جلـی ئاسـایی دەپۆشـی،[1] جـۆری جلوبەرگیشی دەگۆڕی و هەرجارەو چی لەدەست بهاتایە ئەوەی دەپۆشـی، لـە هەڵبژاردنی پۆشاکیشدا دایك و براکانی بۆیان دیاری دەکرد و بۆیان دەهێنا.[2]

[1] – البزار: الأعلام العلية في مناقب ابن تيمية، ط1، دارالكتب العلمية، (بيروت/2005م)، ص604.

[2] – الكرمي: س.پ، ل341.

باسی دووەم

(ژیانی زانستخوازی)

ئیبن تەیمیە هەر بە منداڵی توانایەکی زۆری لەبەرکردنی هەبووە، تەنانەت لەو بوارەدا ناوبانگی دەرکردبوو،[1] زانایەکی حەلەبی هاتە دیمەشق و ناوبانگی ئیبن تەیمیەی بیستبوو، وتی: "بیستوومە لای ئێوە کوڕێك هەیە پێی دەڵێن ئەحمەد کە لە لەبەرکردندا خێرایە، جا هاتوم بەڵکو بیبینم"[2] ئینجا ڕێنموونی کرا تا چاوەڕوانی بکات، کە ئیبن تەیمیە هات لەوحێکی پێ بوو، زانای حەلەبی لەوحەکەی سەیرکردو داوای لە ئیبن تەیمیە کرد چی تێدا نووسراوە بیسڕێتەوە هەتا شتێکی پێ بڵێت و بینووسێت، ئەویش نووسینەکەی سڕییەوەو زاناکەش دەقی چەند فەرموودەیەکی پێ وت کە یانزە یان سیانزە فەرموودە دەبوون، بە ئیبن تەیمیەی وت:"ئەوە بخوێنەرەوە"، ئەویش سەیرێکی نووسینەکەی کردو پاشان لەوحەکەی لابردو بەبێ هەڵە فەرموودەکانی بۆ وتەوە، پاشان زانای حەلەبی ئەوەشی بۆ سڕیەوە وچەند سەنەدێکی فەرموودەی پێ نووسی، ئیبن تەیمیە وەك جاری پێشوو هەمووی بۆ وتەوە، زانای حەلەبی سەرسام بوو و وتی:"ئەگەر ئەم کوڕە بمێنێت ڕۆڵو کاریگەریەکی گەورەی دەبێت، چونکە شتی وانەبینراوە".[3]

---

[1] – الندوی: س.پ، ج2، ل452.

[2] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل 59.

[3] – هـ.س.

هێشتا ئیبن تەیمیە تەمەنی منداڵی تێنەپەڕاندبوو کە ڕۆژێك باوکی بڕیاریدا منداڵەکانی بباتەدەرەوە بۆ گەڕان، بە ئەحمەدی:"وت لەگەڵ براکانت وەرە با کەمێك بحەسێیتەوە"، بەلاّم تەیمیە حەزی نەکردو هەرچەندە باوکی پێی وت، ئەحمەد داوایکرد نەچێت و بمێنێتەوەو وتی"وام پێ خۆشە ڕێم پێ بدەیت نەیەم"، باوکیشی ڕازی بوو و منداڵەکانی تری برد، کاتێك ئێوارە گەڕانەوە، باوکی جۆرە لۆمەیەکی کرد و پێی وت چ سوودێکت بینی نەهاتی، ئەحمەد وتی"ئەمڕۆ ئەم کتێبەم لەبەرکردووە"، باوکی بڕوای نەبوو توانیبێتی شتی وا بکات، کتێبەکەی لێوەرگرت و لێی پرسیەوە، ئەحمەد هەمووی بە لەبەرکردنەوە بۆ خوێندەوە، باوکیشی لەترسی ناحەزان وتی: کوڕی شیرینم بە کەس مەڵێ شتی واتکردووە".[1]

ئیبن تەیمیە لە منداڵیەوە لە خوێندنگەو بۆنەکاندا ئامادە دەبوو، لەگەڵ کەسایەتیە گەورەکاندا دادەنیشت و زانستێکی زۆری وەردەگرت و لێهاتوویی خۆی سەلماند[2] تا ئەوەی لەتەمەنی نزیکەی حەڤدە ساڵیدا فەتوای دەرکرد، هەر لەو کاتەیشەوە دەستیکرد بە نووسین.[3]

زۆربەی کاتی خۆی لە وەرگرتنی زانستە جۆربەجۆرەکان و هاودەمی لای زانایان بەسەردەبرد، زیاتر گرنگیدانیشی بە قورئان و فەرموودەکانی پێغەمبەر

---

[1] ابن ناصرالدین: س.پ، ل 510-511.

[2] ابن الوردی: س.پ، ج2، ل276؛ خالد عبدالرحمن العك: س.پ، ل 29.

[3] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل71.

(ﷺ) بوو،[1] ئیبن تەیمیە خۆی دەڵێت کە سەد کتێبی تەفسیری خوێندوەتەوە، هاوکات خۆی فێری جوان نووسین کردووە.[2]

ذەهەبی باس لە تەمەنی سەرەتای ئیبن تەیمیە دەکات کە چۆن لە زانستدا پێگەشتووە و دەڵێت:"لێم بیستووە دەیوت: جار هەبوو لە شتێکدا ئەندێشەم دەوەستا یان لێم دەبوو بە گرفت، بۆیە هەزارجار یان زیاتر یان کەمتر (استغفرالله) م دەوت تا سینەم فراوان بێت و گرفتەکەم لا نەمێنێت... جار هەبوو ئەوکات لە بازاڕ یان مزگەوت یان ڕێگە یان خوێندنگەدا دەبووم، ئەوانەش لێم نەدەبوونە ڕێگر تا بگەمە خواستەکەم".[3]

ئیبن تەیمیە لە سەرەتاکانی ژیانیەوە بەڵێنی بە خودا دابوو کە لەسەر قورئان پاداشتی دنیایی وەرنەگرێت، ئەو دەیوت:" بەڵێنم بە خودا داوە هیچ لەسەر قورئان وەرنەگرم"، بۆیە لەو بارەیەوە هەرچیەکیان بۆ بخستایەتەڕوو وەری نەدەگرت، تەنانەت حاڵەکە گەشتبووە ئەوەی ئیبن تەیمیە بە دنیانەویستێکی وا ناوی بڕوات کە ئەگەر لە هەرکەسیان بپرسیایە کێ زیاتر لە هەموان لە پێناو قیامەتدا ئارەزووەکانی وەلاناوە، خێرا ئاماژە بە ئیبن تەیمیە دەکرا.[4]

---

[1] – هـ.س، ل 58–59.

[2] – الندوي: س.پ، ج2، ل 454.

[3] – به وەرگرتن لە: العبادی: س.پ، ل 12.

[4] – البزار: س.پ، ل599.

دیارترین مامۆستاکانی ئیبن تەیمیە بریتیبوون لە:

شەهابەدینی باوکی.

ئیسماعیلی کوڕی ئیبراهیم.

عەبدوڕەحمانی کوڕی موحەممەدی کوڕی قودامەی مەقدیسی.

ئەحمەدی کوڕی نیعمەتوڵلای کوڕی عەبدودائیمی مەقدیسی.

یەحیای کوڕی ئەبوو مەنسوری سەیرەفی.

زەینەبی کچی مەککی کوڕی عەلی حەڕانی.

موحەممەدی کوڕی عەبدولهادی کوڕی بەدرانی مرداوی.[1]

ئیبن تەیمیە هەر لەسەردەمی مامۆستاکانیدا ناوبانگی دەرکرد و لە ڕیزی یەکێك لە زانا دیاردەکاندا ناوی پەیداکرد، بەڵکو لە مۆڵەتدانێکی (ئیبن شەهرەزووریدا) دەستنووسی ئیبن تەیمیەش هەبوو.[2]

گرنگترین ئەو زانستانەی ئیبن تەیمیە وەریگرتن بریتی بوون لە:

قورئانی پیرۆزو وانستەکانی.

فەرموودەو زانستەکانی.

تەفسیر.

بیرکاری.

زمانی عەرەبی.

بیروباوەڕ.

---

[1] – شلش: س.پ، ل45-46.

[2] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل70؛ الحسامي: س.پ، ل 15.

فیقهی شەریعەت.[1]

شارەزایی دەستەو کۆمەڵە ئایینیەکان.

زانستەکانی فەلسەفەو کەلام و مەنتیق.

مێژوو.[2]

کاتێك باوکی کۆچی دوایی کرد، ئیبن تەیمیە تەمەنی بیست و یەك ساڵان بوو، لە جیاتی باوکی وانەی دەوتەوە و زانایانیش لە وانەکەیدا گوێبیستی دەبوون، بۆ نموونە لە وانەی یەکەمیدا پاش مردنی باوکی لە ڕۆژی دووشەممە دووی موحەڕەمی ساڵی (683ك/1284ز) لە (دار الحديث السكرية) دا وانەیەکی پێشکەش کرد، تیایدا دادوەری دادوەران بەهائەدین یوسف و شەیخولئیسلام ئەبوومحەممەد عەبدوڕەحمانی فەزاری و شێخ زەینەدین عەمری کوڕی مەککی باوکی صەدرەدین، گەورەی حەنبەلیەکان زەینەدین ئەبولبەرەکاتی تەنوخی و چەندێکی تر ئامادەبون.[3]

هەروەها لە ڕۆژی هەینی (دەی صەفەری 683ك) لە مزگەوتی ئومەوی لە دیمەشق دوای نوێژی هەینی وانەی وتنەوەی تەفسیری دەستپێکرد و ژمارەیەکی زۆر خەڵك ئامادەی بوون.[4]

---

[1] – أبوزهرة: س.پ، ل22.

[2] – عائض بن سعد الدوسري: هكذا تحدث ابن تيمية، ط1، المكتب الإسلامي، (بيروت–عمان:2007م)، ص249.

[3] – النعيمي: الدارس قي تأريخ المدارس، ط1، دارالكتب العلمية، (بيروت/1410هـ) ج1، ص57.

[4] – الذهبي: تأريخ الاسلام، ج51، ل12.

ئیبن تەیمیە وانەی جۆراوجۆری دەوتەوە، بەڵام وانەکانی لەیەك خاڵدا یەکیاندەگرتەوە کە ئەویش ڕێڕەوی چوون بەرەو زیندووکردنەوەی پەیامی بەرەو هاوەڵان بوو لەبەشە جیاجیاکاندا، ئەو دەیویست ئیسلام بگێڕێتەوە بۆ سەر بنەڕەتەکەی خۆی و لە هەر خەوشێکی دەمارگیری یان لادان دووری بخاتەوە و سەردەمی پێغەمبەر(ﷺ) و هاوەڵانی بکاتە پێشەنگ.[1]

لە خۆراکدا کەمخۆر بوو و بەهەر خواردنێك ڕازی دەبوو، دەگێڕنەوە دایکی خواردنێکی ئامادە کردووە، خواردنەکە باش دەرنەچووەو خۆیشی نەیخواردووە، بەڵام ئیبن تەیمیە هاتەوەو لێی خوارد و هیچ گلەیی و گازەندەیەکی نەبوو.[2]

ئەوەی وای لە ئیبن تەیمیە کرد گرنگی زیاتر بە فەرموودە بدات، لەبەرئەوە بوو کە باوکی زانای فەرموودەناس بوو، ئیبن تەیمیە لە دووسەد مامۆستای فەرموودەی وەرگرتو شارەزاییەکی باشی لە زانستی فەرموودەو (جرح و تعدیل) دا پەیداکرد.[3]

شێوازی وتاردان یان وانەوتنەوەی:

پاش تەواوبوون لە نوێژی هەینی، دوو ڕکات نوێژی کردووەو پاشان دانیشتووە[4] و بەمجۆرە دەستی بە وانەوتنەوەکەی کردووە:

---

[1] - الکرمي: س.پ، ل349-350.
[2] - الکتبي: س.پ، ج1، ل124.
[3] - أبوزهرة: س.پ، ل21.
[4] - البزار: س.پ، ل588.

سەلەواتدان لەسەر پێغەمبەر(ﷺ) بە جۆرێك كە گوێگر لەو پیاهەڵدانە بەسەر پێغەمبەر(ﷺ) سەرسام دەبوو.[1]

لەسەر مەسەلەیەك قسەی دەكرد ئایەت و فەرموودەو وتەو بەڵگەی زانایانی دەهێنایەوە.

دەكەوتە شەنو كەوكردنی وتەی زانایان و دیاریكردنی ڕاست و هەڵەكانیان.

لەو نێوەندەدا شیعری بەكاردەهێناو دەیشیكردە بەڵگە.

كاتێك بابەتەكەی پێشكەش دەكرد، لە حاڵێكی وادا بوو وەك لەو شوێنەدا نەبێت و هەردوو چاوی دادەخست.[2]

هەرجارێك ناوی پێغەمبەر(ﷺ) ی بهێنایە صەلەواتی لەسەر دەدا.[3]

زۆر هەوڵی دەدا بەپێی فەرموودەی پێغەمبەر (ﷺ) فەتواو بڕیار بدات و دەیوت:"هەموو كەسێك قسە دەكات بەڵگە بۆ قسەكەی دێنێتەوە نەوەك بیكاتە بەڵگە، جگە لەخواو پێغەمبەرەكەی".[4]

پاش تەواو بوونی وانەكە چاوەكانی دەكردەوەو بە ڕوویەكی گەش و كراوەو دەم بەخەندەوە دەیڕوانیە خەڵكەكە.

ڕێژەی ئامادەبوان لە وانەكانیدا زۆر بوون و زاناو سەركردەو فەرموودەناس و فیقهناس و قورئانخوێن و ئەدیب و خەڵكی گشتیش تیایدا ئامادە دەبوون.[5]

---

[1] – الحسامي: س.پ، ل26.

[2] – البزار: س.پ، ل588.

[3] – هـ.س، ل589.

[4] – الحسامي: س.پ، ل27.

[5] – البزار: س.پ، ل 589.

گوێی لە پرسیاری خەڵك دەگرت و وەڵامی دەدانەوە.

ئەگەر هەستی بکردایە کەسێك لێهاتوو و بەتوانایە، هانیدەدا تا زیاتر لە زانستدا ڕۆبچێت.[1]

هەوڵیدەدا لە وتارەکەیدا شتی نوێ بڵێت و تازەگەریەك لە زانیاریدا ببەخشێت.[2]

بۆ تەفسیرکردنی قورئانی پیرۆزیش برێك لە قورئانی پیرۆز دەخوێندرایەوە و ئەویش ڕاڤەی دەکرد.[3]

لە وتارو وانەکانیدا وەرەق و پێنوسی بەکارنەدەهێنا.[4]

دیارترین خوێندکارەکانی بریتیبوون لە:

ئیبن قەییمی جەوزی.

ئیبن کە ثیر.

ئیبن عەبدولهادی.

عومەری کوڕی بەزار.

یوسفی کوڕی زەکی.

ئەبوو موحەممەدی بەرزالی.

شەمسەدینی ذەهەبی.

ئەبولعەبباسی مەقدیسی.

---

1 – الحسامي: س.پ، ل29.

2 – الصفدي: س.پ، ج7، ل15.

3 – الحسامي: س.پ، ل30.

4 – أبوزهرة: س.پ، ل21.

عومەری کوڕی موزەفەری حەلەبی ناسراو بە (ئیبنولوەردی).

ئەبوحەفص عومەری کوڕی سەعدوڵلای حەڕانی.[1]

ئیبن تەیمیە جگە لە زمانی سەرەکی خۆی بە چاکی زمانەکانی عیبری و عەرەبی و لاتینی و تورکی دەزانی.[2]

ئەو حەزی نەدەکرد پۆستی دەسەلاّت وەربگرێت، بۆیە کاتێك پۆستی دادوەری دادوەران و (مشیخة الشیوخ) گەورەی زانایانی بۆ پێشنیار کرا، ئامادە نەبوو وەریبگرێت.[3]

هەر لەتەمەنی هەرزەکاریدا بوو کە بەهۆی زیرەکی و لێهاتوویی و پاکیەتیەکەیەوە کەسانێك لەسەر دەستی موسڵمان بوون، لەوانە ئەو جوولەکەی کاتێك ئیبن تەیمیە دەچوو بۆ خوێندنگە لەسەر ڕێگەکەی بوو و پرسیاری لێدەکرد، ئیبن تەیمیەیش خێرا وەلاّمی دەدایەوە، تا ئەوەی جوولەکەکە لەسەر دەستی موسڵمان بوو،[4] یان ئەو جوولەکەی کە موسڵمان بوو و دواتر بە (بهاءالدین المهذب) ناسرا،[5] چەند مەسیحیەکیش هەر لەسەرەتای تەمەنی ئیبن تەیمیەوە لەسەر دەستی باوەڕیان بە ئیسلام هێنا، لەوانە (ئیبراهیمی کوڕی داوودی ئامێدی) کە لەسەر دەستی ئیبن تەیمیە هاتە ناو ئیسلام.[6]

---

[1]– شلش: س.پ، ل 46–51.

[2]– هـ.س، ل 51.

[3]– ابن رجب: س.پ، ج2، ل323.

[4]– البزار: س.پ، ل585" الحسامي: س.پ، ل44.

[5]– ابن كثير: س.پ، مج7، ج14، ل78.

[6]– ابن حجر: الدرر الكامنة، ط2 مجلس دائرة المعارف العثمانية، (حيدرأباد/1972م)، ج1، ص26–27.

ئیبن تەیمیە لە ماوەی زانستخوازیدا تووشی ئازارێك بوو و چوویە لای پزیشك، پزیشکەکە پێی وت خۆت ماندوو مەکەو سەرقاڵی زانست و بیرکردنەوە لە زانست و تاودانە زیکر مەکە، ئیبن تەیمیەش وتی:"مەگەر ئێوە ناڵێن کەسێك کە حەزەکەی دێتەدی، دەروونی بەهێز دەبێت و دەردەکەی لادەبات؟! دەی من کە دەنەومە زانست و بیرکردنەوەو زیکر لەوپەڕی خۆشیدام، بەمە نابێت دەردەکەم بمێنێت".[1]

لەگەڵ ئەمانەشدا پەرستشی خوای لەڕووی نوێژوو نزاو ڕۆژووەوە لەبیر نەدەکرد، بەڵکو نوێژەکانی بە جەماعەت بە جێدەگەیاندو شەونوێژو قورئانخوێندنی هەبوو، نزای زۆریشی دەکرد، زیاترین نزایەکیش دەیکرد ئەوە بوو دەیوت:"خوایە سەرمانخەیت و کەسمان بەسەردا سەرنەخەیت...خوایە بە سوپاسگوزارو زیکربەدەممان بگێریت... خوایە تەوبەمان قبوول بفەرموو و هیدایەتی دڵەکانمان بدەیت".[2]

ئیبن تەیمیە لە وتەیەکیدا سەبارەت بە ذیکر دەڵێت: (ذیکر بۆ دڵ وەك ئاو بۆ ماسی وایە، دەی ماسی چۆن دەتوانێت بەبێ ئاو بژیت؟).[3]

---

[1] – ابن القيم: مفتاح دار السعادة، دارالكتب العلمية، بيروت، ج1، ص250.

[2] – الحسامي: س.پ، ل56.

[3] – ابن القيم: الوابل الصيب، ط1، دارالكتاب العربي، (بيروت/1985م)، ص63.

باسی سێیەم

(دادگاییکردنەکانی ئیبن تەیمیە و بەندکردنەکانی)

تەوەرەی یەکەم: دادگاییکردنەکانی شام

پاش ئەوەی ئیبن تەیمیە بڕیاری گۆڕان و ئیجتهادی دا و توانی ڕۆڵێکی دیار ببینێت، ناو و ناوبانگێکی دەرکرد، هەندێك لە فیقهناسان بەوە بێزاربوون و چەندێکی تریش ڕقیان لێهەلگرت و هەوڵیاندا لە دژی کاربکەن، بۆ ئەمەش دەیانویست گومان لەسەر بیروباوەڕەکەی دروستبکەن،[1] بەڵام بەختی ئیبن تەیمیە لە دیمەشقدا ئەوە بوو کە:

پاڵپشتی خوایی لەگەڵدا بوو و پەیوەندی خۆی لەگەڵ خوادا بەهێز دەکرد.[2]

کۆمەڵێك لە سەرکردە و دەسەڵاتدارەکان بە چاوی ڕێزو گەورەییەوە سەیری ئیبن تەیمیەیان دەکرد.[3]

جەماوەرێکی زۆر پاڵپشت و هەواداری ئیبن تەیمیە بوون و مۆرکێکی جەماوەری پێوە دیاربوو.[4]

کۆمەلێك لە زانایان بە چاوی زاناو کەسی گەورە سەیری ئیبن تەیمیەیان دەکرد و پشتگیری بوون.[5]

---

[1] – أبوزهرة: س.پ، ل28–29؛ موسى: س.پ، ل94.

[2] – الحسامي: س.پ، ل61؛ موسى: س.پ، ل96.

[3] – ابن كثير: س.پ، مج7، ج14، ل5؛ الندوي: س.پ، ج2، ل462.

[4] – أبوزهرة: س.پ، ل46.

[5] – موسى: س.پ، ل95.

بەڵام ئەمە نەبوویە ڕێگری هەوڵەکانی نەیارانی ئیبن تەیمیە تا ئەوەی لە شام و میصریشدا گومانیان لەسەر خۆیو بیروباوەڕەکەی درووستکردو سەرەتاکانی ژیانی دادگایی و بەندیخانەی ئیبن تەیمیە دەستپێکرد.[1]

سەرەتا لە دیمەشقدا سێ کۆڕی دادگاییکردنی بۆ گیرا، بەڵام توانی لە هەر سێ دادگاییەکەیدا سەرکەوتوو بێت و تۆمەتەکان بەرپەرچ بداتەوە.

ئەوەی وایدەکرد سەرکردەکانی میصر بە چاوی گومان و خراپەوە بڕواننە ئیبن تەیمیە، ئەوەبوو کە ئەو لە شام دەژیاو لە سەرکردەکانی میصر دووربوو، زانایانی میصریش لەبەر بوونی ناوبانگی ئیبن تەیمیە یان چەقبەستوویی مەزهەبی و هزرییان، هەوڵیاندا وەك کەسێکی خراپ نیشانی سەرکردەکانی میصری بدەن، ئەویش لەوێ نەبوو تا وەڵامی ئەو گومانانە بداتەوەو سەرکردەکان بە زانست و دڵسۆزی خۆی ئاشنا بکات.[2]

لە کۆتاییەکانی سەردەمی مەلیك مەنصوور لاجین و لە ساڵی (698ك /1299ز) دا کۆمەڵێك لە فیقهناسان بڕیارياندا ئیبن تەیمیە ببەنە دادگای دادوەری حەنەفی(جەلالەدین)ەوە، بەڵام ئیبن تەیمییە ئامادەیی نەبوو، ئەوانیش کەوتنە بانگەشەکردن لە ژدی، بەڵام یەکێك لە سەرکردەکان پاڵپشتی ئیبن تەیمییەی کرد و بارەکەی هێورکردەوە،[3] دواتر ئیبن تەیمیە لەگەڵ ئیمامەدین دانیشت، پاش لێدوان لەسەر چەند بابەتێکی نووسینە

---

[1] – الكرمي: س.پ، ل358،350.

[2] – أبوزهرة: س.پ، ل46.

[3] – ابن كثير: س.پ، مج7، ج14، ل5.

بیروباوەڕییەکانی ئیبن تەیمیە و پرسیار و وەڵامدانەوە، دەرکەوت کە لای نەداوەو ئەو تۆمەتانەی بەرەوڕووی کراونەتەوە ڕاست نین.[1]

بەڵام بارەکە بەمەوە نەوەستاو نەیارەکانی وازیان نەهێنا هەتا لە ساڵی (705ک/1305ز) لە دیمەشق سێ کۆڕی دادگاییان بۆ گرت و هەوڵیاندا بە هەر پێناوێك بێت تاوانباری بکەن،[2] لە ڕۆژی دووشەممە 8ی ڕەجەبی ساڵی (705ک/1305ز) یەکەم کۆڕی دادگاییکردنی ئیبن تەیمییە گیرا،[3] تۆمەتەکەش لەسەر ئەو نووسینە بوو کە ئیبن تەیمیە لە ساڵی(704ک/1304ز) ناردبووی بۆ ئەبولفەتح نەصر و تیایدا ڕەخنەی لە ڕاکانی ئیبن عەرەبی و خراپی بیروباوەڕی و لە شەریعەت لادانی دەگرت، جگە لەوەی باسی لە بیروباوەڕو مەزهەبە لادەرەکانی ناو مەسیحیەتی دەکردو سەبارەت بە حلول(ئاوێتە بوون و ئیتحاد) کە لە ناو مەسیحیەتدا یەعقوبی و نستووری و ملکانی هەبوو و ئەمانەی لەگەڵ ڕافیزەو جوهەمیەو کۆمەڵێك لە سۆفیەکاندا بەراورد دەکرد.[4]

زاناو دادوەرەکان لەم دادگاییەدا ئامادەبوون و نوێنەری سوڵتانیش لە دیمەشق لەو کۆڕەدا بوو، پاش پرسیارکردن لە بیروباوەڕو ئەو قسانەی بەرەو ڕووی کرانەوە، ئیبن تەیمییە وەڵامی دانەوەو ئەوەی خستەڕوو کە بیروباوەڕی

---

[1]– الکرمي: س.پ، ل357.

[2]– العبر فی خبر من غبر، ط2، مطبعة حکومة الکویت، (کویت–1984م)، ج6، ص30؛ ابن عبدالوهاب: س.پ، ل150؛ موسی: س.پ، ل99.

[3]– ابن کثیر: س.پ، مج7، ج14، ل38.

[4]– الندوي: س.پ، ج2، ل485–488.

ئەو لە قورئان و سوننەت و ئیجماعی پێشووی ئوممەتەوەیە و جگە لەوەش هەرچییەك وتراوە ڕاست نیە.[1]

هەموو بیروباوەڕی ئیبن تەیمییە لە لایەن کەمالەددینەوە خوێندرایەوەو مشتومڕی لەسەرکرا، ئیبن تەیمیە بەرپەرچی ئەوەی دایەوە ئەمە تەنها ڕای ئەحمەدی کوڕی حەنبەل بێت، بەڵکو ڕای قورئان و سوننەتە، ئەمە واتای ئەوەیە پەیوەست بە دەمارگیری مەزهەبی نیە.[2]

ئیبن تەیمیە وتی:"هەر قسەیەك هێناومە، ئامادەم سێ ساڵ مۆڵەت بە هەرکەس بدەم، بزانێت لە ماوەی سێ سەدەی یەکەمی ئیسلامدا شتێك هەبوو لەگەڵ ئەمەدا نەگونجێت، من ئامادەم پەشیمان ببمەوە"،[3] ئەمەش کاریگەرییەگی زۆرتری لەسەر ئامادەبوان هەبوو و کۆڕی یەکەمی دادگاییەکە کۆتایی پێهات.[4]

دانیشتنی دووەم لە ڕۆژی هەینی (12ی ڕەجەب)ی هەمان ساڵدا بەستراو چەندین زانا ئامادەبوون،[5] پاش پرسیارکردن لە ئیبن تەیمیەو گوێگرتن لە وەڵامەکانی، بڕیاریان دا زەمەلکانی بەبێ چاوپۆشی لێپێچینەوەی لەگەڵدا بکات، دواجار ڕەزامەندی لەسەر بیروباوەڕی واسطی ئیبن تەیمیە دەربڕی.[6]

---

[1]– القطان: س.پ، ل54.

[2]– الحسامي: س.پ، ل303.

[3] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل156.

[4]– هـ.س.

[5]– ابن كثير: س.پ، مج7،ج14، ل39.

[6]– النويري: س.پ، مج15ج32، ل80؛ الصفدي: س.پ، ج7، ل16؛ ابن كثير: س.پ، مج7،ج14، ل39.

سەفیەدین ڕەخنەی لە زاناکان گرت کە ئەوان لەسەر بنەمایەکی وا دادگایی ئیبن تەیمیە ناکەن و ئەوەی ئەو دەیڵێت ڕایەکی جیاوازە کە هاتووە و هەردوو ڕاکە دوو وتەی جیای ئەشعەری بوون، ئێوە دەڵێن با تەئویلکردن هەبێت، ئەویش دەڵێت با نەبێت، هەردوو ڕاکە بۆ ئەشعەری دەگەڕێنەوە.[1]

دواتر چەند زانایەکی حەنەفی هاتن بۆ لای و وتیان ئەگەر بتوتایە ئەوە ڕای مەزهەبی ئەحمەدە ڕزگارت دەبوو، ئەویش وتی: "نا ! سوێند بەخوا ئەمە بەس ڕای ئەحمەدی کوڕی حەنبەل نیە، بەڵکو بیروباوەڕی پێشینەی ئوممەت و زانایانی فەرموودەیەو هەرچیم وتبێت ئایەت یان فەرموودە یان ڕایەکی ئیجماع (یەکدەنگ) ی پێشینەی لەسەرە"،[2] بەوجۆرە لە دادگایی دووەمیش ڕزگاری بوو، پاشان لە حەوتی شەعبانی هەمان ساڵ لە کۆشکی دەسەڵاتدا دادگایی سێیەمی بۆ گیرا و پاش قسەکردن لەسەر بیروباوەڕەکەی، هەموان لەسەر ڕاستی بیروباوەڕی یەکدەنگ بوون.[3]

بەڵام لە هەمان ساڵدا بە هاندانی زانایانێکی ناو میصر، سولتان لە پێنجی ڕەمەزاندا نامەیەکی بۆ دیمەشق نارد و داوای کرد ئیبن تەیمیە و دادوەر (ئیبن

---

[1] – الحسامي: س.پ، ل304–305.

[2] – ابن تيمية: مجموعة الفتاوى، ط3، دار الوفاء، (القاهرة/2005م)، ج3ص189؛ ابن عبدالوهاب: س.پ، ص164.

[3] – القطان: س.پ، ل55.

صەصرەی) بچن بۆ میصر،[1] والی داوای لە ئیبن تەیمیە کرد نەچێت بەڵکو خۆی نامە بۆ سوڵتان دەنێرێت و مەسەلەکەی تێدەگەیەنێت، بەڵام ئەو بڕیاریدا بەرەو میصر بەڕێ بکەوێت،[2] دواجار ئیبن تەیمیە بەڕێکەوت و جەماوەرێکی زۆر چوون بۆ ماڵئاوایی لێکردنی و گریان خەڵکەکەی داگرت، ئەمەش ئاستی جەماوەرییبوونی ئیبن تەیمیە نیشان دەدات.[3]

[1] – ابن كثير: س.پ، مج7، ج14، ل40؛ ابن بدالوهاب: س.پ، ل166؛ الكرمي: س.پ، ل361.
[2] – أبوزهرة: س.پ، ل47.
[3] – الكرمي: س.پ، 361؛ ابن عبدالوهاب: س.پ، ل167.

تەوەرەی دووەم: (دادگاییی کردنەکانی میصر)

پاش ئەوەی ئیبنولئەفرەمی والی شام سەرەتا ئامادە نەبوو ئیبن تەیمیە بنێرێت بۆ میصر، لەلایەن سوڵتانی میصرەوە هەڕەشەی لێکرا، بۆیە بۆ جاری دووەم ئامادەیی هەبوو،[1] بەڵام پێش ئامادەیی ئەو ئیبن تەیمیە خۆی بڕیاری دا بچێت.[2]

عەللامە نوەیری باس لە هۆکاری بانگکردنی ئیبن تەیمیە بۆ میصر دەکات و دەڵێت:"لەگەڵ شەمسەدینی کەنانی لە خوێندنگەی ناسریە پێکەوە بوین، لەو کاتەدا یەکێك لە خوێنکارەکان بە ناوی عەبدوڕەحمان عینوسی هات و کۆمەڵێك فەتوای ئیبن تەیمیەی پێ بوو، مەبەستی ئەو بەرامبەر بە ئیبن تەیمیە دڵسۆزی بوو نەوەك خراپە، کاتێك شەمسەدین فەتواکانی خوێندەوە لە هەندێکیان ناڕازی بوو و خێرا نیشانی دادوەری دادوەران زەینەدینی مالیکی دا، ئەویش وتی پێویستە بیسەلمێنم کە ئەوە دەستنووسی خودی ئیبن تەیمیەیە، بەیانی کە کۆمەڵێك کەس شایەتی دەستنووسەکەیان دا، زەینەدین لەگەڵ سەرکرەکان کۆبوویەوەو ناڕەزایی خۆی لەو فەتوایانە دەربڕی".[3]

لەو ماوەشدا پەیوەندی نێوان نەسری منبجی و جاشنگیر زۆر بەهێز بوو،[4] منبجیش نەیارێکی توندی ئیبن تەیمیە بوو، بۆیە کەوتە هاندانی زیاتری دادوەری دادوەران زەینەدینی مالیکی، پاشان پەیوەندی بە سەرکردەکانەوە

---

[1] – النويرى: س.پ، مج15، ج32، ل80؛ الحسامي: س.پ، ل315–316.

[2] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل167.

[3] – النويري: س.پ، مج15، ج32، ل71–79.

[4] – الكرمي: س.پ، ل360–361.

کرد تا گەشتە لای سوڵتان و وای نیشاندا ئەو ڕۆڵەی ئیبن تەیمیە دەیبینێت تەنها لە مەسەلە ئاینیەکەدا ناوەستێت، بەڵکو مەترسی بۆ دەسەڵاتی ئەویش دەبێت و هەمان ڕۆڵی ئیبن تۆمرت دەبینێت، بەمە جاشنگیر لە دەسەڵاتی خۆی ترساو حاڵی ئیبن تەیمیە بەرەو خراپتر چوو، لێرەوە دەردەکەوێت کە ڕۆڵی کارای دژایەتی ئیبن تەیمیە لە نەسری منبجی و زەینەدینی مالیکیدا کۆدەبێتەوە.[1]

ئیبن تەیمیە لە دیمەشقەوە لە(12ی ڕەمەزانی705ک.) دا کەوتەڕێ[2] و لە ڕۆژی شەممە گەشتە شاری غەززەو لەوێ لە مزگەوتی گەورەیدا کۆڕێکی گەورەی گرت[3] و لە پێنج شەممە بیست ودووی ڕەمەزانی ساڵی(705ک/1305ز) دا گەشتە قاهیرە.[4]

دوای نوێژی هەینی دادوەران و گەورەبەرپرسان لە قەڵا کۆبوونەوە، ئیبن تەیمیە ویستی قسە بکات، بەڵام ڕێی پێ نەدراو لەبەرامبەردا ئیبن مەخلووفی مالیکی کەوتە ڕەخنە لێگرتنی، دادوەریش بە ئیبن تەیمیەی وت: تۆ چی دەڵێیت؟ ئەویش بە سوپاسی خوا دەستی پێکرد، یەکسەر قسەکەیان پێ بڕی و وتیان لە جێی وتار وەڵام بدەرەوە، ئەویش وتی: مەگەر کێ دادگایی من دەکات؟ وتیان: دادوەری مالیکی، ئەویش وتی: چۆن دەکرێت کەسێکی نەیارم دادگاییم بکات؟! بەمە دادوەر توورە بوو و بەبێ گوێ لێگرتنی بڕیاری

---

[1] –الحسامي: س.پ، ل312–313.

[2] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل167؛ الكرمي: س.پ، ل361.

[3] – ابن كثير: س.پ، مج7، ج14، ل40؛ ابن عبدالوهاب: س.پ، ل 167؛ الندوي: س.پ، ج2، ل490.

[4] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل167؛ الكرمي: س.پ، ل361.

بەندکردنی خۆیو شەرەفەدینو زەینەدینی برای دەرکرد،[1] شەرەفەدینی برای هاواری بۆ لای خوا بردو نزای لێکردن، بەلاَم ئیبن تەیمیە ئاماژەی بۆ کرد کە نزایان لێ نەکات.[2]

بۆ ماوەی چەند ڕۆژێك لە بورجدا بەندکراو دواتر لە شەوی چەژنی ڕەمەزاندا برا بۆ ئەو بەندیخانەی ناسرابوو بە (جب)*.[3]

لەگەڵ ئیبن تەیمیەدا شەرەفەدین و زەینەدینی براشی بەندکران،[4] ئیبن تەیمیە لە گلەییەکیدا لە بارەی بەندیخانەکەوە دەڵێت:"مەسیحیەکان لە بەندیخانەیەکی چاکدان، لە کاتێکدا هاوەڵ بۆ خوا دادەنێن و تیایدا کڵێسا دادەمەزرێنن، بریا بەندیخانەکەی ئێمەش لەوەی مەسیحییەکان بوایە، ئەوان ڕێزیان لێدەگیرێت و ئێمەش سووکایەتیمان پێدەکرێت، ئایا هەرکەس بڕوای بە خواو ڕۆژی دوایی هەبێت دەڵێت پێغەمبەری خوا فەرمانی بە شتی وا کردووە؟!"[5]

---

1 – النویری: س.پ، مج15ج32، ل81.

2 – موسی: س.پ، ل104.

* – بەندیخانەیەکی تاریك و خراپ و وێرانەو بۆن ناخۆش بوو کە مەنسور قلاون لە ساڵی(681ك/1282ز) دروستیکردبوو. (الحسامي: س.پ، ل319).

3 – النویري: س.پ، مج15، ج32، ل81–82.

4 – النویري: س.پ، مج16،ج32، ل81–82.

5 – ابن تیمیة: مجموع الفتاوی، ج3، ل254.

بارەکە بەمەوە نەوەستا و بڕیاری قەدەغەکردنی فەتواکانی ئیبن تەیمیەو لێدانی هەوادارانی دەرچوو،[1] دژایەتییەکی توندی حەنبەلییەکانی میصریش کرا.[2]

بەلاّم گرتنی ئیبن تەیمیە دەنگیدایەوەو کاریگەری دروستکرد، میر سەیفەدین سەلاری جێگیری میصر بەوە ناڕەحەت بوو و لە شەوی جەژندا سێ دادوەری مەزهەبەکانی شافیعی و مالیکی و حەنەفی و چەند زانایەکی فیقهناسی بانگکرد، لەوانە باجی و جوزەری و نەمراوی تا بڕیاری ئازادکردنی ئیبن تەیمیە بدەن، بەلاّم ئەوان مەرجیان دانا کە دەبێت ئیبن تەیمیە لە چەند بیروباوەڕێکی خۆی پاشگەز ببێتەوە، شەش جار چوون بۆ لای، بەلاّم ئەو ئامادە نەبوو مەرجەکەیان قبوڵ بکات، بۆیە لە بەندیخانە مایەوەو هەوڵەکەی میر سەلار سەری نەگرت.[3]

لە27ی ذیلحەججەی ساڵی (706ك/1306ن) دا شەرەفەدین و زەینەدینی برایانی ئیبن تەیمیە بران بۆ لای سوڵتان سەلار و ئیبن مەخلوفی مالیکی هات، مشتومڕێکی درێژخایەن لە نێوانیاندا بەڕێوەچوو، تیایدا شەرەفەدین بە بەڵگەوە قسەی لەسەر چەند هەڵەیەکی ئیبن مەخلووف کرد.[4]

---

[1] – موسی: س.پ، ص104.

[2] – ابن کثیر: س.پ، مج7، ج14، ل40؛ موسی: س.پ، ل105.

[3] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل 167؛ الكرمي: س.پ، ل 362.

[4] – ابن کثیر: س.پ، مج7، ج14، ل45.

لە 28 ی هەمان مانگدا نامەیەکی ئیبن تەیمیە گەشتە دیمەشق و نامەکە گەشتە دەست والی دیمەشقیش، ئەویش نامەکەی خوێندەوەو دواتر بۆ خەڵکی باسکرد و کەوتە وەسفکردنی ئیبن تەیمیە.[1]

لە ڕۆژی هەینی لە 14ی سەفەردا بەدرەدین ئیبن جەماعی دادوەری دادوەران لەگەڵ ئیبن تەیمیە دانیشت و قسەیەکی زۆر لە نێوانیاندا کرا و لە ئەنجامدا ئیبن تەیمیە ئامادە نەبوو لە بەندیخانە بچێتە دەرەوە.[2]

بۆ ڕۆژی هەینی دواتر لە(23ی ڕەبیعولئەوەل) دا میر حسامەدین مەهنای کوڕی عیسا هات بۆ بەندیخانە و سوێندی ئیبن تەیمیەی دا کە دەبێت بێتەدەر و بچن بۆ لای سەلار، لەوێ فیقهناسان ئامادەبوون و کەوتنە مشتومڕ لەسەر چەند بابەتێك، لە ڕۆژی یەکشەممە سەلار بە دەقێکی سوڵتانی دادوەرەکانی بانگ کرد تا ئامادەبن، بەڵام هەریەکەیان بیانوویەکی هێنایەوە و هیچکام نەهاتن چونکە ترسان لەبەردەم زانست و وەڵامی ئیبن تەیمیەدا شکست بخۆن و بەوە شوێن پێیان لەق بێت، ئەویش گوێی لە پۆزشەکانیان گرت و بڕیاری ئازادکردنی ئیبن تەیمیەشی دەرکرد،[3] داواشی لە ئیبن تەیمیە کرد تا لە میصر بمێنێتەوە و لەوێ وانە بڵێتەوە، ئەویش بە شێوەی کۆڕگرتن لە مزگەوت و لە خوێندنگەکانیشدا وەك خوێندنگەی سالحیە وانەی دەوتەوەو ناوی لەناو خەڵکدا بڵاوبوویەوە.[4]

---

[1] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل168.

[2] – ابن كثير: س.پ، ج14، ل47؛ الكرمي: س.پ، ل362؛ الندوي: س.پ، ج2، ل 501.

[3] – ابن كثير: س.پ، مج7، ج14، ل47؛ أبوزهرة: س.پ، ل51.

[4] – الحسامي: س.پ، ل326–327.

پاش ئازادبوونی نامەیەکی بۆ شام نارد و هەڵوێستی خۆی سەبارەت بە نەیارانی دەربڕی و تیایدا وتی:"خواتان لێ ڕازی بێت، ئێوە دەزانن من حەز ناکەم هیچکام لە موسڵمانان ئازار بچێژن، چ جای هاوڕێ و دەوروبەرەکانمان، من هیچ گلەیی و گازەندەیەکم لێیان نیە، بەڵکو بە ڕێز و گەورەییەوە سەیریان دەکەم، هەریەکەو بە پێی خۆی، هەرکام لەوانەش یان ئیجتیهادی کردووە یان هەڵەی کردووە یان تاوانبارە، ئەگەر ئیجتهادەکەیەو پێکاویەتی، ئەوا پاداشتی هەیەو سوپاسیشی دەکرێت، ئەگەریش نەیپێکاوە ئەوە پاداشتی هەیەو لە نەپێکانی چاوپۆشی دەکرێت، ئەگەریش تاوانبارە بەڵکو خوا لە ئێمەو هەموو باوەڕداران خۆش بێت، حەز ناکەم هیچ کەس بەهۆی درۆکردن یان ستەم یان دوژمنکاری لە ڕوومدا زەلیل بکرێت، چونکە من گەردنی هەموو موسڵمانێکم ئازاد کردووە و خۆم چیم پێ خۆشە بۆ ئەوانیش پێم خۆشە، ئەوانەش درۆو ستەمیان لێکردوم، لەلایەن منەوە گەردنیان ئازاد بێت".[1]

هەروەها نامەیەکیشی بۆ دایکی نارد و تیایدا سۆزو خۆشەویستی خۆی بۆ دەربڕی، پاشان داوای کرد مۆڵەتی پێ بدات تا ماوەیەك لە میصر بمێنێتەوە و بانگەواز بۆ ئایینی خوا بکات.[2]

---

[1] – الندوي: س.پ، ج2، ل502؛ أبوزهرة: س.پ، ل53.

[2] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل170–172؛ القطان: س.پ، ل59.

بەندکردنی دووەمی ئیبن تەیمیە لە میصر:

ئیبن تەیمیە پاش ئەوەی لە بەندیخانەی یەکەمی ئازادکراو مۆڵەتی وانەوتنەوەی پێدرا، کەوتە خستنە ڕووی بیروڕاکانی خۆی و بۆ ماوەی شەش مانگ لە وانەوتنەوەدا بەردەوام بوو.[1]

یەکێك لەو لایەنانەی ئیبن تەیمیە زۆر ئیشی لەسەر دەکرد، بریتی بوو لە هێرشبردنە سەر لادانەکانی سۆفیگەرایی وەك بیروباوەڕی وەحدەتولوجودو ئیتیحادو ئاوێتەبوون (حلول) کە بە شێوەیەکی فراوان لە میصردا بڵاوبووبوویەوە، بە تایبەتی کاریگەری ئیبن فارضی شاعیری سۆفی میصری دیار بوو، بۆیە ئیبن تەیمیە لە دژیان وەستا، لەمەشدا هێرشی زیاتری بۆ سەر ئیبن عەرەبی بوو.[2]

سۆفیەکان ئەمەیان پێ قبوڵ نەکرا و بە کۆمەڵ هاتن بۆ لای سوڵتان، ئەویش فەرمانی دەرکرد تا دانیشتنێك بۆ ئیبن تەیمیە ببەستن.[3]

لە ڕۆژی سێشەممە و لە دەرۆژی یەکەمی مانگی شەوالی ساڵی (707ك/1308ز) دا دانیشتنێکی بۆ بەسترا،[4] ئینجا بڕیاردرا بینێرن بۆ شام هەتا ئیبن عەتای نووسەری کتێبی (الحكم) و نوێنەری سۆفیەکان بوو سکاڵای بردە لای سەرکردەکان.[5]

---

[1] – القطان: س.پ، ل60.

[2] – أبوزهرة: س.پ، ل55؛ الندوي: س.پ، ج2، ل505.

[3] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل176.

[4] – الكرمي: س.پ، ل364.

[5] – ابن كثير: س.پ، مج7، ج14، ل47؛ القطان: س.پ، ل61؛ الحسامي: س.پ، ل 328–329.

کۆتا بڕیار ئەوەبوو کە دەبێت ئیبن تەیمیە بچێت بۆ دیمەشق یان بەچەند مەرجێك لە ئەسکەندەریە بێت یان بەندیخانە هەڵبژێرێت، ئەویش بەندیخانەی هەڵبژارد، بەڵام دەوروبەرەکەی تکایان لێکرد بچێت بۆ دیمەشق، ئەویش تکاکەی وەرگرتن و لە 11ی شەوالی(707ك/1308ز) دا بەرەو دیمەشق کەوتەڕێ،[1] بەڵام لە هەمان ڕۆژدا گەڕێندرایەوە بۆ میصر و برا بۆ بەندیخانە،[2] ئەمجارەیان مۆڵەتی پێدرا تا کەسێك لە گەڵیدا بێت و خزمەتی بکات،[3] دووبارە لەگەڵیشیدا زەینەدینی برای بەندکرا، ئەویش دەرفەتی پێ درا کەسێکی لەگەڵدا بێت تا خزمەتی بکات.[4]

جەماوەر و زانایان و کەسایەتیە دیارەکان سەردانی ئیبن تەیمیەیان دەکردو ڕقوکینەیان بەرامبەری نەدەما،[5] ئەویش لە وتنی بیروڕای خۆی ترسو دوودڵی نەبوو، بۆیە جارێکیتر لە خوێندنگەی صالحیە دلنیشتنی بۆ کرا و گەڕایەوە بۆ وانەوتنەوەی خۆی.[6]

لەکاتی بەندبوونەکەیدا شەمسەدین دبهاتی هات تا نێوانی لەگەڵ منبجیدا چاك بکاتەوە، چەند مەرجێکی بۆ هەردوولا دانا، سەرەتا هەردوو لا ئامادەییان دەربڕی، بەڵام دواتر کە ئیبن تەیمیە ئیمزای کرد، منبجی خۆی دوورگرت و

---

[1] – الكرمي: س.پ، ل365.
[2] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل177.
[3] – ابن كثير: س.پ، مج7، چ14، ل48.
[4] – الحسامي: س.پ، ل335–336.
[5] – محمد يوسف: س.پ، ل 106.
[6] – ابن كثير: س.پ، مج7، چ14، ل48.

ئامادە نەبوو، بۆیە دباهی ڕاستیەکەی بۆ دەرکەوت و بە ڕقەوە منبجی بەجێهێشت.[1]

پاشان ئیبن تەیمیە دوورخرایەوە بۆ ئەسکەندەریە، ئەمەش لە کۆتا ڕۆژی مانگی سەفەری ساڵی (709ك/1310ز) دا بوو،[2] لەوێ لە بورجێکی فراوان و پاك وخاوێندا بوو، دوو پەنجەرەی هەبوو کە یەکێکیان ڕووبەڕووی دەریاو ئەوی تریش ڕوو بە شار بوو، لەو ماوەیەدا خەڵکی سەردانیان دەکرد.[3]

هەر لەو ماوەیەدا هەواڵ بڵاوبوویەوە کە ئیبن تەیمیەیان کوشتووە، ئەم هەواڵە پاش دوانزە ڕۆژ گەیشتە شامو خەڵکی دڵتەنگ بوون.[4]

تەدمووریەکان[*] هەوڵی زۆریان دا تا ئیبن تەیمیە ئازاد بکەن، بەلأم هەوڵەکەیان سەری نەگرت، چونکە پیاوانی دەوڵەت بە وتەکانی ئیبن تەیمیە ڕازی نەبوون، ئەویش کە داواکانی دەسەلأتدارانی لە دەمی تەدموریەکانەوە بیست، تورەبوو و سوێندی خوارد کە دەوڵەتەکەی جاشنگیر دەڕووخێت، وتیشی:"کوژرانم شەهیدیەو دوورخستنەوەم کۆچکردنەو ئەگەر دوورم خەنەوە بۆ قوبرسیش من بانگەوازی خەڵکەکەی بۆ لای خوا دەکەم و ئەوانیش دێن بە دەممەوە، ئەگەریش بمگرن بەندیخانە نشینگەمە".[5]

---

[1] – الحسامي: س.پ، ل333–334.

[2] – القطان: س.پ، ل63.

[3] – ابن كثير: س.پ، ج14، ل52.

[4] – الكرمي: س.پ، ل365.

[*] – مەبەست خەڵکی شاری تەدموورە، ئەوانەی هەواداری ئیبن تەیمیە بوون.

[5] – الحسامي: س.پ، ل337–339.

سوڵتان ناسر توانی لە جەژنی ڕەمەزانیساڵی(709ك1310ز) دا بێتە میصرو جاشنگیر لاببات، ئەمەش جاری سێیەمی وەرگرتنی دەسەڵاتی بوو.[1]
خێرا ئیبن تەیمیەی لە ئەسکەندەریەوە گەڕاندەوە، بۆ ئەمەش دوای دوو ڕۆژ لە دەسەڵات وەرگرتنی، خۆی چوو بۆ لای ئیبن تەیمیە و دەستیانکردە ملی یەکتر و ماوەیەك پێکەوە قسەیان کرد و دووبارە خەڵکی لە دەوری ئیبن تەیمییە کۆبوونەوە،[2] سوڵتان داوای کرد نەیارەکانی ئیبن تەیمیە بکوژێت، بەڵام ئیبن تەیمیە ڕازی نەبوو،[3] ئەوکات ئیبن مەخلووف وتی:"ئێمە دژی ئیبن تەیمییە کارمان کرد، بەڵام ئەو تۆڵەی نەسەندەوە".[4]

---

[1] – النويري: س.پ، مج15، ج32، ل110–116؛ ابن العماد: س.پ، ج6، ل158.
[2] – الكرمي: س.پ، ل366؛ الندوي: س.پ، ج2، ل510–511.
[3] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل183.
[4] – ابن كثير: س.پ، مج7، ج14، ل57؛ الحسامي: س.پ، ل388.

تەوەرەی سێیەم:

(بەندکردنی ئیبن تەیمیە لە دیمەشق)

لەو ماوەیەدا حاڵی خەڵکی شام باش نەبوو، بەتایبەت یەکێك لە سەرکردەکان بەناوی (سەیفەدین کرای) ستەمی زۆری لە خەڵك دەکرد، ئیبن تەیمیە کە ئەمەی بیست، چوویە لای سوڵتان و داوای لێکرد ئەو کەسە بگۆڕێت،[1] جگە لەمەش داوای کرد ئیبنولئەفرەمی جێگری دیمەشق بگوازێتەوە بۆ تەرابلوس، ئەویش بەگوێی کرد.[2]

لە میصر ئیبن تەیمیە کەوتە بەر هەڵمەتی جەماوەرێکی نەیاری، هەوادارانی ویستیان تۆڵەی بکەنەوە، بەڵام ئەو ئەترسا جەنگێکی کۆمەڵایەتی و ناوخۆیی لێبکەوێتەوە، بۆیە ڕێی پێ نەدان، هەتا دواتر ئازاردەرەکانی پەشیمان بوونەوە، ئەمە لە ناوەڕاستی مانگی ڕەجەبی ساڵی(711ك/1312ز) دا دووبارەبوویەوە.[3]

لە ڕۆژی چوارشەممە سەرەتای مانگی ذیلقەعدە و پاش حەوت ساڵ و حەوت هەفتە دووری لە دیمەشق، بە هاودەمی سوڵتان چوو بۆ دیمەشق و خەڵکی بۆ پێشوازی لێکردنی بە پیریەوە هاتن، پاش ماوەیەك لەوێ دەستیکردەوە بە کاری بانگەوازو چەندین کتێبی نووسی.[4]

---

[1] –الحسامي: س.پ، ل390–391.

[2] – ابن كثير: س.پ، مج7، ج14، ل63.

[3] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل185–186.

[4] – الكرمي: س.پ، ل368.

یەکێك لەو شتانەی کە ئیبن تەیمیە بڕیاری لەسەردا، بریتی بوو لە باسوخواسی تەڵاق، ئەو جیا لە ڕای چوار مەزهەبەکە(شافیعی، حەنبەلی، مالیکی، حەنەفی) فەتوای دەرکرد کە سێ تەلاق بەیەکجار ناکەوێت،[1] هەروەها فەتوای سوێندی تەلاقیشی دەرکرد،[2] تا ئەوەی پاش ئامۆژگاری شەمسەدینی حەنبەلی بۆ ئیبن تەیمیەو ڕازیبوونی ئەویش بە ئامۆژگاریەکە،[3] بڕیاری سوڵتانی دەرچوو کە نابێت جارێکی تر ئیبن تەیمیە لەو بوارەدا فەتوا بدات،[4] بەڵام پاش ماوەیەك ئیبن تەیمیە لەو بارەوە قسەی کردەوە،[5] لەسەر ئەوەش لە پێنج شەممە 22ی ڕەجەبی ساڵی(720ك/1321ز) دا کۆڕێکی بۆ بەستراو دەسەڵاتدار و دادوەران و چەند موفتیەك تیایدا ئامادەبوون و بڕیاری گرتنی ئیبن تەیمیەیان دەرکرد،[6] ماوەی پێنج مانگ و هەژدە ڕۆژ لە بەندیخانە هێشتیانەوە تا دواتر بە بڕیاری سوڵتان لە دووشەممەو لە ڕۆژی عاشووورای ساڵی(721ك/1322ز) دا ئازادکرا و سەرلەنوێ دەستیکردەوە بە وانەوتنەوە.[7]

کۆتا گیرانی ئیبن تەیمیە لەسەر فەتوای چوونە سەرقەبران بوو، ئەو دەڵێت چوون بۆ سەر گۆڕی پێغەمبەران و پیاوچاکان بە تایبەت و تەنها بۆ ئەو

[1] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل202.
[2] – الندوي: س.پ، ج2، ل 517–518.
[3] – الحسامي: س.پ، ل400.
[4] – النويرى: س.پ، مج15، ج32، ل254.
[5] – الكرمي: س.پ، ل 371.
[6] – النويري: س.پ، مج15، ج32، ل254.
[7] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل203.

مەبەستە دروست نیە، بەڵام ئەگەر نیازێکی ترت هەبێت و لەوێشەوە ئەوەش بکەیت ئەمەیان سوننەتە،[1] ئەم فەتواشی لەساڵی(709ک/1310ز) دا دەرکردبوو، بەڵام لە ساڵی(726ک/1344ز) دا ئەو باسوخواسەیان لەسەر زیندووکردەوە،[2] دادوەری دادوەران ئیبن جوملە دەقی فەتواکەی ئیبن تەیمیە ی گۆڕی و لە ڕۆژی دووشەممەو لەکاتی عەسرو لە 16ی شەعبانی ساڵی (726ک/1344ز) دا ئیبن تەیمیە گیرا و هۆڵێکی چاك و پێویستی بۆ دابینكرا و براكەشیان لەگەڵدا برد تا خزمەتی بكات.[3]

ئیبن تەیمیە لەو ماوەیەدا کەوتە پەرستش و نووسین،[4] سکاڵاکانی زانایانی شام و بەغداد بۆ لای سوڵتان بران تا ئیبن تەیمیە ئازاد بکرێت، بەڵام سوودێکی وایان نەبوو و لە بەندیخانەدا هێشتیانەوە.[5]

لەو ماوەیەدا و لە ڕۆژی چوارشەممە 14ی جەمادیلئولای ساڵی(727ک/1345ز) دا شەرەفەدینی برای مرد، ئیبن تەیمیە خۆی نوێژی لەسەر کرد،[6] دواتر لەبەر کاریگەری زۆری ئیبن تەیمیە لە دووشەممەی 9ی جەمادولئەوەلی ساڵی (728ک /1346ز) دا کتێبو وەرەقو پێنووسی لێ

---

[1] – ابن کثیر: س.پ، مج7، چ14، ل126.
[2] – القطان: س.پ، ل70؛ الندوي: س.پ، چ2، ل520–522.
[3] – الحسامي: س.پ، ل408–411.
[4] – الندوي: س.پ، چ2، ل524.
[5] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل212–220.
[6] – ابن العماد: س.پ، چ6، ل236–237.

دوورخرایەوە تا نەنووسێت،[1] ئەویش ئەمجار بە خەڵووز دەینوسی،[2] بەڵام لەوەشدا ڕێگری لێکرا، ئەمجار بە تەواوەتی خووی دایە نوێژو پەرستش و قورئانخوێندن و تا هەشتاویەك خەتمی قورئان چوو، کە کۆچی دوایی کرد هەندێك لە خەتمی هەشتاو یەکەمی مابوو،[3] زەینەدینی برای کە لەگەڵیدا بوو دەڵێت:"لە دە ڕۆژدا خەتمێکی دەکرد"،[4] لەو بەندیخانەدا ئیبن تەیمیە نەخۆش کەوت و بەو نەخۆشیەوە مرد.[5]

---

[1] – الجزري: س.پ، ج2، ل263–264؛ ابن كثير: س.پ، مج7، ج14، ل136.
[2] – ابوزهرة: س.پ، ل 75؛ الندوي: س.پ، ج2، ل525–526.
[3] – النويرى: س.پ، مج16، ج33، ل210.
[4] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل226.
[5] – الحسامي: س.پ، ل434–435.

باسی چوارەم

مردنی ئیبن تەیمیەو وتەی ناوداران لەسەری

تەوەرەی یەکەم: (مردنی ئیبن تەیمیە)

ئیبن تەیمیە لە دوایەمین جاری گرتنی لە دووشەممە 16ی شەعبانی ساڵی (726ک/1344ن) دا گیرا[1] و لە بەندیخانە مایەوەو ئازاد نەکرا تا ئەوەی لە ساڵی (728ک/1346ن) لە بەندیخانەدا کۆچی دوایی کرد.[2]

لە ساڵی (727ک/1345ن) شەرەفەدینی برای لە بەندیخانەدا مرد، ئەحمەدی برای نوێژی لەسەر کرد و مەراسیمێکی گەورەی بۆ گێردرا.[3]

ئیبن تەیمیە چەند رۆژێك پێش مردنی تووشی نەخۆشی بوو،[4] نەخۆشیەکەی بیست رۆژی خایاند، حەقدە رۆژی تای لەگەڵدابوو،[5] بەڵام بۆچوونی تر هەیە دەڵێت حەقدە رۆژی خایاندووە،[6] ئیبن عەبدولهادیش پێی وایە زیاتر لە بیستو سیٚ رۆژ بووە.[7]

ئەم هەواڵە گەشتە لای شەمسەدینی وەزیر لە دیمەشق، بۆیە داوای لە ئیبن تەیمیە کرد رێی بدات ببینێت، ئەویش مۆڵەتی پێدا، وەزیر چوو بۆ لای و

---

[1] – النويرى: س.پ، مج15، ج33، ل210.

[2] – صفي الدين البخاري: س.پ، ل40.

[3] – الجزرى: س.پ، ج2، ل214

[4] – الحسامى: س.پ، ل434.

[5] – هـ.س.

[6] النويرى: س.پ، مج15، ج33، ل210.

[7] ابن عبدالوهاب: س.پ، ل226.

پزیشکی بۆ دەهێنایەوەو داوای لێدەکرد لێی ببورێت، ئەویش وەڵامی دایەوە کە گەردنی هەموو نەیارەکانی ئازاد کردووە.[1]

لەکاتی نەخۆشیەکەیدا وتی:"من گەردنی سوڵتان ناسرم ئازادکردووە لەوەی کە بەندی کردوم، چونکە ئەو لەبەر ئارەزووی خۆی ئەمەی نەکردووە، بەڵکو وایانگەیاندوەتە لای... گەردنی هەموو کەسێکم ئازادکردووە کە شتێك لە نێوانماندا بێت تەنها دوژمنانی خواو پێغەمبەرەکەی نەبێت".[2]

لە شەوی دووشەممە لە 20ی ذیلقەعدەی ساڵی(728ك/1346ز) دا ئیبن تەیمیە لە دەمی بەری بەیانەوە لە قەڵای دیمەشق لەو هۆڵەی تیایدا بەندکرابوو کۆچی دوایی کردو خەڵکێکی زۆر چوونە ناو قەڵاکەو مۆڵەتیان پێدرا بچنە لای و پیاوان و ئافرەتان بە کۆمەڵ دەچوونو تەرمەکەیان دەبینی و پیاوان ماچیان دەکردو ئافرەتانیش تەنها سەیریان دەکرد.[3]

پاشان تەرمەکەی شۆردراو برایە دەرەوە، خەڵکی لە نێوان مزگەوت و قەڵادا ریزیان بەستبوو، کاتێك ڕۆژ بوویەوە تەرمەکە برایە مزگەوت وسەربازانیش لە دەوری تەرمەکەیدا بوون و لەتاو قەرەباڵغی و فشاری خەڵك تەرمەکەیان دەپاراست،[4] پاشان دەستکرا بە نوێژکردن لەسەری، یەکەمجار موحەممەدی کوڕی تەمام کە زانایەکی گەورەو ناودار بوو نوێژی لەسەر کرد، هێندە خەڵك

---

[1] – الكرمي: س.پ، ل384.

[2] – هـ.س.

[3] – النويرى: س.پ، مج15، ج33، ل210؛ الجزرى: س.پ، ج2، ل306–307؛ ابن عبدالوهاب: س.پ، ل226؛ الكرمي: س.پ، ل384–385.

[4] – النويرى: س.پ، مج15، ج33، ل210؛ ابن كثير: س.پ، مج7، ج14، ل137.

هاتبوو تا نوێژی لەسەر بکات هەتا بازاڕی دیمەشق داخرا، تەنها بازاڕێك کە مابوو دووکانی مەسیحی و جوولەکەکان بوو چونکە جولەکەکان لە چەژنی (المظلة) یاندا بوون،[1] سەرکردەو زاناو کەسایەتییەکان و سەربازو پیاو و منداڵ هاتن بۆ ئەوێ،[2] لەناو کەسایەتیە دیارەکاندا سێ کەس نەهاتن، ئەوانیش ناسرابوون بە دژایەتی و ڕق و کینەیان بۆ ئیبن تەیمیە، کە بریتی بوون لە:"ئیبن جوملەو صەدرو قەفجاری"، ئەمانە لەترسی ڕقی خەڵکی خۆیان شاردەوە، چونکە پێیان وابوو ئەگەر بچنە دەرەوە خەڵکی بەردبارانیان دەکەن و دەیانکوژن.[3]

پاش شۆردنی کفنی لێپێچرا، خەڵکی هەڵپەیان بوو تا ئەو ئاوەی ئیبن تەیمیەی پێ شۆراوە بیدەن لە خۆیان چونکە بە پیرۆز سەیریان دەکرد، هەر چەندە ئیبن تەیمیە خۆی دژ بەو کارانە بوو و لە نووسینەکانیدا بە کارێکی ناشەرعی لە قەڵەمداوە.[4]

ئیبن کەثیری موفەسیری قورئان و مێژوونووسی بەناوبانگ و خوێندکاری ئیبن تەیمیە، چوویە سەر تەرمەکەی و پێش ئەوەی بیشۆن ماچی کرد،[5] پاشان چەند کەسێك ئەو خەتمەیان تەواو کرد کە ئیبن تەیمیە دەستپێکردبوو و

---

[1] – الجزری: س.پ، چ2، ل307.
[2] – الکرمي: س.پ، ل385.
[3] – البزار: س.پ، ل 565؛ ابن کثیر: س.پ، مج7، چ14، ل141؛ الحسامي: س.پ، ل 452.
[4] – الکرمي: س.پ، ل 385.
[5] –ابن کثیر: س.پ، مج7، چ14، ل140.

تـەواوی نـەکردبوو، ئـەو خـەتمی قورئانـە بـە خـەتمی هەشـتاو یەکـەمی کۆتـا بەندبوونی دادەنرێت،[1] لەو خەتمەیدا گەشتبوویە سوورەتی (الرحمان).[2]

لەو کەسانەی تەرمەکەیان شت، زانا موززیو تاجەدین مەحموودی فـارقی و شەمسەدینی کوڕی وەزیر بوون،[3] تەرمی ئەحمەدی کوڕی عەبدولحـەلیم هێنرایـە دەرەوەو هەموان بەرەوڕووی چوون و قەرەباڵغی ئەو شوێنەی گرتـەوە، پاشـان تەرمەکەی لە مزگەوتی ئومەوی دانراو مزگەوت پڕبوو لـە خـەڵك و زۆرێکـیش لـە دەرەوە مانەوە، لە دوای نوێـژی نیـوەڕۆ کۆمـەڵ کۆمـەڵ نوێـژیان لەسـەرکرد،[4] دواتر زەینەدینی برایشی نوێژی لەسەر کرد، ئینجا تەرمەکـەی بـەرەو گۆڕسـتان برا و گریان و شینگێڕان خەڵکەکەی گرتەوە.[5]

مزگەوتەکە چوار دەرگای سەرەکی هەبوو: "الفرج" کە لەمەوە تەرمەکـەیان بەرەو گۆڕستان بـرد، "بـاب الفراديس" و "بـاب النصـر" و "بـاب الجابيـە" ش خەڵکەکە لێوەی دەچوونە دەرەوە.[6]

---

[1] – النويرى: س.پ، مج15، ج33، ل210؛ الجزري: س.پ، ج2، ل307؛ ابن كثير: س.پ، مج7، ج14، ل140؛ الكرمي: س.پ، ل384.

[2] – الجزرى: س.پ، ج2، ل307.

[3] – النويرى: س.پ، مج15،ج33، ل210.

[4] – الجزرى: س.پ، ل 307–308؛ ابن كثير: س.پ، مج7، ج14، ل140–141؛ الكرمي: س.پ، ل385–386.

[5] – النويرى: س.پ، مج15، ج33، ل210؛ الجزرى: س.پ، ج2، ص308؛ الكرمي: س.پ، ل 386.

[6] – الجزرى: س.پ، ج2، ل308؛ الحسامى: س.پ، ل 438.

ئـیبن تەیمیــە لــەنێوان نوێـژی نیــوەڕۆ و عەســردا گەیەنرایــە گۆڕسـتانی (الصوفیة)و لەپاڵ گۆڕی شەرەفەدینی برایدا گۆڕێکیان بـۆ هەڵکەنـد، زەینـەدین خۆی پێشتر سەیری ناو گۆڕەکەی کرد، پاشان تەرمەکەی خرایە ناو گۆڕەکەی و داپۆشرا.[1]

سەرچاوەکان باس لـەوە دەکـەن کـە زیـاتر لـە "پێـنج سـەد هـەزار" کـەس نوێژیان لەسەر کردووە،[2] یەکەم جار لە قەلاَکە نوێـژی لەسـەر کـرا موحەممـەدی کـوڕی تـەمامی حەنبـەلی پێشـنوێژی بـۆ خەڵکەکـە کـرد،[3] پاشـان لـە مزگـەوتی ئومەوی نوێژی لەسەر کراو عەلائـەدینی کـوڕی خـەرات بەرنوێـژی بـۆ خەڵکەکـە کرد،[4] بۆ جاری سێهەم لە "سوق الخیل" نوێـژی لەسـەر کـراو زەینـەدینی بـرای بەرنوێـژی کـرد،[5] بـۆ جـاری چـوارەم دوای ئەسـپەردەکردنی خـەڵکی گونـدو ناوچەکان دەهاتن نوێژیان لەسەر دەکرد، بەڵکو لەوپەڕی ولاَتانی ئیسلامیەوە لە ڕۆژی هەینیدا بانگەواز کرا تا نوێژی ئامادەنەبوونی لەسەر بکەن،[6] لە ئەسپەردە کردنی تەرمەکەشیدا زیاتر لە پانزە هەزار ئافرەت بەشدار بوون.[7]

---

[1]– الجزری: س.پ، ج2، ل308.

[2]– الحسامی: س.پ، ل 440.

[3]– ابن کثیر: س.پ، مج7، ج14، ل137.

[4]– الجزری: س.پ، ج2، ل308.

[5]= النویری: س.پ، مج15، ج33، ل210.

[6]– الحسامی: س.پ، ل 442.

[7]– ابن کثیر: س.پ، مج7، ج14، ل138.

کۆمەڵێکی زۆر لەسەرکردەو کەسەکان لەسەر گۆڕی ئیبن تەیمیە مانەوەو لەویێ خواردنیان بۆ ئامادەکرا و قورئانێکی زۆر لەسەر گۆڕەکەی خوێندرا.[1]

زەینەدینی برای تا چەند ڕۆژێك بەیانی تا ئێوارە دەچوویە سەرگۆڕەکەی و دواتر دەچوویەوە بۆ بەندیخانەکەی لە قەڵای دیمەشق تا جێگیری سوڵتان گەڕایەوەو ئازادی کرد.[2]

[1]– الجزری: س.پ، ج2، ل308.

[2]= النویری: س.پ، مج15، ج33، ل210.

تەوەرەی دووەم:

(وتەی ناوداران لەسەر ئیبن تەیمیە)

لەدوای مردنی ئیبن تەیمیە چەندین کەسایەتی هەستیان بە گەورەیی ڕۆڵی ئەو کەسە کردووەو لەو بارەشەوە قسەیان لەسەر کردووە، لەوانە:

ئیبنوعەبدولهادی لە کتێبی (العقود الدرية) دا دەڵێت:" گەورە و مامۆستامان ئیبن تەیمیەی حەڕانی شەیخولئیسلام خاوەنی چەندین نووسینە کە نموونەی لەوجۆرە پێش ئەو نەبووە، لەناو زانایاندا گەورە بوو، هەرجۆرە زانستێکی وەرگرت و شمشێرێکی توند بوو لە ڕووی لادەراندا، پێشەوایەکی حەقبێژو سەرخەری ئیسلام و دەریایەك بوو کە کەمی نەدەکرد"، کاریگەربوونیشی بە ئیبن تەیمیە وایلێکردووە کتێبێك لەسەر ژیانی بنووسێت و ناوی ناوە (العقود الدرية من مناقب شيخ الاسلام ابن تيمية).[1]

صەفیەدینی بوخاری وا سەیری دەکات کە:"ئیبن تەیمیە لە منداڵیەوە قورئانی لەبەرکردووەو تەفسیری وەرگرتووەو چەندین نووسینی هەیەو یەکێك لە زانا گەورەکانی سەردەمی خۆی بووە، لە زیرەکی و شارەزایی مەزهەبیدا نموونەی نەبوو"، لەوبارەشەوە کتێبێکی لەسەر ژیانی نووسیوەو ناوی ناوە (القول الجلى فى ترجمه الشيخ تقى الدين ابن تيميه الحنبلى).[2]

مەرعی کوڕی یوسفی حەنبەلی لەبارەیەوە دەڵێت:"ئیبن تەیمیە زانای پێشەوای خواناس شەیخی ئیسلام و کۆتا موجتەهیدی ئیسلامەو چەندین

---

[1] - ل60-61.

[2] - ل4.

نووسینی هەیەو نموونەی وەك ئەو نەبووە، هەر لەمنداڵیەوە سەرقاڵی زانست بووەو قورئان و فەرموودەکانی پێغەمبەری لەبەر کردووە"، لەو بارەشەوە نووسینێکی هەیە بە ناوی (الكواكب الدرية في مناقب شيخ الاسلام ابن تيمية).[1]

ئیبن دەقیقیش لە سەر ئەم کەسایەیتیە قسەی هەیەو دیدی خۆی وا نیشان دەدات:" کاتێك ئیبن تەیمیەم بینی پیاوێکم دی کە هەموو زانستەکان لەبەرچاوانی بوو، چی بویستایە وەریدەگرت و لای دەدا، منیش پێموت: بڕوا ناکەم خوا کەسی وەك تۆ دروست بکات".[2]

ئیبراهیمی ریقی دەڵێت:" ئەگەر تەمەنی ئیبن تەیمیە زۆر بوایە دنیای پڕ زانست دەکرد، ئەو لەسەر حەقەو هەر دەبێت خەڵکی دژایەتی بکەن، چونکە میراتگری زانستی پێغەمبەرانە".[3]

ئەبوو حەییانی حەریریش سەرسامی خۆی لەڕووی ئیبن تەیمیەدا نیشان دەدات و ڕایدەگەیەنێت کە:"دووچاوی من کەسی وەك ئیبن تەیمیەیان نەدیوە".[4]

ئیبنولوەردیش بەمجۆرە قسەی لەسەر دەکات:" چوومە کۆڕی ئیبن تەیمیەوە، دەبینم زانایانی سەردەمەکەی گەردوونێکن و ئەویش ناوچەقەکەیەتی

---

[1] – ل325–331.

[2] – بە وەرگرتن لە: ابن الوردی: س.پ، ج2، ل278.

[3] – بە وەرگرتن لە: الكرمي: س.پ، ل323.

[4] – هـ.س.

یان جەستەیەك و ئەویش دڵەكەیەتی و بە هێندەی زیادەی تیشكی خۆر لە مانگ لێیان زیاترە".[1]

عەلەمەدینی بەرزالی دەڵێت:"ئیبن تەیمیە پێشەوایەكە لەهەر بوارێكدا كەس بە تۆزی شوێن پێی ناگاتەوە، ئەو گەشتووەتە پلەی ئیجتهاد و مەرجەكانی ئیجتهادی تیادا كۆبوەتەوە".[2]

عیمادەدینی واسطی دەڵێت:"نموونەی خەلیفەكانی ڕاشیدین و پێشەوا ڕێنیشاندراوەكانە كە خەڵكی شوێنپێیان هەڵدەگرن، سوێند بەخوا، پاشان سوێند بەخوا، لە ژێر ئاسمانەوە نموونەی ئەو لە زانست و زیرەكی و شوێنكەوتەیی و ڕێزو نەرمونیانی و هەستان بە مافی خوا نەبینراوەو لە هەموویان زیاتر شوێنكەوتەی پێغەمبەرە".[3]

ئیبن مەخلوفی نەیاری لەبارەیەوە دەڵێت:" كەسی وەك ئیبن تەیمیەمان نەدیوە، لە دژی هەوڵماندەداو نەمانتوانی لەناوی ببەین، بەڵام ئەو كە دەسەڵاتی بەسەرماندا هەبوو لێبوردە بوو".[4]

شەوكانیش تێڕوانینی خۆی بەمجۆرە نیشان دەدات:" دوای ئیبن حەزم كەسی وەك ئەو بەدی ناكەم، وانازانم بێ هەڵەو پەڵە بێت، بەڵكو لەچەند شتێكدا ڕام لێی جیاوازە، زۆرێك هەن دان بەوەدا دەنێن دەریایەكی بێ كەنار و گەوهەرێكی بێوێنەیە، خەڵكی لە بارەیەوە دوو بەشن، هەندێك تاوانباری دەكەن

---

1 – هـ.س.

2 – القطان: س.پ، ل162.

3 – الكرمي: س.پ، ل 326.

4 – العبادي: س.پ، ل 388.

و هەندێكیش زیادەڕۆیی دەكەن، كەسێكی وەك ئیبن مەخلوف دادگایی كردووە كە بە قایشی نەعلی ئیبن تەیمیە دانانرێت".[1]

خـەیرەدینی ئالووسـیش لـە بارەیـەوە دەڵێـت:" دڵـی خواناسـان لەسـەر خۆشویستنی یەك بووەو كەسانێكی زۆری ناموسڵمان لەسەر دەسـتی موسـڵمان بوون و ئیسلامی بووژاندوەتـەوە"، لـەو بارەشـەوە كتێبێكـی نووسـیوە بـەناوی (جلاء العينين في محاكمة الاحمدين ابن تيمية – ابن الهيتمي).[2]

ئیبن كە ثـیری خوێندكاریشـی قسـەی خـۆی دەكـات:" لەهـەر كۆڕێكـدا بوایـەو قسەی بكردایـەو كەسـێكی شـارەزا لـە بوارێكـدا بیدواندایـە، وایـدەزانی ئـەویش تایبەنمەندی ئەو بوارەیە، كاتێك مرد چوومە سەر تەرمی و پەردەی سـەر ڕوویـم لابردو تێر سەیرم كردو ماچم كرد".[3]

ئـیبن قـەیمی جـەوزی خوێنـدكاری ئـیبن تەیمیـە بـووە هەوڵیـداوە زیـاتر مەنهەجی ئیبن تەیمە بنووسێتەوەو جیا لە هەموان وەك عارفێك نیشـانی بـدات، لە زۆربەی نووسینەكانیدا باسی دەكات،[4] پوختەی بڕوای ئەو بەرامبەر بـە ئـیبن تەیمیە ئەوەیـە:" خـوای گـەورە شەیخولئیسـلام ئـیبن تەیمیـەی بـۆ ئاییـنەكـەی خۆی هێنا تا سەری بخات".[5]

---

[1] – الشوكاني: س.پ، ج1، ل94–95–97.
[2] – ط1، المكتبة العصرية، (بيروت:2006م)، ل25.
[3] – ابن كثير: س.پ، مج7، ج14، ل139–140.
[4] – الندوی: س.پ، ج2، ل536–537.
[5] – الصواعق المرسلة، ط3، دار العاصمة، (الرياض/1998م)، ج3، ص1079.

سیوطی دەڵێت:"ئیبن تەیمیە پێشەوای موجتەهیدی موفەسیرەو نموونەی وا لە سەردەمیدا کەمبووەو لە گەورە شارەزایانی زانستەکان بووەو سێ سەد بەرگی نووسیوە".[1]

موحەممەد کورد عەلی دەڵێت:"ئەگەر بڵێین لە نووسینی وەڵامدانەوەی لادەرانی ئەهلی سوننەدا هیچ نوسینێك وەك ئەوانەی ئیبن تەیمیە نین، ئەوا هەموو ویژدانێکی ڕوو لە قیبلە بڕوامان پێ دەکات و بە ڕاستمان دەزانێت".[2]

موستەفا طەباطەبایی زانای شیعە بەمجۆرە لەسەر ئیبن تەیمیە لێدوانی داوە:" ئیبن تەیمیە هێمایەکی زانستە جیاجیا ئیسلامیەکانی وەك مێژوو و ئەدەبو ریجالو فیقهـ و فەرموودەو مەزهەبو ئایینەکانو کەلامو ژیربێژیو تەفسیرو بوارەکانی ترە، ئەو ڕەخنانەی کە ستیوارت مل لەسەر مەنتیقی ئەرستۆ هێناویەتی، لە نووسینی ڕەخنەیی پێنج سەدە پێشتری ئیبن تەیمیە لە مەنتیقی ئەرستۆدا بەدەستدەکەون".[3]

موحەممەد ڕەشاد سالم کە لەژێر کاریگەری هزری ئیبن تەیمیەدایە دەڵێت:"ئیبن تەیمیە لەسەر بنەمایەکی کتێبی زانستی بەرفراوانی قورئان و سوننەت ڕۆشنبیری خۆی دامەزراندو توانی لایەنەکانی کەموکورتیو لادانی ڕۆشنبیری دژ بە ئیسلام ئاشکرا بکات".[4]

1– طبقات الحفاظ، ل520–521.

2– بە وەرگرتن لە: القطان: س.پ، ل165.

3– بە وەرگرتن لە: الدوسری: س.پ، ل249.

4– سالم: س.پ، ل138.

ئەبولحەسەنی نەدەویش پێی وایە:" ڕەوشێکی نالەباری وەك ئەو كات پێویستی بە چاكسازێكی وەك ئیبن تەیمیە هەبوو"، لەو بارەشیەوە نووسینێكی هەیە كە بەشی دووەمی كتێبی (رجال الفكر والدعوة فى الاسلام) ی بە ئیبن تەیمیەو ڕۆڵی هزری خوێدكارەكانی ئیبن تەیمیە تایبەتكردووە.[1]

موحەممەد ئەبووزەهرەش ڕای خۆی دەخاتەڕوو:" لێكۆڵینەوە لە ژیانی ئیبن تەیمیە وەك تیشكێكی ناو تاریكاییە، ئەو پێنووس و شمشێری پێكەوە هەڵگرت و شارەزای بوارە جیاجیاكانی شەریعەت بووە".[2]

---

[1]– الندوي: س.پ، ج2، ل434.
[2]– ابن تیمیة، ل5–6.

باسی پێنجەم
(بەرهەمەکانی ئیبن تەیمیە)

بەرهەمەکانی ئیبن تەیمیە زۆرن، بەڵام ئەوەی گرفتی بەردەم زانینی هەموو بەرهەمەکانیەتی، بریتیە لەوەی کە هەندێك لە نووسینەکانی نەماون،[1] بۆیە بەرهەمەکانی لەوانە زۆر زیاترن کە ئێمە لێرەدا هەندێکیان دەخەینە بەرچاو:

1. مجموعة الفتاوى: ئەمە یەکێکە لە دیارترین و بلاوترین نووسینەکانی کە تا ئەمڕۆش لە جیهاندا خوێنەرێکی زۆری هەیە، نووسینەکە لە شێوەی پرسیار و وەلامدایە، پرسیار لە ئیبن تەیمیە کراوەو ئەویش وەلامی داوەتەوە، پرسیارەکانیش بوارە جیاجیاکانی بیروباوەڕو فیقهو تەفسیر و ئوصول و مەزهەب و ڕێڕەوەکان و...هتد لەخۆ دەگرێت.[2]
2. الفتاوى الكبرى: ئەمانەش کۆمەڵێك فەتوای تری ئیبن تەیمیەن و لە چەند بەرگێکدان، هەندێ جار بە (الدرر المضية في فتاوى ابن تيمية) ناوی هاتووە.[3]
3. درء تعارض العقل والنقل: ئەم کتێبە ئێستا یانزە بەرگی ماوە، لە بنەڕەتدا سێ ئەوەندە بووە، واتە زیاتر لە سی بەرگ، بەڵام دوو بەشی فەوتاوە،[4] تیایدا ئیبن تەیمیە قسە لەسەر عەقڵ و نەقڵ و پێکەوەگونجانیان و حوکمی هەرکامیان دەکات.[5]

---

[1] – سالم: س.پ، ل23.

[2] – بڕوانە: ابن تيمية: مجموع الفتاوى.

[3] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل78.

[4] – سالم: س.پ، ل23.

[5] – بڕوانە: ابن تيمية: درء تعارض العقل والنقل.

4. منهاج السنة النبوية: لەم کتێبەیدا هەوڵدەدات بەشێوەیەکی گشتی قسە لەسەر شیعەو دەستەو تاقمەکانیو بیروباوەڕیان بکات، لە دیدێکی ڕەخنەییەوە قسەی لەسەر دەکات، ئەم نووسینەی چوار بەرگە.[1]

5. الصارم المسلول فی الرد علی شاتم الرسول: هۆکاری نووسینی ئەم کتێبە ئەوە بوو کەسێك بە ناوی عوسافی نەصرانی شایەتی لەسەر درابوو کە قسەی بە پێغەمبەر (ﷺ) وتووە، ئیبن تەیمیەش لەگەڵ زەینەدینی فارقی لە دژی وەستان و دواجار عوساف موسڵمان بوو، ئیبن تەیمیە ئەم کتێبەی نووسی و تیایدا حوکمی ڕاشکاوانەی قسەوتن بە پێغەمبەر(ﷺ)ی هێناوە.[2]

6. الجواب الصحيح لمن بدل دين المسيح: ئەم کتێبەی بە دوو ئامانج نووسی:

یەکەم: حەزی خۆی بۆ ڕوونکردنەوەی مەسیحیەت بۆ موسڵمانان.

دووەم: نووووسینێك لە قوبرسەوە دەربارەی ڕاستی مەسیحیەت هات، ئیبن تەیمیە بەرامبەر بەمە هەڵوێستێکی بەرگریکاری گرتەبەر و ئەم کتێبەی لە دژ نووسیو تیایدا بە چاوێکی ڕەخنەگرانە قسەی لەسەر مەسیحیەتی ئەوکات و پێشتریش کردووە.[3]

7. الرد علی المنطقیین: ئەم کتێبەی لە ئەسکەندەریە نووسیو ماوەی نووسینەکەشی لە نێوان نیوەڕۆ و عەسری ڕۆژێکدا بوو، ئەمەش لەبەر ئەوەی

---

[1] – بڕوانە: ابن تيمية: منهاج السنة النبوية.

[2] – الندوی: س.پ، ج2، ل457.

[3] – أبوزهرة: س.پ، ل410–411.

کەسانێکی بینیوە بە گەورە ناوی فەیلەسوفەکانیان بردووە، بەم نووسینەی هەوڵیدا وەڵامیان بداتەوە.

8. العقیدة الواسطیة: ئەم کتێبەش قسە لەسەر بیروباوەڕی ئەهلی سوننەو جەماعە دەکاتو یەکێکە لەو نوسینانەی کە زۆرێك لە موسڵمانانی ئەهلی سوننە پشتی پێدەبەستنو تا ئەمڕۆش لە نێوانیاندا بلاّوە و چەندین شەرحی بۆ کراوە، نوێترینی ئەو شەرحانەش بەهەوڵی شێخ (محمد بن صالح العثیمین)کراوە.[1]

9. الإیمان: تیایدا جیاوازی لە نێوان ئیمان و ئیسلام و زیادبوون و کەمکردنی ئیمانی کردووە، قسەشی هەیە لەسەر ئەوەی کە ئایا کارکردن دەچێتە چوارچێوەی ئیمانەوە یان نا، لەمەشدا بەڵگەی قورئان و فەرموودەو ڕای زانایانی هێناوەو کۆتاجار ڕای خۆی نیشانداوە.[2]

10. تنبیه الرجل العاقل علی تمویه الجدل الباطل: ئەم نووسینەش دەچێتە چوارچێوەی بابەتە بیروباوەڕیەکانەوەو تیایدا ڕەخنەی لە چەند دەستەو تاقمێك گرتووەو هەوڵە ساختەکاریەکانیان بە فێڵزانی ڕێوی دەچوێنێت، ڕەخنەیەکی توند لەوە دەگرێت کە مەنتیق هێنراوەتە ناو زانستە ئیسلامیەکانەوە.[3]

11. الکیلانیة.

12. البعلبکیة.

---

[1]– بروانة: ابن عثیمین: شرح العقیدة الواسطیة، ط1، دار ابن الهیثم، (القاهرة/2002م)، ل30-40، 65، 111، 167.

[2] – أبوزهرة: س.پ، ل408.

[3]– هـ.س.

13. البغدادية.
14. القادرية.
15. الأزهرية.
16. المصرية.
17. الصفدية.
18. الهلاونية .
19. اقتضاء الصراط المستقيم.
20. السياسة الشرعية في اصلاح الراعي والرعية.
21. رفع الملام عن الائمة الاعلام.
22. تفضيل صالح الناس على سائر الاجناس.
23. الشفاعة .
24. المسائل الاسكندرية في الرد على الملاحدة الاتحادية.[1]
25. الاستغاثةو التوسل.
26. تقرير مسائل التوحيد.
27. أعتقاد الفرقة الناجية.
28. الكلم الطيب.
29. رفع الملام عن الائمة الاعلام.[2]
30. فضائل القران.

---

[1]– ابن عبدالوهاب: س.پ، ل77–91.
[2]– البزار: س.پ، ل587–588.

31. أقسام القران.
32. أمثال القران.
33. محنتي في مصر.
34. الرد على الفلاسفة.
35. التحفة العراقية في الأعمال القلبية.
36. بيان الدليل على بطلان التحليل.
37. شرح أول كتاب الغزنوي في أصول الدين.
38. الرد على البكرى.
39. الرد علي كسروان الرافظة.
40. أبطال الكيمياء.
41. الفتاوى المصرية.
42. الرد على ابن عربي.
43. الكلام على دعوة ذى النون.
44. الكلام على ارادة الرب وقدرته.
45. مسألة في العلو.
46. الوسيلة.
47. العقيدة المراكشية.
48. الشهادة بالأستفاضة.[1]
49. *تلخيص التلبيس من تأسيس التقديس.*

---

[1] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل77–91.

50. تلبيس الجمهية في تأسيس بدعهم الكلامية.
51. منهاج الأستقامة والأعتدال.
52. نكاح المحلل و أبطال الحيل.[1]
53. الدر الملتقط.
54. الفرقان المبين بين الطلاق واليمين.
55. أحكام الطلاق.
56. المسائل الجزرية.
57. المسائل المفردة.
58. تفسير سورة الاخلاص.
59. أثبات الكمال.[2]
60. تفصيل الأجمال فيما تجب لله من صفات الكمال.
61. العقيدة الحموية.
62. العقيدة التدمرية.
63. عقيدة أهل السنة والجماعة.
64. الواسطة بين الحق والخلق.
65. معالم الوصول في تفنيد قول الفلاسفة والقراطسة في كذب الانبياء في بعض الاحيان.
66. رسالة القضاء والقدر.

---

[1]- الكرمي: س.پ، ل336.

[2]- البزار: س.پ، ل587-588.

67. الوصية الصغرى في الدين والدنيا.
68. معتقدات أهل الضلال.
69. تخجيل اهل الانجيل.
70. المسئلة النصيرية.[1]
71. محبة الله للعبد.
72. التحفة العراقية.
73. العلم المحكم.[2]
74. التوسل الوسيلة.
75. الوصية الكبرى في بيان الغرقة الناجية.
76. مسئلة الكنائس.
77. نقض المنطق.
78. الرد على الحلوية و الاتحادية.
79. ابطال قول الفلاسفة باثبات الجواهر العقلية.
80. نقد تأسيس الجهمية.
81. بغية المرتاد في الرد على الفلاسفة والقرامطة والباطنية.
82. شرح حديث النزول.
83. معارج الوصول.

[1] – سعيد عبدالعظيم: منهج شيخ الإسلام ابن تيمية التجديدي السلفي و دعوته الإصلاحية، ط1، دار العقيدة، (القاهرة:1999م)، ص192–195.

[2] – ابن القيم: مؤلفات ابن تيمية، ط1، دار الكتاب العربي، (بيروت/1985)، ص21–22.

84. رسالة الاكيل في المتشابه والتأويل.
85. بيان الهدي من الظلال.
86. جوامع السياسة الألهية.[1]
87. تحريم السماع.قيم22
88. التحرير في مسألة الخضر.
89. امراض القلوب و شفائها.
90. ابطال قول الفلاسفة بقدم العالم.
91. الصعيدية.
92. شرح مسائل من الاربعين للرازي.
93. الاربلية.
94. توحيد الفلاسفة على نظم ابن سينا.
95. الحوفية.
96. شرح العمدة.
97. شرح المحرر.[2]

[1]– عبدالعظيم: س.پ، ل192–195.
[2]– ابن القيم: س.پ، ل 21–26.

نامەکانی:

1. نامەی(المدنیە).
2. نامەی میصری.
3. بۆ خەڵکی بەغداد.
4. بۆ خەڵکی عێراق.
5. بۆ خەڵکی بەسرە.[1]
6. بۆ دیمەشق.
7. بۆ دایکی.
8. بۆ پاشای میصر (سوڵتان ناسری مەملووکی).[2]
9. بۆ پاشای قوبرس.
10. بۆ بەحرەینو پاشاکانی عەرەب.
11. بۆ پاشای حەما.
12. بۆ ماڵی شێخ جاکیر.
13. بۆ شێخ عدی کوڕی موسافیر.
14. بۆ دادوەر سروجی حەنەفی.[3]

بەرهەمەکانی ئیبن تەیمیە لەمانە زیاترنو ئەگەر بە وردەکاریەوە بە ناو سەرچاوەکاندا بگەڕێین چەندین نووسینی تری بەردەست دەکەون.

---

[1] – هـ.س.

[2] – ابن عبدالوهاب: س.پ، ل141، 170،168.

[3] – ابن قیم: س.پ، ل30.

(تایبە تمەندی نووسینەکانی ئیبن تە یمیە)

نووسینەکانی ئیبن تەیمیە کۆمەڵێك سیفەتو تایبەتمەندییان تێدایە کە پێویستە هەڵوەستەی لەسەر بکەین، لەوانە:

1- ڕوونبێژی: ئیبن تەیمیە لە نووسینەکانیدا هەوڵنادات پێچوپەنا و ئاڵۆزی بەکاربهێنێت، بەڵکو بە شێوازێکی ڕوون بابەتەکە دەخاتە بەرچاو تا زۆرینە لێی تێبگەن.[1]

2- ڕاشکاوی: ئەو کەسەی نووسینەکانی بخوێنێتەوە، دەبینێت ڕاشکاوانە ڕای خۆی دەڵێت و هەوڵنادات خۆی لە بابەت دەرباز بکات، لەسەر ئەمەش چەند جار ئازاری چەشتووە.[2]

3- پێش هەموو شتێك بەڵگەی قورئان دەهێنێتەوە، پاشان تا دەتوانێت فەرموودەی پێغەمبەر(ﷺ) و ڕای هاوەڵان و زانایان دێنێت و ڕاجیاوازەکانیش دەخاتە بەردەست.[3]

4- دوورەپەرێزی لە دەمارگیری مەزهەبی: ئەو پێی وایە هەر ڕایەکی مەزهەبێك لەگەڵ قورئان وسوننەت و ئیجماعدا بگونجێت دروستە، هەروەها هەوڵیداوە نەکەوێتە پاڵ مەزهەبێك و ڕاشکاوانەش ئەوەی دەربڕیوە.[4]

---

[1]- أبوزهرة: س.پ، ل 416.
[2]- الندوی: س.پ، چ2، ل537.
[3]- الكرمي: س.پ، ل349-350.
[4]- الحسامی: س.پ، ل305.

5- تێڕامانی هزریو وردبوونەوەی زۆر قووڵ لە بابەتدا: بۆیە توانی بەرامبەر بە ڕەوتە ئایینی و هزری و سیاسی و کۆمەڵایەتیە جیاجیاکان بوەستێت.[1]

6- دووروودرێژی: یەکێك لەسیفەتەکانی نووسینەکانی بریتیە لەوەی بۆ بابەتێك دووروودرێژیەکی وا بەکاردێنێت کە خوێنەر تووشی بێزاربوون دەکات.[2]

7- دووبارەکردنەوە: هەندێك جار لە یەك نووسیندا بابەتێك چەندبارە دەکاتەوە.[3]

8- خەسڵەتی ئەدەبی لە نووسینەکانیدا بەدیدەکرێت.[4]

9- جۆراوجۆری بابەتەکان: ئیبن تەیمیە تەنها لە بوارێکی دیاریکراودا نەینووسیوە، بەڵکو لە پاڵ تەفسیرو شەرحی فەرموودەدا لە فیقە و ئوصول و بیروباوەڕو فەلسەفەو کەلامو مەنتیقو سیاسەت و...هتد.دا نووسینی هەیە.[5]

---

[1]- أبوزهرة: س.پ، ل 416.

[2]- الندوی: س.پ، ج2، ل545.

[3]- ابوزهرة: س.پ، ل 417.

[4]- الندوی: س.پ، ل 545.

[5]- هس، ل544.

بەشی سێیەم

ڕۆڵ و کاریگەری

ئیبن تەیمیە

لە مێژووی ئیسلامیدا

باسی یەکەم

(ڕۆڵی جیهادی ئیبن تەیمیە)

ئیبن تەیمیە خەسڵەتێکی دیاری کوردانی تێدابوو کە بریتی بوو لە بەهێزیو دلێریو توانای جەنگی،[1] لەمەشدا بەزار وەسفی دەکات کە لە دلێریو جیهادی دژ بە دوژمنانی ئیسلامدا نموونەی نەبووەو بە دڵو زمان و دەستی جیهادی دوژمنانی دەکرد.[2]

ئەوەی ئیبن تەیمیە لە غەزالی یان چەند زانایەکی تر جیادەکاتەوە، ئەوەیە کە لەگەڵ پێنووسەکەیدا شمشێریشی بەکاردەهێنا، هەوڵی زانستخوازی نەدەبوویە ڕێگری ئەوەی جیهادی نەیارانی ئیسلام و شاڵاوبەرانی وەك مەغۆل پشتگوێ بخات.[3]

ئەو لە سەرەتای گەنجیەوە بەشداری جیهادی موسڵمانانی دەکردو ئەگەر ترسو دڵەڕاوکێی لێ بەدیبکردنایە، هانیدەدان و مژدەی سەرکەوتنی بۆ دەخستنەڕوو و گەورەیی جیهاد و موجاهیدانی دەخستە بەرچاویان، سواری ئەسپەکەی دەبوو و بە دەنگی بەرز هاواری دەکرد(الله اکبر)، مەرگی پشتگوێ دەخست و بەرەو ڕووی دوژمنان دەچوو.[4]

---

[1]- ابوزهرة: س.پ، ل18.
[2]- البزار: س.پ، ل610.
[3]- سالم: س.پ، ل24-25.
[4]- البزار: س.پ، ل610.

لە فەتحی عەککادا توانایەکی بەرچاوی نیشانداوەو هەندێك پێیان وایە یەکێك بووە لەوانەی بەهۆی ڕاوێژپێکردنی و تێڕامانی وردیەوە بوەتە هۆکاری سەرکەوتنیان.[1]

ئیبن تەیمیە هەواڵی هاتنی غازان خانی سەرکردەی مەغۆلەکانی بۆ دیمەشق بیست، بە هاتنی ئەو هەواڵە زۆرێك لە سەرکردەو زاناکان ولآتیان بەجێهێشت و ترس ناوچەکەی گرتەوە، ئیبن تەیمیەش خەڵکی هاندا تا بەرگری بکەن و شەهیدی لەلا بەچێژکردن و بەڵێنی سەرکەوتن و نەمانی ترسی پێدان.[2]

بەمە هەندێك لە ناودارانی شارەکە لەگەڵ ئیبن تەیمیە کۆبوونەوەو چوون بۆ لای غازان خان، غازان کە ئەوانەی بینی وتی: ئەمانە کێن؟ وتیان: ئەمانە گەورەو دیارەکانی دیمەشقن، ئەویش مۆڵەتی پێدان تا بچنە لای، ئیبن تەیمیە پێش هەموویان کەوت و ئەوەی بە ڕاستی دەزانی وتی و هەڕەشەی ئەگەری ڕژانی خوێنی موسڵمانانی لێکردو لە وتەکانیدا فەرمایشتی خواو پێغەمبەری(ﷺ) دەهێنایەوەو دەنگی لە ڕووی غازاندا بەرز دەکردەوەو بەرەو ڕووی دەچوو تا ئەوەی ئەژنۆی لە ئەژنۆی غازان نزیکبوویەوە، سوڵتانیش گوێی لێدەگرت و سەرسام بوو و پرسی ئەم کەسە کێیە؟ من کەسی وام نەدیوە! ئینجا باسی زانست و ڕۆڵی ئیبن تەیمییەی بۆ کرا، غازان وتی: ئەگەر پێت خۆشە ولآتی باوباپیرانت بۆ بنیاد دەنێمەوەو لەوێ ببە بە بەرپرسی، بەڵام ئیبن

1– الحسامي: س.پ، ل162.

2– البزار: س.پ، ل610.

تەیمیە ڕازی نەبوو، بەرامبەر بەوە بوو بە هۆکاری ئازادبوونی ژمارەیەك لە دیلەکان.[1]

ئیبن تەیمیە کە زانی هەڵمەتی مەغۆلی ناوەستێت و موسڵمانانیش جارێك لەبەردەمیاندا شکابوون، خۆی چوو بۆ میصر و لەوێ سوڵتانی هاندا تا بە سەربازەکانیەوە بێتە شام و دژ بە مەغۆلەکان بجەنگێت.[2]

لە ماوەی شکستی یەکەمی موسڵماناندا شام کەوتە بەر ڕەوشێکی ترس و زاڵبوونی دزو جەردەو دڵەڕاوکێ و خەڵکی بلاّوەیان لێکرد،[3] سوڵتانی مەغۆلیش بەرەو دیمەشق دەهات، ئیبن تەیمیە و کۆمەڵێك ناودار چوونە لای و ئیبن تەیمیە لە ڕێگەی وەرگێڕێکەوە لەگەڵ غازاندا قسەی دەکردو پێی وت: پێی بڵێ تۆ بانگەشە دەکەیت موسڵمانیت و بانگبێژو دادوەرو پێشەواو مامۆستات لەگەڵە، ئیتر بۆچی هێرش دەکەیتە سەر وڵاتی ئێمە؟ باوکو باپیریشت بێباوەڕبوون و هێرشیان نەبردینە سەرو بەڵێنیان پێدابن، کەچی تۆ ناپاکیت لە بەڵێنەکە کرد.[4]

دواتر خواردن هێنراو هەموان نانیان خوارد جگە لە ئیبن تەیمیە، پرسیاریان لێکرد بۆچی نان ناخوات، ئەویش پێی وتن چۆن نانێك دەخوات کە لە خەڵك سەنراوە؟ غازان داوای لە ئیبن تەیمیە کرد نزای بۆبکات، ئەویش ئەم نزایەی بۆ کرد:" خوایە ئەم بەندەی تۆ ئەگەر لەبەر سەرخستنی پەیامی تۆو بۆ ئەوە

---

[1]– هـ.س: ل611.

[2]– الحسامي: س.پ، ل192–193.

[3]– ابوزهرة: س.پ، ل 33.

[4]– الحسامي: س.پ، ل174–175.

جەنگ دەکات کە هەموو ئایین بۆ تۆ بێت سەری بخەو پاڵپشتی دەسەلاتی بکەو خاك و ولاتی بدەرە دەست، ئەگەریش لەبەر ڕووپامایی و دنیاویستییەو بۆ سەرخستنی خۆی و شکستی ئیسلام و موسڵمانانە، خوایە سەرشۆڕی بکەو تێکی بشکێنە"، غازانیش دەستی بەرز کردبوویەوەو ئامینی بۆ نزاکەی دەکرد.[1]

بالسی کە لەگەڵ ئیبن تەیمیە چووبوو بۆ ئەو دانیشتنە، دەڵێت هەموومان دەترساین و چاوەڕێ بووین ئیبن تەیمیە بکوژێت، کاتێك چوونە دەرەوە دادوەری دادوەران سەسرەی بە ئیبن تەیمیەی وت: "خەریك بوو هەمووەمان بە کوشتن بدەیت، ئێمە لەمەودوا لەگەڵ تۆ نین" ئەویش وتی: "بەڵکو سوێند بەخوا من هاودەمیتان ناکەم"، لە ڕێدا ئیبن تەیمیە بە سەلامەتی گەشتەوە جێی خۆی و سێ سەد سواریش بوونە هاودەم و هەواداریو لەگەڵی چوون بۆ دیمەشق، ئەوانی تریش کەوتنەبەر هەڵمەتێکی تەتەرەکان.[2]

تەتەرەکان هەوڵیاندا بە وتوێژ دیمەشق لە موسڵمانان بسەنن، کاتێك قبجق داوای بەدەستەوەدانی قەلای دیمەشقی کرد، ئیبن تەیمیە هەواڵی بۆ بەرپرسەکەی نارد کە ئەگەر یەك بەردیشی تێدا مابێت ئەگەر توانیت قەلاکەیان نەدەیت بەدەستەوە، ئەو کارە بەرژەوەندیەکی گەورەی بۆ خەڵکی شام تێدایە.[3]

---

[1]- الکرمي: س.پ، ل344-345.

[2]- ابن کثیر: س.پ، مج7، ج14، ل92.

[3]- هـ.س: ج14، ل9.

لــە ڕۆژی هــەینی چــواردەی ڕەبیعولئــاخری (699ك/1299ز.) لــە مینبەرەکانی دیمەشق و بە ئامادەبوونی مەغۆل لە دیمەشق وتار بۆ غازان خوێندرایەوە، دواتر کەوتنە تاڵان و بڕی و سووتاندن و کوشت و بڕ.[1]

ئیبن تەیمیە دووبارە لەگەڵ چەند هاودەمێکیدا چوو بۆ لای غازان، بەڵام ڕێی پێ نەدرا غازان ببینێت،[2] پاشان مەغۆل کەوتە لێدانی قەڵای دیمەشق و لە شاردا زیناو مەیخواردن بڵاوبوویەوە.[3]

کۆمەڵێك لە سەربازانی قەڵاکە هاتنەدەرێ و کوشتارێکی مەغۆلەکانیان کرد، لەو نێوەندەشدا ژمارەیەك لە موسڵمانەکان کوژران، قبجق هەوڵیدا بە ئاشتی قەڵاکە بگرن و کۆمەڵێك لە موسڵمانانی نارد بۆلای جێگیرەکەی، بەڵام ئەو بەدەستیەوە نەدا.[4]

لە (8ی ڕەجەب) دا ئیبن تەیمیە جارێکی تر هاتەوە بۆ لای غازان و داوای ئازادکردنی ژمارەیەك لە موسڵمانانی کرد، پاشان لە بەرەبەیانی هەینیدا ئیبن تەیمیە کەوتە لەناوبردنی مەیخانەکان، پاشان دەرگای داخراوی (الخرج) یشی کردەوە.[5]

لە هەینی بیستی شەوالی ساڵی (699ك/1299ز) دا جەمالەدین ئاقوش ئەفرەم بە سوپاکەیەوە چوو بۆ شاخی جەردو کیسراوان، چونکە بیروباوەڕو

---

[1]– طقوش: تأريخ المماليك، ل243.

[2]– ابن كثير: س.پ، مج7، ج14، ل9.

[3]– الحسامي: س.پ، ل185.

[4]– هـ.س.

[5]– النويري: س.پ، مج14، ج31، ل246.

کردارریان خراپ بوو، ئیبن تەیمیەش بە ژمارەیەك خۆبەخشەوە بەشداری کرد، بەڵام سەرکردەکانیان هاتن بۆلای ئیبن تەیمیە و تەوبەیان کرد، ئەویش ماڵوسامانێکی لەسەریان دانا،[1] دوابەدوای ئەوە کەوتنە خۆئامادەکردن بۆ جەنگی تەتەرەکان، ئیبن تەیمیەش خەڵکی هاندەدا کە لەو پێناوەدا پارەو توانای خۆیان بخەنەگەڕ.[2]

لەو ماوەیەدا هەواڵ هات کە سوڵتان گەڕاوەتەوە بۆ میصر، بەمە خەڵکەکە هیوابڕاو بوون و ترس شامی گرتەوە، بەلآم ئیبن تەیمیە چوو بۆ لای جێگری شام و سەربازان و هانیدان تا لە ڕووی تەتەردا بوەستن و دەستبەردار نەبن، پاشان گەڕایەوە بۆ شام و بڕیاریدا بچێت بۆ میصر تا سوڵتان هان بدات بێت بۆ شام و دژ بە مەغۆلەکان بجەنگێت.[3]

ئیبن تەیمیە چوویە لای مەمالیکەکانی میصر و بەسوڵتانی وت:"ئەگەر قەدەری خوا وابوایە شامیش لەدەست ئێوەدا نەبوایە و ئێوە پاشا نەبوونایەو ئەوان داوای یارمەتییان لێبکردنایە، ئەرکی سەرشانتان بوو تا سەریانبخەن، چ جای ئەوەی ئێوە فەرمانڕەواو سوڵتانیانن و ئەوانیش هاوڵاتیانی بەردەستتانن و ئێوە لێیان بەرپرسن"،[4] بەمە هەموویانی هانداو بڕیاریاندا بەرەو شام بەڕێکەون، کە سەربازانیش گەشتنە شام خەڵکی دڵخۆش بوون،[5] ئیبن تەیمیەش

---

[1]– ابن كثير: س.پ، مج7، ج14، ل13–14.
[2]– الحسامي: س.پ، ل19.
[3]– القطان: س.پ، ل47.
[4]– الحسامي: س.پ، ل193.
[5]– محمد يوسف: س.پ، ل84.

گەڕایەوە بۆ شام و سوپای موسڵمانان و تەتەرەکان لە یەکتر نزیکبوونەوەو ئیبن تەیمیە سوێندی بۆ سەرکردەکان خوارد کە ئەمجار سەردەکەون، پاشان وتی:" ئەگەر منتان لە ڕیزی مەغۆلەکانیشدا بینی قورئانێکم لەسەر سەر بوو بمکوژن".[1]

مانگی ڕەمەزان هات و سوپای موسڵمانان لە ئامادەباشیدا بوون، ڕۆژی شەممە ئەگەری جەنگ بوو، بارانێکی بەلێزەمە باری و سوپای شام ومیسر لە (مرج صفر) کۆبوونەوەو خودی سوڵتان ئامادەبوو، سوڵتان لە ناوەڕاستی سوپاو سەلارو بینبس و ئەیبەك و بەکتمر لە چواردەوریدا بوون.[2]

ئیبن تەیمییە فەتوای دەرکرد موسڵمانان ڕۆژوەکانیان بشکێنن و خۆشی لەوەدا دەستپێشخەر بوو،[3] لەعەسری ڕۆژی شەممەدا جەنگێکی سەخت ڕوویدا و تا دوای نیوەڕۆی یەکشەممە بەردەوام بوو و تیایدا مەمالیکەکان سەرکەوتن و ژمارەیەکی زۆر لە مەغۆلەکان کوژران، ئەو جەنگە بە جەنگی شەقحەب ناسراوە.[4]

سوڵتان لەو جەنگەدا تووشی دوودڵی بوو، ئیبن تەیمیە پێی وت: خۆڕاگربە، چونکە دڵنیابە سەردەکەویت،[5] پاش سەرکەوتن سوڵتان گەڕایەوە بۆ دیمەشق[6]

---

[1]– الندوي: س.پ، ج2، ل473.

[2]– طقوش : تأريخ المماليك، ل249.

[3]– القرني: س.پ، ل41.

[4]– طقووش: تأريخ المماليك، ل250.

[5]– ابن كثير: س.پ، مج7، ج14، ل27.

[6]– طقوش: تأريخ المماليك، ل251.

و ئیبن تەیمیەش گەڕایەوە و زۆرێك لە سەرکردە و کەسەکان وەسفیان دەکرد، ئەویش پێی وتن:من پیاوی گەلم نەوەك دەوڵەت.[1]

پاشان ئیبن تەیمیە چوو بۆ شاخی کیسرەوان کە شاخێکی زۆر سەخت بوو، ڕافیزەکان دەستیان بەسەردا گرتبوو، دانیشتووەکانی ئەوکاتی سەرکەش بوون، پاش هەوڵێکی بەهێز شاخەکە گیرا،[2] دوای ئەوە ئیبن تەیمیە نامەیەکی بۆ سوڵتان ناسر نارد و هەواڵی ئەو سەرکەوتنەی پێدا.[3]

---

[1]– الحسامي: س.پ، ل205.

[2]– ابن عبدالوهاب: س.پ، ل139–140.

[3] – الحسامي: س.پ، ل210.

باسی دووەم

(ڕۆڵی چاکسازی ئیبن تەیمیە)

ئیبن تەیمیە لە سەردەمی خۆیدا گۆڕانێکی گەورەی کردو بانگەوازی بۆ نوێگەری بیروباوەڕو پەرستش و بوارەکانی تر دەکرد، نوێگەرییەك کە لە مێژووی ئیسلامدا وێنەی کەمە یان نیە.[1]

بنەڕەتی هەنگاوی چاکسازی و نوێگەری لای ئیبن تەیمیە لە چوار خاڵی سەرەکیدا خۆی دەبینێتەوە:

یەکەم: نوێگەری بیروباوەڕی یەکتاپەرستی و لێدانی بیروباوەڕە شیرکیەکان.

دووەم: ڕەخنەگرتن لە فەلسەفەو مەنتیق و زانستی کەلام و سەپاندنی قورئان و سوننەت بەسەر هەموو شتەکاندا.

سێیەم: بەرپەرچدانەوەی دەستەو تاقمە نائیسلامیەکان و بەرەوڕووبوونەوەی بیروباوەڕیان.

چوارەم: نوێگەری زانستە شەرعیەکان و زیندووکردنەوەی هزری ئیسلامی،[2] بۆ ئەمەش چەند بنەمایەکی هەبوو، لەوانە: پێشخستنی قورئانو سوننەت بەسەر عەقڵدا، بەرپەرچدانەوەی هەر لێکدانەوەیەکی کەلامی، شوێن نەکەوتنی کەسەکان بە ناوهێنانیان، بەڵکو بەپێی وتەکانیان بڕیاری لە بارەی

---

[1]– القرني: س.پ، ل95.

[2]– الندوي: س.پ، ج2، ل579

کەســـەکانو بابەتەکانـــەوە دەدا، نـــەبوونی دەمـــارگیری مەزهـــەبیو چەقبەستوویی‌و...هتد.[1]

- نوێگەری بیروباوەڕی یەکتاپەرستی:

لەســەردەمی ئــەودا بیروباوەڕەکــانی هاوەڵــدانان بــۆ خــوا لــە شــێوەی جۆربەجۆردا بڵاوبووبوویەوە، وەك پیرۆز ڕاگرتنی گۆڕەکان[2] و پاڕانەوە لێیا ن و پەرستنیان تا ئەوەی کڕنووشیان بۆ گۆڕەکە دەبرد.[3]

ئەمەش بەرهەمی بڵاوبوونەوەی بەرفراوانی سۆفیگەرایی بوو لەو سەردەمەدا کە زۆربەی نێوەندەکانی ولاٌتیان گرتبوویەوەو زانایان و دەسەلاٌتدارانێکی زۆری موسڵمانانیش پشتگیرییان دەکردن.[4]

لەبەرامبــەر ئەمــەدا پەرستشــی گۆڕەکــان وای لێکردبــوون پەرستشــە شەرعیەکانیان پشتگوێ خستبوو و بەبێ نێوەند لە خوا نەدەپاڕانەوەو مزگەوت و نوێژیان لە نزای شێخەکانیان لا کەمتر بوو.[5]

حاڵی ئوممەت گەشتبوویە ئەوەی کەسەکان دەبرانە ئاستی خوایەتی، یان ئەگــەر زۆر نەڕۆشــتنایە لــە پێغەمبەرایــەتی یــان ســەروو پێغەمبەرایەتیــدا دایاندەنان، وەك بڕواکەی ئیبن عــەرەبی کــە پێــی وابــوو کۆتــای پێغەمبــەران و کۆتای پیاوچاکانیش هەیە، کۆتای پیاوچاکان لـە کۆتـای پێغەمبـەران باشـترە،

---

[1]– عبدالعظیم: س.پ، ل31–35.

[2]– أبوزهرة: س.پ، ل55.

[3]– الندوي: س.پ، ج2، ل584.

[4]– ابوزهرة: س.پ، ل55.

[5]– الندوي: س.پ، ج2، ل586.

چونکە پێغەمبەر لە ڕێی جبریلەوە شارەزای پەیامی خوا دەبێت، بەڵام پیاوچاك ڕاستەوخۆ دەچێتە کۆگای سروشەوە.[1]

بۆ نەهێشتنی ئەم چەوتیانەش چەند شێوە هەنگاوێکی گرتەبەر، وەك نووسین و گوفتار کە بەڕوونی ئەوەی دەخستەڕوو پەنابردن و پاڕانەوە لە جگە لە خوا دروست نیە، ئایا ئەو جگە لەخوایە مرۆڤ بێت یان نازیندوو بێت یان مردوو، پێغەمبەر بێت یان پیاو چاك...هتد.[2]

تەنها شتێك لە تاکی زیندوو داوا دەکرێت، دەبێت لە پێناوە دنیاییەکان نەچێتەدەر، سەر نزرگاکانیش بۆ پاڕانەوە یان پیرۆزی یان لێخۆشبوون...هتد دروست نییە.[3]

ئەو ڕێبازەی ئیبن تەیمییە لەو هەوڵەیدا گرتبوویەبەر، ئەم ئایەتەی قورئانی پیرۆزە کە دەفەرموێت﴿ فَٱصۡدَعۡ بِمَا تُؤۡمَرُ وَأَعۡرِضۡ عَنِ ٱلۡمُشۡرِكِينَ ٩٤ ﴾.(*)

- ڕەخنە گرتنی لە فەلسەفەو کەلام و مەنتیق بە نووسین و گوفتار:

بۆ ئەم بوارە لە دوولاوە هەنگاوی دەنا:

1- ڕەخنەگرتن لە فەلسەفەگەراو مەنتیقیەکان و ئەهلی کەلامی جیهانی دەرەوە.[4]

---

[1]– سالم: س.پ، ل67.

[2]– القرنی: س.پ، ل52.

[3]– ابن تیمیة: مجموع الفتاوی، ج1، ل103، 152، 168.

(*) – سورة الحجر، آیة94.

[4]– أبوزهرة: س.پ، ل191-192.

2- ڕەخنەگرتن لە فەلسەفەگەراو مەنتیقیەکان و ئەهلی کەلامی ناو جیهانی ئیسلامی وەك غەزالی و ئیبن عەرەبی و...هتد،[1] چونکە هەریەکە و لایەنێکیان وەرگرتبوو، غەزالی دژی فەلسەفە وەستا، بەلأم کاریگەری مەنتیق و کەلام و فەلسەفەش لەسەری دیاربوون.[2]

بەلاّم هەلوێستی بەرامبەر بە غەزالی لەوانیتر جیاواز بوو و بە دیدێکی ڕێزەوە قسەی لەسەر دەکردو شایەتی بۆ دەدات کە لە چەند بوارێکدا ڕۆلّی زۆر چاکی بۆ موسلّمانان هەبووەو لە کۆتاییەکانی تەمەنیشیدا گەڕاوەتەوە بۆ وەرگرتنی فەرموودە.[3]

فەلسەفەی یۆنانی بەهۆی مەیدانی وەرگێڕانی پێشتر و تێکەلّبوون و پێکدادانە ژیاریەکانەوە هاتبوویە ناو جیهانی ئیسلامی و لەگەلّ بوونی بەرپەرچدانەوەی زانایانی ئیسلامدا، بەلأم دواجار خۆی سەپاندو کەسانی وەك ئیبن سینا سەرسامی خۆیان بۆ ئەرستۆ زۆر لە فارابی زیاتر بوو.[4]

ئیبن تەیمیە لە نووسینەکانیدا جەختی لەوە دەکردەوە بەرنامەی قورئان لە بەلّگەخوازیدا چاکترین ڕێبازە، بە نووسینە فرەلایەنەکانی وەك (درء تعارض العقل والنقل) یان(الرد على الفلاسفة)و (نقض المنطق)و(الرد على المنطقيين) هەولّی بەرگریکردن لە بیروباوەڕو هزری ئیسلامی دەدا،[5] ئەو تەنها ڕەخنەی لە

---

[1]- حلمي: قواعد المنهج السلفي في الفكر الإسلامي، ط3، دار ابن الجوزي، (القاهرة:2005م)، ل177-18.

[2]- سالم: س.پ، ل137.

[3] - حلمي: قواعد المنهج السلفي، ل179-181.

[4] - الندوي: س.پ، ج2، ل605-609.

[5] - سالم: س.پ، ل22-23.

فەلسەفەی یۆنان نەدەگرت، بەڵکو ڕەخنەکانی ئاڕاستەی هەموو هزری فەلسەفە بوو.[1]

ئەو پێی وابوو پێویستە ئەو زانستانە شارەزا بێت تا بتوانێت لایەنە باش‌و خراپەکانی هەڵبسەنگێنێت‌و بڕیاریان لەسەربدات.[2]

خاڵێك کە ئیبن تەیمیە جەختی لەسەر دەکردەوە پشت نەبەستن بوو بە شوێنکەوتەیی تێڕوانینە عەقڵیەکان، چونکە ئەوانە زادەی هزری مرۆڤن، بیری مرۆڤیش لە گۆڕاندایە، بۆیە پێوانەکردنیان لە پەیڕەو و دواکەوتنیان باشترە.[3]

- وەڵامدانەوەی ئایین و مەزهەب و تاقمە لادەرەکان:

هەوڵی نوێگەری لەم مەیدانەدا لای ئیبن تەیمە بەسەر دوولایەنی سەرەکیدا دابەش دەبێت:

أ- ئایینەکانی جگە لە ئیسلام: لێرەدا هەوڵی دەدا سەرەتاو بنەڕەتی ئایینەکان بخاتەڕوو، پاشان ڕێڕەوی مێژوویی ئایینەکە و ئەو گۆڕانانەی بەسەریدا هاتبوون دەیهێنان، دواتر لادان و هەڵەکانی ئەو ئایینەی دەخستە بەرچاو تا لەلایەکەوە پاراستنی موسڵمانان بێت لێیان‌و لەلایەکی تریشەوە بانگەوازکردنی ئەوان بێت.[4]

---

1 - حلمي: قواعد المنهج السلفي، ل251.

2 - أبوزهرة: س.پ، ل191.

3 - الندوي: س.پ، ج2، ل634.

4 - عبدالعظیم: س.پ، ل41-44.

ب– مەزهەب و ڕێڕەوە لادەرەکانی ناو موسڵمانان: ئەمانەش لە ژمارەدا زۆرن و هەریەکەو بە دیدی ئیبن تەیمیە بە ڕێژەیەك لە ڕێبازی قورئان و سوننەت لایانداوە وەك جوهەمیەوموعتەزیلەو قەدەریەو...هتد،[1] بۆنمونە:

1– شیعە: ئەمانە لەلایەن ئیبن تەیمیەوە سەختترین هێرشیان دەکرێتەسەر و دەکەونەبەر ڕەخنەی توند،[2] چونکە قسەکردنی ئەوان لەسەر بنەڕەتی هاتنی ئیسلامە، ئایا چەند لە هاوەڵان و هەڵگرانی یەکەمی ئیسلام ڕاستگۆبوون؟ قسە لەسەر ناڕاستی هاوەڵانی وەك ئەبووبەکرو عومەرو عوسمان و ئەبوهورەیرەو بەرائی کوڕی عازب و دایکی باوەڕداران عائیشەو...هتد دەکەن، بۆیە ئیبن تەیمییە ڕەخنەیان لێدەگرێت و حوکمی توندیان لەسەر دەدات، دیارترین نووسینیشی لەم بارەیەوە بریتیە لە کتێبی (منهاج السنة النبوية).[3]

2–سۆفیگەراکان: ئەمانەش لەبەرئەوەی شێخەکانیان دەبردە ئاستێکی سەروو مرۆڤەکان و وەك خودا سەیریان دەکرن یان بە لایەنی کەمەوە هێمای هاوئاستی پێغەمبەرانیان پێدەدان، مرۆڤەکانیان لە پەرستشی خواوە بۆ پەرستشی مرۆڤ و گۆڕەکان دەبرد.[4] لەسەدەکانی حەوتەم و هەشتەمیشدا زۆر زاڵو بڵاو بوون، بۆیە ئیبن تەیمییە لە زۆربەی نووسینەکانیدا بە چاوێکی ڕەخنەوە قسەیان لەسەر دەکات.

ئیبن تەیمیە سۆفیەکان بۆ سێ قۆناغ دابەش دەکات:

---

[1] – القرني: س.پ، ل48–54.

[2] – عبدالعظيم: س.پ، ل60.

[3] – بروانة ابن تيمية: منهاج السنة النبوية، ط1، مؤسسة قرطبة، ج1، ل26، ج3، ل32، ج8، ل 408.

[4] الندوي: س.پ، ج2، ل583–584.

- ئەوانەی لەسەر بیروڕای دروستو پیاوچاك بون، وەك ئیمامی جونەیدو عەبدولقادری گەیلانیو ...هتد.
- ئەوانەی لە ڕاستی ئیسلام لایانداوە، وەك حەللاجو ئیبن عەرەبی.
- ئەوانەی سۆفیگەراییان کردووە بە پیشەی بەدەستهێنانی سامان.[1]

3–موعتەزیلە: ئەمانە جەختکردنەوەیان لەسەر عەقڵ بوو و دەیانوت با عەقڵ پێش قورئان و فەرموودە بکەوێتو ببێتە پێوەر بۆ عەقڵ، لە ڕەخنە گرتندا لە ئاستی تاکەکاندا نەدەوەستان و تا هەڵگرانی یەکەمیش دەچوون، ئیبن تەیمیەش هەوڵیدا لەڕووی هزریاندا ڕاوەستێت، دیارترین نووسینیشی لەو بارەیەوە کتێبی (درء تعارض العقل والنقل) بوو.[2]

- نوێگەری زانستە شەرعیەکان و زیندووکردنەوەی هزری ئیسلامی:

ئیبن تەیمیە بۆ زیندووکردنەوەی هزری ئیسلامی و زانستە شەرعیەکان، هەنگاوێکی گرنگی نا کە ئەویش لێدوان بوو لەسەر ئەو بابەتانەی بە پێویستی دەزانین و دووبارەنەکردنەوەی ئەوانەش بوو کە پێشینان ئەنجامیانداوە، بۆ نموونە تەفسیرێکی گشتی یان کتێبێکی گشتی لەسەر فیقە نیە، بەڵکو جەختی دەکردەوە لەسەر گرفتە ڕیشەییەکانی ئەوکات کە پێویستیان بە چارەسەرێکی نوێ بوو لە هەمان کۆگای دەرمانەوە کە قورئان و سوننەتە.[3]

---

[1] – الدوسري: س.پ، ل236–242.

[2] – القرني: س.پ، ل50.

[3] – هـ.س، ل109–110.

زۆرترین قسەکانی ئیبن تەیمیە لەسەر ئوصول بوو، چونکە زانستە ئیسلامیەکان لەو ڕۆژگارەدا پێویستی زۆریان بە چالاکبوونەوەی ئوصول بوو تا هزری ئیسلامی لە چوارچێوەی خۆیدا بپارێزن.[1]

چاکسازی کۆمەڵایەتی:

لەم بوارەدا ئیبن تەیمیە تێکەڵ بە کۆمەڵگە دەبوو، هەوڵیدەدا دەروونی خەڵك بخوێنێتەوەو چینە جیاجیاکانی کۆمەڵگە بناسێت، لەسەر هەژاران شیعرێکی هەیە کە دەڵێت:

والله ما فقرنا اختيار وانما فقرنا اضطرار
جماعة كلنا كسالى واكلنا ما له عبار
تسمع منا اذا اجتمعنا حقيقة كلها فشار[2]

هەروەها چەوتیەکانی ناو کۆمەڵگەی لەناودەبرد وەك شکاندنی بتەکانی سەردەم و ڕێگری لە گۆڕپەرستیو گێڕانەوەی نەریتە کۆمەڵایەتیەکان بۆ تەرازووی شەریعەت.[3]

مافی چەوساوەکانی داوا دەکرد، لەمەشدا جیاکاری ئایینی و نەتەوەیی و چینایەتی نەدەکرد، کاتێك چوویە لای مەغۆلەکان بۆ ئازادکردنی بەندکراوە

---

1 – البزار: س.پ، ل582.
2 –الحسامی: س.پ، ل79.
3 – الندوي: س.پ، ج2، ل476-477.

موسڵمانەکان، بە مەرجی دانا ناموسڵمانە بەندکراوەکانیش ئازاد بکەن و مەرجەکەشی جێبەجێ کرا.[1]

بۆ مافی یەك کەسیش دەچوویە لای سوڵتان و لە بەرامبەریدا ڕادەوەستا و داوای مافی دەکرد،[2] لە بەخششی سامانیشدا بەخشەندە بوو.[3]

چاکسازی سیاسی: هەوڵی چاکسازی ئیبن تەیمیە لەم بوارەدا لە دوو لایەنەوە خۆی نواندووە، یەکەمیان نووسین و تۆمارێکی هزری مەیدانی سیاسیە کە خۆی دەبینێتەوە لە نووسینی کتێبی(السياسة الشرعية في إصلاح الراعي والرعية) و نووسینەکانی دیکەی لە بواری سیاسەتدا تا ببنە بنەڕەتێك بۆ چاکسازی هزری سیاسی،[4] دووەمیش مەیدانی پەیڕەوی چاکسازی سیاسی بوو، بۆ نموونە دەچوویە کۆشکەکانی مەغۆل و مەمالیك و هەوڵی چاکسازی هەرکامیانی دەدا،[5] بە ئاماژەی ئەو بوو کە سەرکردەیەکی ستەمکاری ناو شام لەلایەن سوڵتانی مەملووکیەوە لابرا، یان جێگری دیمەشق گوازرایەوە.[6]

---

[1] – ابن تيمية: مجموع الفتاوى، ط3، دارالوفاء، (القاهرة–2005م)، ج28، ل617.

[2] – الصفدى: س.پ، ج7، ل12.

[3] – البزار: س.پ، ل601.

[4] – آنتوني بلك: تأريخ أنديشه سياسى إسلام، ترجمه: محمد حسين وقار، چ2، انتشارات إطلاعات، تهران:2007م)، ص247–255.

[5] – الحسامي: س.ث، ل175، 192.

[6] – ابن كثير: س.پ، ج14، ل63.

هەوڵی ئیبن تەیمیەش بوو سوڵتانی مەملوکی بەرەو جەنگی مەغۆلەکان بڕد،[1] غازانی دایە بەر نەشتەری ڕەخنە،[2] بەرامبەر بە ستەمی جاشنگیری مەملووکی هەڵوێستی نواند، دواى هەموو هەوڵەکانیشی وتی:"من پیاوی گەلم نەوەك دەوڵەت".[3]

[1] – الندوي: س.پ، ج2، ل471.
[2] – القطان: س.پ، ل45–46.
[3] – الحسامي: س.پ، ل338–339.

باسی سێیەم

(کاریگەری هزری ئیبن تەیمیە لە مێژووی ئیسلامیدا)

لەگەڵ ئەوەی ئیبن تەیمیە لە بەندیخانەدا گیانی سپاردو نووسینەکانیشی کۆنەکرابوونەوە و نەیارانێکیشی هەبوون، بەڵام بە مردنی ڕێبازو هەوڵە چاکسازییەکەی کۆتایی پێنەهات و کاریگەری هزریی تا ئەمڕۆ لە بوارە جیاجیاکاندا لەبەرچاوە، چونکە هەوادارانێکی زۆری لە دوای مردنی کەوتنە گرنگیدان بە نووسینەکانی.[1]

خوێندکارەکانی ئیبن تەیمیە دوو جۆر بوون، جۆریکیان ئەوانە بوون کە لە وانە گشتیەکاندا ئامادە بوون، جۆریکی تریان ئەوانەی وانەی تایبەتیان لێ وەرگرتووە، ئەمانە لە دوای مردنی کەوتنە گرنگیدان و گەشەدان بە هزرەکەی.[2]

گرنگترینی ئەو کەسانەش ئیبن قەیمی جەوزییە کە لەسەر دەستی ئیبن تەیمیە زانستی وەرگرت و لە بوارە جیاجیاکاندا شارەزایی پەیداکرد،[3] دوای مردنی ئیبن تەیمیە، ئەم هەستا بە پێشکەشکردنی سامانێکی گەورەی زانستی کە پوختەی هزری ئیبن تەیمیەی مامۆستای بوو.[4]

یەکێك لەو لایەنانەی کە ئیبن تەیمیە ئیشی لەسەر کردبوو، چاکسازی کۆمەڵایەتی و چارەی نەخۆشییە دەروونیەکان بوو، ئیبن قەییمیش گرنگیەکی زۆری بەو بوارە دا تا ئەوەی چەندین نووسینی لەو بارەوە جێهێشت و تیایدا

---

[1] – أبوزهرة: س.پ، ل418–424.

[2] – هـ.س، ل418–419.

[3] – الندوي: س.پ، ج2، ل719–720.

[4] – القطان: س.پ، ل78–79.

قسەی لەسەر دیارترین گرفت و نەخۆشیە دەروونی و کۆمەلآیەتییەکان کردووە، بۆنموونە لە کتێبی (الجواب الكافی لمن سأل عن الدواء الشافي) دا بە وردی قسە لەسەر کێشەی خۆشەویستی دەکات، بە تایبەت ئەو خۆشەویستیەی کە لە نێوان کچ و کوڕدا هەیەو دەبێتە هۆی ئازارو دڵەڕاوکێی هەردوولا، ئەو پێش هەموو شتێك هیوای بوونی چارەسەر دەبەخشێت و هۆکارو سیفەت و تایبەتمەندی و دەرەنجامەکانی خۆشەویستیو ڕای خۆی لەسەر دەردەبڕێت.[1]

ئیبن قەییم لەپێناو ڕێبازە چاکسازیەکەی ئیبن تەیمیەی مامۆستایدا ئازار دراوە، بەڵام خۆڕاگر بووەو دەستبەردار نەبووە.[2]

لەبارەی دەستە لادەرەکانیش، لە ڕوویاندا دەوەستێت و کتێبی وەك(اجتماع الجيوش الاسلامية على غزو المعطلة والجهمية) دەنوسێت،[3] لایەنی سیاسی ئیسلامیش لەبیر ناکات وکتێبی (الطرق الحكمية في السياسة الشرعية) ی نووسیوە، نووسینەکانی ئەم لەوەدا لەوانەی مامۆستاکەی جیاوازبوون کە هێمنیو لەسەرخۆییان پێوە دیار بوو.[4]

یەکێکی تر لە خوێندکارەکانی (ئیبنوعەبدولهادی مەقدسی) بوو کە زانایەکی زۆر گەورەو دیاری مێژووی ئیسلامیەو هەوڵیداوە هزری ئیبن تەیمیە بەرەو پێش ببات و چەند نووسینێکیشی هەیە، کاتێك ئیبنوسەبی لە وەلآمدانەوەی ڕای

---

[1] – مجموعة باحث: علم النفس فی التراث الأسلامي، ط1، دار السلام، (القاهرة/2006م)، ج3، ص1155–1225.

[2] –الشوكاني: س.پ، ج23، ل696.

[3] – الندوي: س.پ، ج2، ل737.

[4] – أبوزهرة: س.پ، ل420.

ئیبن تەیمیە سەبارەت بە سەردانی گۆڕ کتێبێك دەنوسێت، ئیبنو عەبدولهادی بەرامبەر بەوە کتێبێ دەنووسێت بە ناوی(الصارم المنكر في الرد علي السبكي) و تیایدا بەرگری لە ئیبن تەیمیە دەكات.[1]

ئیبن كەثیری دیمەشقیش خوێندكارێكی تری ئیبن تەیمیە بوو، لە نووسینەكانیو تەفسیرەكەیدا بە ڕوونی گرتنەبەری ڕێبازی ئیبن تەیمیە دیارە، هەروەها شەمسەدینی ذەهەبیش هەوڵێكی زۆری خستەگەڕو نووسینەكانی لە زۆریو بەهێزیو تایبەتمەندیدا كەموێنەن، لەپێناو بیروباوەڕی ئیبن تەیمیەو بزووتنەوە چاكسازیەكەیدا ئازاری چەشتووە.[2]

دوای ئەمانە ئەو كەسایەتیە دیارەی هەوڵی ڕۆیشتن بە ڕێڕەوی ئیبن تەیمیەو خوێندكارەكانی دەدات، ئیبنوڕەجەبی حەنبەلیە كە چەند نووسینێكی هەیەو بە شێوەیەكی تەواو لە نووسینەكانیدا گیانی چاكسازی و بانگخوازی ئیبنولقەیم بەدیدەكرێت و ئەویش هەمان ڕێبازی سەلەفیەتی ئەوانی گرتووەتەبەر.[3]

پاشان چەند كەسایەتییەكی تر هەبوون ئەگەر چی ڕاستەوخۆ خوێندكاری ئیبن تەیمیە یان خوێندكاری خوێنكارەكانی نەبوون، بەلام لە نووسین و هەوڵەكانیاندا هەمان ڕەوتیان گرتووەتەبەر، لەوانە ئەبوو ئیسحاقی شاطبی لە

---

[1] – الندوي: س.پ، چ2، ل737.

[2] – شلش: س.پ، ل48.

[3] – القطان: س.پ، ل85.

کتێبی (الموافقات) یان کتێبی (الاعتصام) دا هەمان زنجیرە چاکسازیەکەی ئیبن تەیمیەی داوەتەبەر.[1]

بەڵام دواتر ڕەوتی خوێندنگەی ئیبن تەیمیە بە هاتنی سەردەمی عوسمانی و داخرانی دەرگای ئیجتیهاد و پشتبەستن بە نووسینەکانی پێشترو کورتکراوەکان و گەشەسەندنەوەی بیری سۆفیگەرایی و لادانەکان لاوازبوو.[2]

کۆتا کەسێك هەوڵی بووژاندنەوەی هزری ئیبن تەیمیەی دا، موحەممەدی کوڕی عەبدولوەهاب بوو کە لەحیجازدا سەریهەڵدا و لە سەرەتاوە دەستیدایە خوێندنەوەی نووسینەکانی ئیبن تەیمیەو بە گەورەیی سەیری دەکردن و بە تەواوەتی کەوتە ژێر کاریگەریانەوەو هەوڵیدا ئەو هزرە ببووژێنێتەوە و لەناو خەڵکدا بلاّوی بکاتەوە.[3]

موحەممەدی کوڕی عەبدولوەهاب بۆ چەسپاندنی هزری ئیبن تەیمیە، توانی سوود لە دەسەڵاتی سعود وەبگرێت کە ئەویش کەسایەتیەکی دەسەڵاتدارو ئاینی ناوچەکە بوو، بەوجۆرە موحەممەد توانی بە هزری ئیبن تەیمیەو شمشێری سعود دەوڵەتێکی سەلەفی دابمەزرێنێت و دەوڵەتەکەش بە شێوەیەکی زۆر دیار لەسەر هزر و نووسینەکانی ئیبن تەیمیە وەستا بوو.[4]

---

[1] – الندوي: س.پ، ج2، ل745.

[2] – الزهراني: س.پ، ج2، ل 85، 243، 271، 437، 546.

[3] – القطان: س.پ، ل86–87.

[4] – أحمد الطحان: حتمية التغيير، ط1، دار المعرفة، (بيروت/)، ص309.

ئەم دەوڵەتە ڕووی لە فراوانخوازی کرد و خەریك بوو دەسەڵاتی خۆی بەرامبەر بە دەوڵەتی عوسمانی بوەستێنێت،[1] بەڵام لەلایەن موحەممەد عەلی پاشای میصرەوە هێرشی کرایەسەر و بزووتنەوەی وەهابیەت گورزێکی توندی بەرکەوت و بەرەو لاوازی چوو،[2] هەروەها لەدوای مردنی موحەممەدی کوڕی عەبدولوەهاب چەقبەستویی و سنورداری سیاسی و هزریی ڕوویکردە بزووتنەوەکەی.[3]

سەدەی نۆزدەو بیستەم بەتایبەت سەردەمی گەشانەوەی هزری خوێندنگەی ئیبن تەیمیە بوو، کەسانی وەك موحەممەد ڕەشید ڕەزاو چەندێکیتر هەوڵی گەشەسەندنەوەی هزری ئیبن تەیمیەیان دا،[4] بزووتنەوەی سەنوسی لە ئەفریقا لە ژێر کاریگەری هەمان هیزردا سەری هەڵداو هزری ئیبن تەیمیەی وەرگرتبوو،[5] بەمجۆرە زۆر لە سۆفیگەرایی باوی سەردەمی عوسمانی جیاواز بوو و بەدوور بوو لەلادانە ئاینیەکان.[6]

هەروەها بزووتنەوەی مەهدییە لە سودان سەریهەڵدا کە ئەمیش بە هەمان شێوە لە ژێر کاریگەری هزری ئیبن تەیمیەدا بوو و لە گەشەسەندنی ئەو هزرەدا

[1] – الصلابي: دەوڵەتی عوسمانی، و: أحمد عبدالرحمن أحمد و نهاد جلال حبيب الله، چ1، دارالمعرفة، (بيروت:2007ز، ل 463-466.

[2] – هـ. س: ل 467-472.

[3] – أبوزهرة: س.پ، ل423.

[4] – الطحان: س.پ، ل309.

[5] – القطان: س.پ، ص87.

[6] – الندوة العالمية للشباب الإسلامي: الموسوعة الميسرةفي الأديان والمذاهب و الأحزاب المعاصرة، ط5، دارالندوة العالمية، (الرياض:2003م)، ج1، ص288.

ڕۆڵێکی دیاری بینی،[1] ئەم بزووتنەوە لە کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەو سەرەتاکانی سەدەی بیستەمدا ڕۆڵی خۆی بینیو تا ئەمڕۆش ماوەو ڕۆڵی خۆی هەیە.[2]

پاشان بزووتنەوەی ئیخوان موسلیمین هات تا ئاستێك لە ژێر کاریگەری هەمان هزری ئیبن تەیمیەدا بوو.[3]

لەگەڵ هەموو ئەمانەدا دەسەڵاتی سعوودی بەردەوام گرنگی بە ڕەوتی وەهابی سەلەفی خۆی دەداو نووسینەکانی ئیبن تەیمیەو خوێندکارەکانی و موحەممەدی کوڕی عەبدولوەهابیش تیایدا بڵاوبوون و تا ئەمڕۆش ئەو ڕەوتە لە شانشینی سعوودیەدا بڵاوە.[4]

---

[1] – القطان: س.پ، ل87.

[2] – الندوة العالمية للشباب الإسلامی: س.پ، ج1، ل310.

[3] – القطان: س.پ، ل87.

[4] – أبوزهرة: س.پ، ل423–424.

باسی چوارەم
(لێکدانەوەی ئیبن تەیمیە بۆ مێژوو)

ئیبن تەیمیە وەك بوارەکانی تری زانستەکان، لە دیدی قورئان و سوننەت و پاشان رای سەلەفەوە سەیری مێژووی دەکردو خوێندنەوەی بۆ ژیان و مێژووی بوون و رێکردەی مێژوویی مرۆڤەکان هەبوو،[1] هەر لەم روانگەشەوە سەرەتای مێژووی مرۆڤایەتی دەگێرێتەوە بۆ دروستکردنی ئادەم و حەوا، ئەمەش لە روانگەی ئایەتەکانی قورئانو دەقەکانی فەرموودەوە، بەمە هزرێکی ئیسلامی دوور لە کاریگەری بیانی هەیە.[2]

ئەو باس لەسەرەتای ململانێی مرۆڤ و بەرەوڕووبوونەوەی تاقیکردنەوەکان دەکات، مرۆڤ دەخاتە قاڵبی بەردەم دووڕیانی چاکەو خراپە، شەیتان دەبێتە دوژمنی مرۆڤ و بڕیار دەدات مرۆڤەکان بەرەو چەوتی ببات، لەمەشدا دەرفەتی خودایی رێپێدەریەتی نەوەك تواناو هاوهێزی خودی شەیتان، فریشتەکانیش رۆڵی فرمانبینی دەبینن نەوەك هەڵوێست نواندن واتە لە خوداوە بڕیار وەردەگرن چی بکەن و چی نەکەن و بە ویست و بیری خۆیان دەست وەرنادەنە رەوڕەوەی مێژووی مرۆڤایەتی.[3]

ئیبن تەیمیە پێی وایە مێژووی مرۆڤایەتی مێژووی پێغەمبەرەکانەو ئەگەر ئەو پێکهاتەیە لە مێژوو دابماڵین هیچ واتایەك بۆ مێژوو نامێنێتەوە، بەڵکو

---

[1] – الكرمي: س.پ، ل349.

[2] – محمد جلال شرف: الله والعالم والانسان ڤ الفكر الاسلامى، دار النهضة العربيه، بيروت، ص353.

[3] – ابن تيمية: مجموعة الفتاوى، ج1، ل82، ج2، ل147–152، ج3، ل324، ج4، ل264.

پێغەمبــەران مێــژووی مرۆڤایــەتییان گرتووەتــە دەســت و ســەرکەوتن و نوشوستیەکانی مێژووی مرۆڤیش بە ئاستی پەیوەستبوون و لادانیان لە ڕەوتی ڕێنیشاندەری پێغەمبەرانەوە بەستراوەو هەرکات لە ڕێنموونی و ڕێنماییەکانی پێغەمبەران لایاندابێت، ئەوا چەرمەسەری و سەختی ڕوویکردوەتە ئەو کەس و گەلانە،[1] نموونەی ئەمەش نەوەی ئیسرائیلە کە ناو و ناوبانگی مێژووییان لە قورئاندا بە کوشتاری پێغەمبەران و ڕێگری پەیامی خواو لادان لە ڕێنمایی پێغەمبەران هاتووە.[2]

ئەو پێی وایە مرۆڤایەتی هەمیشە پەیوەست بوون بە بوونی پێغەمبەرانەوەو مێژووش بە بێ ئەوان ڕێ نابڕێت، بۆیە لە هەموو سەردەمەکانی مێژووی مرۆڤایەتیدا پێغەمبەران بەدیکراون و لە نێو ئەو سەردەمەشدا وەك کەسایەتی یەکەم بەرچاو دەکەون، ئەرکی مرۆڤەکان لە مێژوودا بەجێگەیاندنی فرمانی خوایە، پێغەمبەرانیش نێوەندی نێوان خواو مرۆڤەکانن تا پەیامی خوایان پێ بگەیەنن.[3]

پاشان بەراوردی نێوان پێغەمبەران و فەیلەسووفان دەکات و پێی وایە فەیلەسووفان هاتون تا ڕێی ڕاست لە مرۆڤەکان ئاڵۆز بکەن و پێچی و سەختی بێننە بەردەم مرۆڤەکان، بەڵام پێغەمبەران هاتون بە ڕوونی و ساکاری ڕێگەی

[1] – حلمي: قواعد المنهج السلفي، ل189.
[2] – ابن تيمية: مجموعة الفتاوى، ج28، ل 606.
[3] – حلمي: قواعد المنهج السلفي، ل189–190.

ڕوونیان نیشانی مرۆڤایەتی داوە، بەمە فەیلەسووفەکان ڕۆڵی زیانبەخش و پێغەمبەرانیش ڕۆڵی سوودبەخش و چاکسازی دەبینن.

گەل و کۆمەڵەکانیش بەسەر دوو دەستەدا دابەش دەکات:

1- کۆمەڵێك ئەوانەن کە ئایینی ئاسمانییان بۆ هاتووە، ئەمانە هەڵگری پەیامی خوایی بون،[1] بەڵام دەستێوەردانە مرۆییەکان و سەرکەشی و لادانیان لە پەیامێکی خوا وایکردووە بەدوای هەر پەیامێکدا پەیامێکی تر بێت تا نوێگەری و گۆڕانی چاکسازی بە پەیامی پێشوو بدات، بەڵام لە مەبەستی گەیاندندا هەموویان یەك مەبەست وئامانجیان هەبووە کە ئەویش بریتیە لە یەکخواپەرستی، بۆیە هیچ پەیامێك پێچەوانەی پەیامی پێشووی خۆی نیە.[2]

پاشان قسە لەسەر مێژووی ئەو ئایینانە دەکات و ڕۆڵی دەستێوەردانی مرۆڤەکان لە ئایینەکان دەخاتەڕوو، بۆ نموونە ئەو کارە چەوت و لاساریانەی جوولەکە لە ئایینی مووسادا ئەنجامیاندا، یان گۆڕینی ئایینی مەسیح لەلایەن شوێنکەوتوانی دواتری ئایینی مەسیحیەتەوە، ئەمەش لە کتێبی (الجواب الصحیح لمن بدل دین المسیح) دا ڕوونکراوەتەوە.[3]

2- ئەوانەی ئایینی ئاسمانییان بۆ نەهاتووەتە خوارەوەو خاوەن پەیامی خودایی نین،[4] سەرچاوەی هەموو تێڕامانی ئەمانە خودی مرۆڤەکانن، بۆیە ئیشکردنی سەرەکییان لەسەر عەقڵی مرۆڤە، وەك فەیلەسووفە یۆنانیەکان، ئەو

---

[1] - هـ.س، ل188.

[2] - ابن تیمیة: مجموعة الفتاوی، ج1، ل2-3، 357، ج5، ل239.

[3] - أبوزهرة: س.پ، ل410-411.

[4] - حلمی: قواعد المنهج السلفی، ل188.

پێی وایە ئەمانە لێڵی و قورساییان بە ڕێڕەوی چوون بەرەو حەقیقەت داوەو پێغەمبەرانیش هاتوون تا بەرامبەر بەوە ڕێڕەوی ڕاست و ڕوون و ساکار بخەنە پێش چاو.[1]

هەروەها پێی وایە مرۆڤەکان تووشی نەخۆشی بون، بۆ ئەمەش دوو دەستە قسەیان لەسەر نەخۆشیەکە کردووە، فەیلەسوفەکان هاتون قسەیان لەسەر هۆکارو شێوەو لایەنەکانی نەخۆشیەکە کردووە لە کاتێکدا نەخۆشەکە بەرەو مەرگ دەچێت و ئەوانەش دادی نادەن، پێغەمبەرانیش هاتون لەگەڵ ئەوەی ئەو شتانەیان زانیوە، بەلاَم قسەیان لەسەر نەکردووە و ڕاستەوخۆ چارەسەرەکانیان خستوەتەکار، بەمە تووشبوانی نەخۆشیەکە ڕزگاریان بووە، لێرەدا نەخۆشەکان ئەگەر فەیلەسووفان هەڵبژێرن، لەئاست چارەسەردا دەستەوسان دەوەستن، ئەگەریش پێغەمبەران هەڵبژێرن چارەسەیان دەستدەکەوێت.

بە شێوەیەکی گشتی دیدی ئیبن تەیمیە بۆ مێژوو تێڕوانینێکی ئایینیەو لە چوارچێوەی ئایینە یەکخواپەرستیەکاندایەو بە هاتنی هەر ئایینێکی نوێی یەکخواپەرستی دەستەبەرداری کارابوونی ئایینی پێشوو بووە، بەمجۆرە پێی وایە تێڕوانینی ئیسلام بۆ مێژوو تاکە تێڕوانینی دروستە.[2]

---

[1] – شرف: س.پ، ل455–466.

[2] – حلمي: قواعد المنهج السلفي، ل188–190.

تێڕوانینی بۆ مێژووی ئیسلامی:

ئیبن تەیمیە سەردەمی پێغەمبەر (ﷺ) و دواتر سەردەمی خەلیفەکانی ڕاشیدین دەکاتە بناغەی ڕێڕەوی مێژووی ئیسلامی و زۆر جەخت لەو فەرموودە دەکاتەوە کە دەفەرموێت:(خیر الناس قرني ثم الذين يلونهم، ثم الذين يلونهم...)،[1] لەسەر بنەمای ئەم فەرموودەیە پێی وایە مێژووی ئیسلامی تا لە سەردەمی پێغەمبەر (ﷺ) دووربکەوێتەوە هەڵەو لادانی زیاتری تێدەکەوێت، لەگەڵ ئەمەشدا ڕای خۆی بە ڕەشبینانە ناهێڵێتەوەو فەرموودەیەك دەکاتە بەڵگە بۆ هیوابەخشین بە موسڵمانان (إن الله يبعث إلى هذه الأمة على رأس كل مائة سنة من يجدد لها دينها)،[2] بەپێی ئەم فەرموودەیە ئوممەتی ئیسلامی بەرەو هەر هەڵدێرێك بڕۆن، لە هەموو سەدەیەك ڕەوتەکەیان لەسەر دەستی نوێگەرێك دەچێتەوە ڕەوڕەوەی ڕاستی جارانی خۆی.[3]

هەروەها پێی وایە قسەکردن لەسەر کەسایەتی پێغەمبەر (ﷺ) بە خراپە، بەزاندنی سنوری خواو لێدانی موسڵمانانە، بەڵکو مێژووی پێغەمبەر(ﷺ) مێژوویەکی دروست و بناغەو پێشەنگی پێوەرکردنی ئەرکی سەرشانی

---

1 – متفق عليه.

2 – رواه أبوداود، رقم الحديث4291.

3 – حلمي: قواعد المنهج السلفي، ل172، 192.

موسڵمانانە،[1] بە پێی ئەو ئایەتەی دەفەرموێت:﴿ لَّقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ ٱللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُواْ ٱللَّهَ وَٱلْيَوْمَ ٱلْأَخِرَ وَذَكَرَ ٱللَّهَ كَثِيرًا ﴿٢١﴾ ﴾.[*]

هاوەڵانیش کەسانی دەوری پێغەمبەرو نموونەی باڵای مرۆڤایەتین، ڕای بەرامبەر بە کارو کردەوەی هاوەڵان هەمان ڕای ئەهلی سوننەو جەماعەیە و پێی وایە دادوەرو ڕاستن، قسەکردنیش لە ڕووداندا یان بەکەمدانانیان تاوانەو پێویستە وەك سەرمەشق سەیر بکرێن.[2]

پاشان قسە لەسەر فیتنەی گەورەی کوژرانی عوثمانی کوڕی عەففان و حوسەینی کوڕی عەلی[3] و فیتنەی جەنگی جەمەل و صفین دەکات،[4] پێی وایە گەورەترین چەرمەسەریەك دووچاری مێژووی موسڵمانان بووبێت، بریتیە لە کوژرانی عوثمان و حوسەین کە دووهاوەڵی دیاری پێغەمبەرن (ﷺ).[5]

جگە لەوەی تاوانی هەڵەی جەنگی جەمەل و صەفین دەداتەوە پاڵ نەیارانی ئیسلام و بەشداربوانی جەنگەکە لەو ئاستەدا دادەنێت کە ئیجتهادیان کردووە،

---

[1] – ابن تيمية: الصارم المسلول على شاتم الرسول، ط1، دار ابن حزم، (بيروت:1417هـ)، ل2، 26، 30، 45-46، 219،

[*] – سورة الأحزاب، آية21.

[2] – حلمى: نظام الخلافة فى الفكر الأسلامي، ل412.

[3] – ابن تيمية: مجموعة الفتاوى، ج4، ل510، ج25، ل303.

[4] – الدوسرى: س.پ، ل229.

[5] – حلمى: نظام الخلافة فى الفكر الأسلامي، ل430-432.

ئەوەی لە ئیجتهادەکەدا پێکاویەتی عەلی کوڕی ئەبووطالیبەو دووپاداشتی بۆ هەیە، ئەوانی تریش لە ئیجتهاددا نەیانپێکاوەو یەك پاداشتیان بۆ هەیە.[1]

دیدی ئیبن تەیمیە بۆ دەستەو تاقمەکانی ناو ئیسلام دیدێکی ڕەخنەگرانەو نەیارانەیە، ئەو لە ڕووی بەڵگەو بیانووەکانی خەواریج و شیعەو موعتەزیلە و ...هتد.دا دەوەستێت،[2] بۆ نموونە بەرامبەر بە شیعە گومانی لە بنەڕەتیان هەیەو بە دەستی جوولەکەیان دەزانێت.[3]

سەبارەت بە سۆفیگەرایی سێ قۆناغیان بۆ دادەنێت:

1- قۆناغی کەسانی وەك حەسەنی بەصری و عەبدولقادلاری گەیلانی و جونەید و ...هتد، ئەمانە لە خزمەتکردنی ئیسلام و موسڵماناندا جێدەستیان دیارە.

2- قۆناغی ئەوانەی تێکەڵ بە فەلسەفەو لادانەکان بوون وەك حەللاج و سەهرەوەردی و ئیبن عەرەبی، ئەمانە زیانبەخش بون.

3- ئەوانەی سۆفیگەراییان کردووە بە پێناوێك بۆ بەدەستهێنانی دارایی.[4]

لایەنێکی دیاری مێژووی ئیسلامی بریتیە لە مێژووی بنەماڵەی پێغەمبەر (ﷺ) کە ئیبن تەیمیە لە کتێبی (منهاج السنة النبوية) یدا بە وردەکاریەوە قسەی لەسەر دەکات و پێی وایە بنەماڵەی پێغەمبەر (ﷺ) بە جیا لە هەموان مافی زیاتریان هەیەو هەر ستەمێکیشیان لێ کرابێت دەبێت پێی ناڕازی بن، تێڕوانینێکی خۆشەویستی و بەرگریکردنی بۆ عەلی کوڕی ئەبووطالیب و فاطیمە

---

1 – هـ.س، ل431–432.

2 – القرني: س.پ، ل46–53.

3 – الزهراني: س.پ، ج1، ل276.

4 – الدوسري: س.پ، ل235–241.

و حەسەن و حوسەین هەیە و سەبارەت بەوان بەرپەرچی دەستەی دژایەتیکەری خەواریج و دەستەی زیادەڕەویکەری شیعە دەداتەوە.[1]

ئەو بەهێزیی بیروباوەڕی دروستی ئیسلامی دەکاتە بنەمای بەهێزی مێژووی ئیسلامی، پێی وایە لەو کاتەوەی بیروباوەڕی پتەوی ئیسلامی لە بەهێزی ڕازیکردنی عەقڵی و دڵنیایی دڵەوە گۆڕا بۆ چەند بیرو هزرێکی وشکی لێدوان لە بوونی خودایی، شانوشکۆی دڵەکان نەماو بە کوژاندنەوەی بیروباوەڕو تاودانە بواری مشتومڕی کەلام و فەلسەفەو سەرهەڵدانی بیدعە لەناو موسڵماناندا، مێژووی ئیسلامی بەرەو لاوازی چوو و لە دەرەنجامی ئەوەدا دەرفەت کرایەوە تا خاچپەکان هێرش بکەنە سەر جیهانی ئیسلامی و لە کۆتاییەکانی سەدەی چوارەمدا بەیتولمەقدیس بگرن.[2]

ئیبن تەیمیە پێی وایە سەرهەڵدانی دەستەو مەزهەبەکانی ناو ئیسلام لە دەرەنجامی لادانیان بووە لە قورئان و سوننەت، ئەمەش زیانی بە مێژووی ئیسلامی گەیاندووە، بۆ ئەمەش دەبێت لە ڕوویاندا بوەستن، بۆیە چەندین وەلأمدانەوەو نووسینی ڕەخنەگرانەی لە ئاست مەزهەب و تاقمە جیاجیاکانی وەك خەواریج و شیعەو سۆفی و موعتەزیلەو جوهەمیەو قەدەریە هەیە.[3]

بەمجۆرە ئیبن تەیمیە بنەڕەتی مێژووی ئیسلامی بە بنەڕەتێکی بەتین و نێوەندەکەشی بە ماوەیەکی ئیجابی تێکەڵ بە هەڵەو سەردەمی لاوازیشی بە

---

[1] – ابن تيمية: منهاج السنة النبوية، ج1، ل30، ج2، ل25–26، 37، 142.
[2] – حلمی: قواعد المنهج السلفي، ل190.
[3] – القرنی: س.پ، ل46–53.

ماوەی دوورکەوتنەوە لە قورئان و سوننەت و پێشەنگی پێغەمبەرو هاوەڵان دەزانێت و گەشبینیش بەرامبەر بە داهاتووی موسڵمانان دەدات کە لەوپەڕی لادانـدا هەموو سەد ساڵ جارێك كەسێك دەبێتە پێشەنگی موسڵمانان تا بیانگێڕێتەوە سەر ڕەوتی جارانی.[1]

[1] – حلمی: قواعد المنهج السلفی، ل190–191.

باسی پێنجەم

(ئیبن تەیمیە لەنێوان هەوادارا ن و نەیارانیدا)

ڕاجیایی و بەشبوونێکی زۆر لەسەر کەسایەتی ئیبن تەیمیە هەیە و ململانێیەکی سەخت لەنێوان هەواداران و نەیارانیدا بەدیدەکرێت.

گرنگترین تێڕوانینەکان بەرامبەر بە ئیبن تەیمیە خۆی لە سێ خاڵدا دەبینێتەوە:

1. هەوادارانێکی ئیبن تەیمیە کە زیادەڕەوی لە ئاستیدا دەنوێنن، بەڵکو وای لێ دەکەن لە ئاستی زانایەتی دەریدەکەن و ئامادە نین لە قسەی ئەو زیاتر وەربگرن، یان دان بە هەر هەڵەیەکیدا بنێن.[1]
2. نەیارانی ئیبن تەیمیە: ئەمانەش دان بە هیچ چاکەیەکی ئەو کەسایەتیەدا نانێن و بە توندی قسەی لە ڕوودا دەکەن و بە کەسایەتیەکی خراپی دەزانن، بەڵکو دەیگەیەننە ئاستی ئەوەی کەسی وایان هەبێت پێی بڵێت (بەندەیەکە خوا سەرشۆڕ و گومڕا و کەڕ و زەبوونی کردووە).[2]
3. کەسانێك بە چاوێکی مامناوەندی بۆی دەڕوانن و چاکە و خراپەکانی لەبەرچاو دەگرن، هەرچەندە نەیانتوانیبێت بێلایەنی خۆیان بپارێزن، بەڵام تا ئاستێك لایەنە باش و خراپەکانیشی لەبەرچاو دەگرن،[3] ئەم دابەشبوونەش بۆ کەسایەتی ئیبن تەیمیە شتێکی ئاساییە، چونکە هەمیشە کەسایەتییە گەورەکان

---

[1]– الشوكاني: س.پ، چ1، ل94.

[2]– الندوي: س.پ، چ2، ل559.

[3]– صائب: س.پ، ل9–12.

کە ڕۆڵی دیاریان لە ژیانی خەڵك و مێژووی مرۆڤایەتیدا هەیە، دەکەونە بەر دابەشبوونی دوو لایەنی هەواداری و نەیارانەوە و هەرکامە و هەوڵ دەدەن ڕای خۆیان بەسەر ئەویتردا بسەپێنن، هەر ئەم ڕا جیاییە هێمای گەورەیی ئەو کەسایەتیانەیە، بۆیە دەتوانین بڵێین بوونی ڕای جیاوازیش لەسەر ئیبن تەیمیە بەڵگەی گەورەیی ئەو کەسایەتییەیە.[1]

ئەوانەی نەیاری ئیبن تەیمیەن هەریەکە و لەبەر هۆکارێك یان چەند هۆکارێك ئەو هەڵوێستەیان وەرگرتووە، لەوانەش:

1- فیقهناسان و کەسایەتیەکانی سەردەمی خۆی، لەبەرئەوەی دەمارگیری مەزهەبی لەنێوانیاندا هەبوو و ئامادەنەبوون ڕای مەزهەبی تر وەربگرن، وەك چۆن دەبینین ئیبن مەخلوفی حەنەفی ڕکەبەرێکی توندی ئیبن تەیمیەیە[2]، یان ئامادەنەبوون دەرگای ئیجتیهاد بکرێتەوە، بەڵام ئیبن تەیمیە ئەو دەرگایەی کردەوە و کۆمەڵێك ڕای خستەڕوو کە لە مەزهەبەکانی تردا نەبوون یان لەوانە جیاواز بوون، وەك فەتوادانی لەبارەی کەوتنی سێ تەڵاق بەجارێك، ئەمە وایکرد ببێتە مایەی بەندکرنی و دژایەتی زانایانێك لە ڕوویدا.[3]

2- کەسانێك ئێرەییان بە کەسایەتیەکەی دەبرد، بۆیە دژایەتییان دەکرد، چونکە کاتێك دەیانبینی ئیبن تەیمیە لەناو جەماوەردا هەوادارانێکی زۆری هەیەو خەڵك بە پیریەوە دەچن، لەناو حکوومەتیشدا ڕێزی بۆ دادەنرێت و گوێی

---

[1] □ الندوي: س.پ، چ2، ل547-548.
[2] - النويرى: س.پ، مج15، چ32، ل81
[3] - ابن عبدالوهاب: س.پ، ل210

لێدەگیرێت، ترسیان لەوە بوو جێپێی خۆیان لەدەستبدەن، بۆیە دژایەتیان لە ڕوودا نواند.[1]

3- لەناو دەسەلاتدا کەسانێکی وەك جاشنگیر هەبوون کە نەیاری ئیبن تەیمیە بوون، ئەمانە لە لایەن نەیارانی ئیبن تەیمیەوە هاندەدران تا دژایەتی بکەن، بۆ ئەمەش گومانیان لەلا دروست دەکرا، وەك ئەوەی جاشنگیر وا تێگەیەنرابوو بوونی ئیبن تەیمیە بەو شێوازە مایەی مەترسیە بۆ سەر دەسەلاتەکەی،[2] یان سوڵتان ناسر کە هەواداری ئیبن تەیمیە بوو لە لایەن زانایانێکەوە وایلێکرا[3] بڕیاری بەندکردنی بدات و تا مردنیشی لە بەندیخانەدا بیهێڵێتەوە.

4- سۆفیەکانیش بە شێوازێکی زۆر سەخت دژایەتی ئیبن تەیمیەیان دەکرد، ئەمەش لەبەرئەوەی ئیبن تەیمیە لە ڕوانینە چاکسازیەکەیدا بە دیدێکی ڕەخنەییەوە سەیری چەند لایەنێکی سۆفیگەرایی دەکرد،[4] بە تایبەت لە مەسەلەی ئیبن عەرەبی و نووسینەکانیدا کە بە توندی بەرپەرچی ڕاکانی ئیبن عەرەبی دایەوە،[5] بەرپەرچدانەوەکەشی لەبەر ئارەزوویەکی دەروونی نەبوو، بەڵکو هەوڵێکی ڕەخنەگریی زانستی بوو،[6] ئەو لە سەرەتاوە بە ئیبن عەرەبی سەرسام بوو، بەڵام کە چەند نوسینێکی تری خوێندەوە و بە لادان لە

1- الندوی: س.پ، ل549.

2- الحسامی: س.پ، ل312-313

3- أبو زهرة: س.پ، ل72.

4- حلمي: قواعد المنهج السلفي، ل172-181

5 = سالم: س.پ، ل102-103.

6- الندوی: س.پ، ج2، ل554

شـەریعەتی دانـان، ئـەوكات هەڵوێسـتی ڕەخنـەگریی گرتەبـەر،[1] لـەو كاتەشـدا ڕەخنەگرتن لە ئیبن عەرەبی لای زۆرێك تاوانێك بوو كە لێخۆشبوونی بـۆ نـەبوو، بـەڵكو دەبـوو لەسـەر ئـەوە تونـدترین سـزا بدرایـە،[2] لـەو كەسـانەش كـە زۆر پەیوەست بە ئیبن عەرەبی بوون نەسری مونبەجی بوو كە لەسەر ئەوە نێوانیان تێكچوو و هەوڵیدا پلان لە دژی ئیبن تەیمیە بگێڕێت تا ئەوەی ڕایكێشایە دادگای میصر.[3]

5- شیعەكانیش نەیارانێكی زۆر سەرسـەختی ئـیبن تەیمیـەن، چـونكە ئـەو بـە توندی بەرپەرچی ڕاو مەزهەبی شیعە دەداتەوە و نووسینی وەك (منهـاج السـنة النبویة) یان لەڕوودا دەنووسێت و بە لادان لە ئیسلام پێناسیان دەكات[4].

6- كەسانێك نووسیەنەكانی ئیبن تەیمیەیان بەردەست نەكەوتووە، یـان تـەنها چـەند نووسـینێكیان بەردەسـتكەوتووە، یـان كۆمـەڵێك نووسـینیان بەردەستكەوتووە كە دەستكاری كـراون و سـاختەیان تێـدا ئەنجامـدراوە، بۆیـە هەڵوێستی دژایەتییان لە ڕوودا نوانـدووە، بـۆ نموونـە ئـیبن حەجـەری هەیتـەمی هەندێك شتی لەسەر ئیبن تەیمیە خوێندەوە كە هی ئـەو نـین و دراونەتـە پـاڵی، لەسـەر ئەمـەش ئالوسـی نووسـینێكی هەیـە بـە نـاوی (جـلاء العینـین بمحاكمـة الأحمدین) تیایدا بە وردەكاریەوە ئەوە دەخاتەڕوو كـە زۆر شـت هـەن دراونەتـە

---

[1]- هـ.س، چ2، ل485

[2]- هـ.س، چ2، ل553

[3]- الحسامي: س.پ، ل309-310

[4]- عبدالعظیم: س.پ، ل60-61

پاڵ ئیبن تەیمیە و لە بنەڕەتدا هی ئەو نین و هەیتەمیش لەو ڕوانگەوە لە دژی بڕیاریداوە.[1]

7- یان نموونەی ئەو هەڵبەستەی کە ئیبن بەطووطەی گەشتیار لە سەفەرنامەکەیدا بەرامبەر بە ئیبن تیمیە نووسیوویەتی و تۆمەتی لادان لە بیروباوەڕی داوەتە پاڵ و دەڵێت:"لە دیمەشق یەکێك لە گەورە فیقهناسەکانی حەنبەلی تەقیەدین ئیبن تەیمیە بوو کە عەقڵی جۆرە نوقسانیەکی تێدا بوو، خەڵکی دیمەشقیش بە گەورەیان رادەگرت،...من لە دیمەشق بووم لە نوێژی هەینی لای ئیبن تەیمیە ئامادە بووم کە لەسەر مینبەری مزگەوت ئامۆژگاری خەڵکی دەکرد و لە وتەکانیدا وتی: خوا وەك دابەزینی من لەم پلیکانانەی مینبەردا دادەبەزێتە ئاسمانی دنیا، ئەو کات دابەزی‌و فیقهناسێکی مالیکی بەناوی ئیبن زەهراء لەڕوویدا وەستا و خەڵکیش دایانە پاڵ ئەو و بە دەست و نەعل زۆریان لە ئیبن تەیمیەدا تا مێزەرەکەی سەری کەوتە خوارەوە و ئاوریشمێکی لە ژێردا بوو دەرکەوت، خەڵکیش لەسەر ئەوە لۆمەیان کرد و بردیان بۆ ماڵی عیززەدینی کوڕی موسلیمی دادوەری حەنبەلیەکان و ئەویش دوای ئەوە فرمانی گرتنی دەرکرد".[2]

بەڵام ئەو تۆمەتە لە چەند لایەکەوە رەخنەی لێ دەگیرێت:

---

[1]- الآلوسي: س.پ، ج1، ل18-20.

[2]- ابن بطوطة: رحلة ابن بطوطة، ط4، دارالكتب العلمية، (بيروت-2007م)، ص113.

- ئەو بە نوقسانی عەقڵی دەزانێت، بەڵام دەڵێت خەڵکی بە گەورە رایاندەگرت.[1]
- ئیبن بەطوطە لە ڕۆژی پێنج شەممە 9 ی مانگی رەمەزانی ساڵی (726ک/1344ز) گەیشتۆتە دیمەشق[2]، بەڵام ئیبن تەیمیە لە ڕۆژی دوو شەممە 6 ی مانگی شەعبانی ساڵی(726ک/1344ز) بەند کراوە و تا مردنی لە ساڵی(728ک/1346ز) لەوێ ئازاد نەکراوە.[3]
- ئیبن تەیمیە لە مینبەردا ئامۆژگاری خەڵکی نەدەکرد، بەڵکو هەمیشە لەسەر کورسییەك دادەنیشت.
- ئەو کاتەی ئیبن بەطوطە چوویە دیمەشق دادوەری دادوەران جەلالەدینی موحەممەدی کوڕی عەبدورەحمانی قەزوینی وتاربێژی مزگەوتی دیمەشق بوو.
- ئیبن تەیمیە لە هەموو نوسینەکانیدا دژ بەو تۆمەتەیە کە ئیبن بەطوطە لەڕوویدا نوسیویەتی و ئەگەر بڕوانینە نووسینەکانی پێچەوانەی ئەوە دەبینین[4]

8- وەستانی لەڕووی چەند لێکدانەوەیەکی ئەشعەریدا کە خەڵکی پێیان وابوو ڕای ئەهلی سوننەیە و بەشێکە لە بیروباوەڕی ئیسلامی و لادان لەوە تاوانێکی گەورەیە، ئەوان وایاندەزانی ئیبن تەیمیە پێچەوانەی ئەهلی سوننە و زانایان و شەریعەت دەڵێت[5].

1- القطان: ص148
2- ابن بطوطة: س.پ، 104
3- الجزري: س.پ، ج2، ل309.
4- القطان: س.پ، ل154-159
5- الندوی: س.پ، ج2، ل552.

9-هەندێك لەبەر ئەوە دژایەتی ئیبن تەیمیە دەكەن، چونكە شوێنكەوتەی زانا یان كەسایەتیەكن و تەواو خۆیان داوەتە دەست ڕا و ڕوانینی ئەو كەسە، ئەویش نەیاری ئیبن تەیمیەیە، ئەو كەسانەش لە پێشڕەوەكەیانەوە ئەو هەڵوێستە وەردەگرن[1].

بەڵام بە شێوەیەكی گشتی ئیبن تەیمیە كەسایەتیەكە گەورەی وابوو كە بوویە مایەی سەرلەنوێ بوژاندنەوەی هزر و زانستی ئیسلامی و بوو بە بنەڕەتێك بۆ هەوڵەكانی دواتر، لەگەڵ ئەوەشدا كۆمەڵێك شتی هەن كە دەكرێت وەرنەگیرێن و ڕای جیاواز لەوانە هەبێت، یان چەند سیفاتێكی ناپەسەندی هەبوون وەك ئەوەی ذەهەبی خوێندكاری لەگەڵ سەرسامبوونی پێی، توندی لێكۆڵینەوەو توورەییو توندی لە رووی نەیارانو مانەوەی ڕقو كینە لەدڵیدا دەكاتە ڕەخنە لەسەری.[2]

---

[1] - عبدالعظیم: س.پ، ل192

[2] - الشوكانی: س.پ، ج2، ل94-95.

ئەنجام

1. سەدەکانی حەوتەمو هەشتەمی کۆچی سەردەمی ئاڵۆزی فرەلایەنەی مێژووی ئیسلامی بوو و شاڵاوی سەربازی مەغۆلو خاچپەرستیو ململانێی ناوخۆییو دابەشبوونی مەزهەبیو چەقبەستوویی هزریو گرفتە ئابووریەکان روویان لە جیهانی ئیسلامی کردبوو.
2. چەند سەرکردەو زانایەك هەوڵی چاکسازی ئەو رەوشەی جیهانی ئیسلامییاندا، وەك قوطز و بیبرس، یان نەوەویو عیززی کوڕی عەبدوسەلام، بەڵام دیارترین زانای چاکسازی ئەو سەردەمە ئیبن تەیمیەیە.
3. ئیبن تەیمیە زانایەکی کوردەو ژیانی بە زانستخوازی بردووەتەسەرو هەوڵی چاکسازیو گۆڕانی داوەو لەو پێناوەشدا ناڕەحەتیو ئازاری چەشتووە، بەڵام خۆڕاگر بووەو تا مردنی وازی نەهێناوە.
4. بەندکردنەکانی ئیبن تەیمیە لەبەر چەند هۆکارێکی هەوڵی چاکسازی ئەو و ترسی فرەلایەنەی بەرامبەرەکانی ڕوویاندا، هەروەها ماوەیەك لە بەندیخانەکانی میصرو دواتریش شامدا بەندکرا، مردنیشی لە بەندیخانەیەکی دیمەشقدا بوو.
5. ئیبن تەیمیە لە مێژووی ئیسلامیدا رۆڵێکی دیاری هەبووەو توانیویەتی لە لایەنی جیهادیەوە دوای قوطز و بیبرس دیارترین رۆڵ ببینێت، لە ڕووی زانستیشەوە گۆرانێکی گەورەی کردو کتێبخانەی ئیسلامی دەوڵەمەند کرد.
6. کاریگەری ئیبن تەیمیە لە دوای خۆی مایەوەو تا ئەمڕۆش خوێندنگەیەکی گەورەی ناو جیهانی ئیسلامی پێکهێناوە.

7. ئەو لە دیدێکی ڕەهای ئایینیەوە دەڕوانێتە مێژووی مرۆڤایەتیو پێغەمبەران بە سەرمەشقی ئەو مێژووە دەزانێت، بۆ مێژووی ئیسلامیش سەردەمی پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵان بە بناغەی ئەو مێژووە دەزانێتو پێی وایە بەرەبەرە هەڵەو لادانی تێکەوتووە، بەڵام لە هەموو سەدەیەکدا چاکسازێك هەبووە تا ڕەوشەکە بگێڕێتەوە بۆ سەر ڕێی جارانی یان لادانەکان بخاتە بەرچاو.
8. ڕەوتی هەواداری و نەیاری بەرامبەر بە کەسایەتی ئیبن تەیمیە هەبوون و تا ئەمرۆش ماون، ئەمەش ئاماژەیە بە گەورەیی ڕۆڵو کاریگەری ئەو کەسایەتییە.

سەرچاوەکان

القرآن الكريم

یەکەم: سەرچاوە عەرەبییەکان

أ: سەرچاوە سەرەکیەکان:

1- -الآلوسى، أبى البركات خيرالدين نعمان بن محمود أفندي (ت1317هـ/ 1899م).

2- جلاء العينين بمحاكمة الأحمدين، تحقيق: ابن منير، ط1، المكتبة العصرية، (بيروت -2006م).

-ابن الأثير، عزالدين ابى الحسن علي بن محمد بن محمد(ت630هـ/1232م).

3- الكامل في التأريخ، تحقيق: د.عبدالسلام التدمري، دار الكتاب العربي، (بيروت- 2006م).

الأربلى: شرف الدين بن أبي البركات المبارك بن أحمد

4- تأريخ أربل، تحقيق: سامي بن سيد خماعد الصقار، وزارة الثقافة والإعلام، (بغداد-1980م).

ابن بطوطة: أبوعبدالله محمد بن عبدالله الطنجي (ت779هـ/1377م).

5- رحلة ابن بطوطة، ط4، دارالكتب العلمية، (بيروت-2007م).

البزار: سراج الدين أبى حفص عمر بن علي بن موسى (ت749هـ/ 1348م).

6- الأعلام العلية في مناقب ابن تيمية، علق عليه: د.يحيى مراد، ط1، دار الكتب العلمية، (بيروت -2005م).

ابن تغري بردي: جمال الدين أبى المحاسن يوسف، (ت874هـ/1470م).

7- النجوم الزاهرة في ملوك مصر والقاهرة، وزارة الثقافة والأرشاد القومي، مصر

ابن تيمية: شيخ الأسلام أحمد بن عبدالحليم (ت728هـ/1328م).

8- الصارم المسلول على شاتم الرسول، ط1، دار ابن حزم، (بيروت:1417هـ).

9- مجموعة الفتاوى، تحقيق: أنوز الباز و عامر الجزار، ط3، دارالوفاء، (القاهرة-2005م).

10- منهاج السنة النبوية، تحقيق: د.محمد رشاد سالم، ط1، مؤسسة القرطبة.

11- درء تعارض العقل والنقل، تحقيق: د.محمد رشاد سالم، دار الكنوز الأدبية، (الرياض-1391هـ).

ابن الجزري: شمس الدين عبدالله محمد بن أبراهيم بن ابى بكر (ت738هـ/1337م).

12- تأريخ حوادث الزمان و أنبائه و وفيات الأكابر والأعيان من أبنائه، المكتبة العصرية، (بيروت-2006م).

ابن حجر: شهاب الدين أحمد بن علي العسقلاني (ت852هـ/1448م).

13- الدرر الكامنة في أعيان المائة الثامنة، مجلس دائرة المعارف العثمانية، الطبعة الثانية، (حيدرأباد -1972م).

الحنبلى:شهاب الدين أبى الفلاح عبدالرحمن بن احمد بن محمد (ت1089هـ/1678م).

14- شذرات الذهب في اخبار من ذهب، تحقيق: مصطفى عبدالقادر عطا، ط1، دار الكتب العلمية، بيروت-1998م).

ابن خلدون: أبوزيد عبدالرحمن بن محمد(ت808هـ/1405م).

15- كتاب العبر وديوان المبتدأ والخبر، ط2، دارالكتب العلمية، (بيروت-2003م).

ابن خلكان: أبو العباس شمس الدين أحمد بن محمد (ت681هـ/1282م).

16- وفيات الأعيان وأنباء أبناء الزمان، تحقيق: أحسان عباس، ط1، دار صادر، بيروت.

الذهبي: شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان (ت748هـ/1374م).

17- تأريخ الأسلام، تحقيق: عمر عبد السلام التدمري، ط1، دار الكتاب العربي، بيروت -1987م).

18- تذكرة الحفاظ، دار الكتب العلمية، بيروت.

19- سير أعلام النبلاء، تحقيق: شعيب الأرناؤط و محمد نعيم، ط9، مؤسسة الرسالة، (بيروت-1413هـ).

20- العبر فى خبر من غبر، تحقيق: د.صلاح الدين المنجد، ط2، مطبعة حكومة الكويت، (كويت-1984م).

21- معجم محدثي الذهبي، تحقيق:د.روحية عبدالرحمن، ط1، دار الكتب العلمية، بيروت:1993م).

ابن رجب: زين الدين أبي الفرج عبدالرحمن بن أحمد (ت795هـ/1392م).

22- الـــذيل علــى طبقـــات الحنابلـــة، ط1، دار الكتـــب العلميـــة، (بيروت:1997م).

السيوطي 911: جلال الدين عبدالرحمن بن أبى بكر (ت911هـ:1905م).

23- تأريخ الخلفاء، تحقيق: أحمد أبراهيم و سعيد بن أحمد، دار الكتـاب العربي، (بيروت:2006م).

24- طبقات الحفاظ، ط1، دار الكتب العلمية، بيروت:1403هـ).

أبوشامة: شهاب الدين عبدالرحمن بن أسماعيل بن أبراهيم (ت665هـ/1266م).

25- كتاب الروضتين فى أخبار الدولتين النورية والصـلاحية، علـق عليـه: ابراهيم شمس الدين، ط1، دارالكتب العلمية، (بيروت:2002م).

الشهرســتاني: أبــو الفــتح محمــد بــن عبــدالكريم بــن أبــي بكــر أحمــد (ت548هـ/1153م).

26- الملل و النحل، تحقيق: أمير علي مهنا و علي حسن فاعور، ط8، دار المعرفة، (بيروت:2001م).

الشوكاني: محمد بن علي بن محمد (ت1250هـ/1753م).

27- البدر الطاع بمحاسن من بعـد القـرن السـابع، تحقيـق: محمـد حسـين حلاق، ط1، دار ابن كثير، (بيروت:2006م).

الصفدي: صلاح الدين خليل بن أيبك (ت764هـ/1363م).

28- الـوافي بالوفيـات، تحقيـق: أحمـد الأرنـاؤوط و تركـى مصـطفى، دار أحياء التراث، (بيروت:2000م).

صفي الدين: محمد بن أحمد البخاري (ت1200ك/1786ن)

29- القول الجلي في ترجمة شيخ الأسلام تقي الدين ابن تيمية الحنبلي، علق عليه: د.يحيى مراد، ط1، دار الكتب العلمية، (بيروت -2005م).

ابن عبدالوهاب: أبى عبدالله محمد بن أحمد (ت744هـ/ 1343م).

30- العقود الدرية فى مناقب شيخ الأسلام ابن تيمية، اعتنى به: محمد حسن أسماعيل، ط1، دار الكتب العلمية، (بيروت -2005م).

أبوالفداء: عمادالدين إسماعيل بن محمد بن عمر (ت732هـ/1331م).

31- المختصر في أخبار البشر، علق عليه: محمود ديوب، ط1، دارالكتب العلمية، (بيروت:1997م).

القلقشندي: أبوالعباس علي بن أحمد (ت821هـ/1418م).

32- صبح الأعشى في صناعة الأنشا، ط1، دار الفكر، دمشق:1987م).

القنوجي: صديق بن حسن (ت1307هـ/1889م).

33- الحطة في ذكر الصحاح الستة، ط1، دار الكتب العلمية، (بيروت-1985م).

ابن قيم الجوزية: محمد بن أبي بكر أيوب الزرعي(ت751ك-1350ن).

34- الوابل الصيب، تحقيق: محمد عبدالرحمن عوض، ط1، دار الكتاب العربي، (بيروت:1985م).

35- مؤلفات ابن تيمية، ط1، دار الكتاب العربي، (بيروت:1985م).

36- الصواعق المرسلة، تحقيق: د.علي بن محمد، ط3، دار العاصمة، الرياض:1998م).

37- مدارج السالكين، تحقيق: محمد حامد، ط2، دار الكتاب العربي، بيروت:1973م).

38- مفتاح دارالسعادة، دارالكتب العلمية، بيروت.

الكتبي: محمد بن شاكر بن أحمد بن عبدالرحمن (ت764هـ/1363م).

39- فوات الوفيات، تحقيق: علي محمد و عادل أحمد، ط1، دارالكتب العلمية، (بيروت:2000م).

ابن كثير: عمادالدين أبوالفداء أسماعيل (ت774هـ/1372م).

40- البداية والنهاية، تحقيق: د.حامد أحمد الطاهر، ط1، دار الفجر، (القاهرة:2003م).

الكرمي: مرعي بن يوسف (ت1033هـ/1624م).

41- الكواكب الدرية في مناقب شيخ الأسلام ابن تيمية، ط1، دار الكتب العلمية، (بيروت:2005م).

ابن مفلح: برهان الدين أبراهيم بن محمد بن عبدالله (ت 844هـ/1479م).

42- المقصد الأرشد في ذكر أصحاب الأمام أحمد، تحقيق: د.عبدالرحمن بن سليمان، ط1، مكتبة الرشد، (الرياض:1990م).

المقريزي: تقي الدين أبي العباس احمد بن علي بن عبدالقادر (ت845هـ/1441م).

43- السلوك لمعرفة دول الملوك، تحقيق:محمد عبدالقادر عطا، ط1، دار الكتب العلمية، (بيروت:1997م).

ابن ناصرالدين: محمد بن عبدالله (ت842هـ/ 1439م).

44- الرد الوافر على من زعم أن ابن تيمية شيخ الاسلام كافر، ط1، دار الكتب العلمية، (بيروت:2005م).

النعيمي: عبد القادر بن محمد (ت927هـ/ 1521م).

45- الدارس في تاريخ المدارس، تحقيق: إبراهيم شمس الدين، ط1، دار الكتب العلمية، بيروت:1410هـ).

النويري: شهاب الدين أحمد بن عبدالوهاب (ت733هـ/1333م).

46- نهاية الأرب فى فنون الادب، تحقيق: ابراهيم شمس الدين، ط1، دار الكتب العلمية، (بيروت:2004م).

ابن الوردي: زين الدين عمر بن مظفر (ت749هـ/1348م).

47- تأريخ ابن الوردي، ط1، دار الكتب العلمية، (بيروت:1996م).

اليافعي: أبو محمد عبدالله بن أسعد بن علي بن سليمان (ت768هـ/1366م).

48- مرآة الجنان وعبرة اليقظان، دار الكتاب الأسلامي، (القاهرة:1993م).

ب: مەرجەعەکان

49- أبوزهرة، محمد: ابن تيمية، دارالفكر العربي، (القاهرة:2000م).

50- بروى، أدوارد: تأريخ الحضارات العام(القرون الوسطى)، اشراف: موريس كروزيه، عويدات، بيروت.

51- الحسامي، إسلام بن عيسى سيرة شيخ الإسلام ابن تيمية وحكاياته مع أبناء زمانه، ط1، دار ابن كثير، (عمان-أردن:2006م).

52- حسن، إبراهيم حسن: تأريخ الإسلام، ط15، دارالجيل، (بيروت-القاهرة-تونس:2001م).

53- حسون، علي: تأريخ الدولة العثمانية، ط4، المكتب الاسلامي،(بيروت:2002م).

54- حلمي، مصطفى: قواعد المنهج السلفى فى الفكر الإسلامي، ط3، دار ابن الجوزي، (القاهرة:2005م).

55- نظام الخلافة في الفكر الإسلامي، ط1، دارالكتب العلمية، (بيروت:2004م).

56- الزهراني، علي بن نجيب: الإنحرافات العقيدة والعلمية في القرنين الثالث عشر والرابع عشر الهجريين، ط2، دار طيبة، (مكة المكرمة:1998م).

57- زيتون، عادل: تاريخ المماليك ط5، جامعة دمشق، دمشق.

58- الدوسري، عائض بن سعد: هكذا تحدث ابن تيمية، ط1، المكتب الإسلامي، (بيروت-عمان:2007م).

59- سالم، محمد رشاد: مقارنة بين الغزالي وابن تيمية، دار القلم، (الكويت:1992م).

60- السيلى، سيد عبدالعزيز: العقيدة السلفية بين الإمام ابن حنبل والإمام ابن تيمية، ط1، دار المنار، (القاهرة:1993م).

61- شاكر، محمود: التأريخ الإسلامي، ط4، المكتب الإسلامي، (بيروت-دمشق-عمان:2000م).

62- شرف، محمد جلال: الله والعالم والإنسان في الفكر الإسلامي، دار النهضة العربية، بيروت.

63- شلش، عدنان بن محمد بن عبدالله: شيخ الإسلام ابن تيمية محدثا، ط1، دارالنفائس، (عمان:2005م).

64- صائب عبدالحميد: ابن تيمية، مطبعة الغدير، بيروت.

65- الصلابى، علي محمد: الأيوبيون بعد صلاح الدين، ط1، دارابن الجوزي، (القاهرة:2008م).

66- تأريخ دولتي المرابطين والموحدين، ط2، دارالمعرفة، (بيروت:2005م).

67- الطحان، أحمد: حتمية التغيير فى الشرق الأوسط الكبير، ط1، دار المعرفة، (بيروت:2006م).

68- طقوش، محمد سهيل: تأريخ المماليك في مصر وبلاد الشام، ط2، دار النفائس، (بيروت:1999م).

69- تأريخ الدولة العباسية، ط5، دارالنفائس، (بيروت:2005م).

70- تأريخ سلاجقة الروم في آسيا الصغرى، ط1، دار النفائس، (بيروت:2002م).

العبادي، أحمد مختار:

71- في تأريخ الأيوبيين والمماليك، دارالنهضةالعربية، (بيروت:1995م).

72- عبد العظيم، سعيد: منهج شيخ الإسلام ابن تيمية التجديدي السلفي و دعوته الإصلاحية، ط1، دار العقيدة، (القاهرة:1999م).

73- ابـن عثـيمين: شـرح العقيـدة الواسـطية، ط1، دار ابـن الهيـثم، (القاهرة/2002م).

74- العك، خالد عبدالرحمن: الأصول الفكرية للمناهج السلفية عند شيخ الإسلام ابن تيمية، ط1، المكتب الإسلامي، (بيروت–عمان–دمشق:1995م).

75- الغصن، عبدالله بن صالح: دعاوى المناوئين لإبن تيمية، ط1، دار ابن الجوزي، (الرياض:1424هـ).

76- قاسم، عبده قاسم: عصر سلاطين المماليك، ط1، دارالشروق، (القاهرة:1994م).

77- القرني، عائض بن عبدالله على ساحل ابن تيمية، ط4، مكتبة العبيكان، (الرياض:2007م).

78- القطان، احمد و محمد طاهر الزين: شيخ الإسلام أحمد تثقي الدين إبن تيمية، دار الإيمان، (إسكندرية:2001م).

79- القهوجي، محمد رضا بشر: حاضر العالم الأسلامى، ط2، دارالكلم الطيب، (دمشق–بيروت:2004م).

80- ابـن المقفـع، سـاويرس: تـأريخ البطاركـة، ط1، مكتبـة مـدبولى، (القاهرة/2006م).

81- موسـى، محمـد يوسـف: ابـن تيميـة، ط2، العصـر الحـديث، (بيروت:1988م).

82- الندوة العالمية للشباب الإسلامى: الموسوعة الميسرةفي الأديان والمذاهب و الأحزاب المعاصرة، إشراف و مراجعة: د.مانع بن حماد الجهني، ط5، دارالندوة العالمية، (الرياض:2003م).

83- الندوي أبو الحسن رجال الفكر والدعوة، ط3، دار ابن كثير، بيروت:2007م)

84- النهار، عمار محمد: العصر المفترى عليه عصر المماليك البحرية، ط1، دارالنهضة، (دمشق:2007م).

85- مجموعة باحث: علم النفس فى التراث الأسلامي، ط1، دار السلام، (القاهرة/2006م).

دووەم: فارسیەکان:

86- بلك، آنتوني: تأريخ أنديشه سياسى إسلام، ترجمه: محمد حسين وقار، چ2، انتشارات إطلاعات، (تهران:2007م).

87- رانسيمان، أستيون: تأريخ جنگهاى صليبي، ترجمه: منوچهر كاشف، چ6، انتشارات علمي و فرهنگى، (تهران:2007م)

سێیەم: کوردیەکان:

88- خضرى بك، محمد چەند وانەیەك لە مێژووى ئیسلامى، و: نهاد جلال حبيب الله، چ1، دارالمعرفة، (بيروت:2008ز).

89- الصلابى، على محمد محمد: دەوڵەتى عوسمانى، و: أحمد عبدالرحمن أحمد و نهاد جلال حبيب الله، چ1، دارالمعرفة، (بيروت: 2007ز).

90- الصياد، فؤاد عبدالمعطي: مەغۆل لە مێژوودا، و: نهاد جلال، چ1، چاپخانەى ڕوون، (سلێمانى:2008ز).

پێڕست

بابەت	لاپەڕە
پێشەکی	7
بەشی یەکەم/ بارودۆخی جیهانی ئیسلامی لە سەدەی حەوتەمو هەشتەمی کۆچیدا:	11
باسی یەکەم: باروودۆخی سیاسیو سەربازی	13
باسی دووەم: ڕەوشی ئاینی	21
باسی سێیەم: باری ژیاری و زانستی	27
باسی چوارەم: ڕەوشی ئابووریو کۆمەڵایەتی	33
بەشی دووەم/ ڕەچەڵەکو ژیانو بەرهەمەکانی ئیبن تەیمیە:	39
باسی یەکەم: لەدایکبوونی و بنەماڵەکەیو گەورەبوونی	39
باسی دووەم: ژیانی زانستخوازی	52
باسی سێیەم: دادگاییکردنەکانی ئیبن تەیمیە و بەندکردنەکانی:	63
تەوەرەی یەکەم: دادگاییکردنەکانی شام	63
تەوەرەی دووەم: دادگاییی کردنەکانی میصر	69
تەوەرەی سێیەم: بەندکردنی ئیبن تەیمیە لە دیمەشق	79

باسی چوارەم: مردنی ئیبن تەیمیەو وتەی ناوداران لەسەری:	83
تەوەرەی یەکەم: مردنی ئیبن تەیمیە	83
تەوەرەی دووەم: وتەی ناوداران لەسەر ئیبن تەیمیە	89
باسی پێنجەم: بەرهەمەکانی ئیبن تەیمیە	95
بەشی سێیەم: ڕۆڵ و کاریگەری ئیبن تەیمیە لە مێژووی ئیسلامیدا:	107
باسی یەکەم: ڕۆڵی جیهادی ئیبن تەیمیە	109
باسی دووەم: ڕۆڵی چاکسازی ئیبن تەیمیە	117
باسی سێیەم: کاریگەری هزری ئیبن تەیمیە لە مێژووی ئیسلامیدا	127
باسی چوارەم: لێکدانەوەی ئیبن تەیمیە بۆ مێژوو	133
باسی پێنجەم: ئیبن تەیمیە لەنێوان هەوادارا ن و نەیارانیدا	143
ئەنجام	151
سەرچاوەکان	153